

b © r e c

3

1977

BOREC 3/1977 ★ XXIX

Revija za zgodovino NOB in ohranjevanje revolucionarnih tradicij

Ustanovitelj revije: Republiški odbor Zveze borcev Slovenije

Izdajatelj: Založba Borec

Urejuje uredniški svet: Lado Ambrožič ml., France Filipič, dr. Tone Ferenc, Ivan Križnar, Radko Polič, dr. Miro Stiplovšek, France Šušteršič in Zima Vrščaj

Glavni in odgovorni urednik: Crtomir Sinkovec

Uredništvo sprejema sodelavce in bralce vsak dan od 9. do 12. ure

Rokopise pošljite na naslov: Uredništvo »Borca«, Ljubljana 61000, Miklošičeva 28/I

Poštni predal 203, telefon: n. c. 320-476, interna: 34

Nenaročenih rokopisov in fotografij ne vračamo

Vsebina

- 129 **Ivo Čeh:** Tako sem postal partizan
143 **Dr. Tone Ferenc:** Komandant z železno roko
161 **Tončka Majcen:** Iz mojih spominov na politično delo v okrožju Revirji
164 **Anica Černejeva:** Vprašanje drevesu naših dni, pesem
165 **Jernej Primožič:** Pot je vodila v Mauthausen
181 **Gema Hafner:** Zadnje srečanje s Slavo Klavoro
184 **Jože Kos:** Spomin na bolničarko, pesem
185 **Eda Podpečan:** V sovražnem gnezd

Književnost — ocene

- 188 **Slavko Rupel**
Mimi Malenšek: Sonce je obstalo
189 **Janko Poljanec:**
Ti vražji fantje v letečih škatlah
190 **Slavko Rupel:**
Zbrano delo Iva Andrića

Bibliografija

- 192 V oceno smo prejeli

Grafika na naslovni strani: Lojze Spacal: Jutro na Krasu, 1952, lesorez

Revija »Borec« je bila z ukazom predsednika republike Josipa Broza-Tita odlikovana ob petindvajsetletnici izhajanja z redom zaslug za narod s srebrnimi žarki

Naročila in reklamacije pošljite na naslov: Založba Borec — za revijo »Borec«, Ljubljana, Miklošičeva 28/I., telefon 320-477, poštni predal 203, ali na žiro račun pri SDK v Ljubljani 50101-603-45858, naročniki v tujini pa na račun pri Ljubljanski banki v Ljubljani 50100-620-107-32040-000-457. Celoletna naročnina znaša 80 dinarjev, polletna 40 dinarjev. Posamezna številka 8 dinarjev. Tisk: Tiskarna Ljudske pravice v Ljubljani

Ivo Čeh

Tako sem postal partizan

Po znanih dogodkih konec marca 1941. leta je sledil že 6. aprila napad nacistične Nemčije na Jugoslavijo. Nemci so pri Gornji Radgoni vdrli čez mejo ter prišli na Mursko polje. V noči od 14. na 15. april so nemški fašisti izvršili prve aretacije v Prlekiji, pri čemer so jim pomagali tudi kulturbundovci iz Gornje Radgone in Ljutomera. 19. in 29. aprila ter 4. in 9. maja so sledile ponovne aretacije zavednih Slovencev v Gornji Radgoni, v Ljutomeru in tudi v okolici, nato pa izgon večine slovenskega izobraženstva: zdravnikov, duhovščine, uradnikov, učiteljev itd.

Ko so prišli Nemci na Mursko polje, so jim mnogi domačini šli naproti in jih z navdušenjem sprejemali. Nekateri so tudi izobesili na svojih hišah hitlerjevske zastave. Takoj po svojem prihodu so Nemci po vaseh odstranili vse slovenske napise ter jih nadomestili z nemškimi. Slovenske vasi so dobile čez noč nemška imena. Vučja vas, kjer sem bil do tedaj učitelj, je postala »Wolfsdorf«¹ itd. Spričo vojne nevarnosti je pouk na slovenskih šolah prenehal že 30. marca in se ni več obnovil, kajti Nemci so kmalu uvedli po vseh šolah nemški pouk.

Do 9. maja sem nato živel v Vučji vasi kot brezposelni učitelj. Z žalostjo in ogorčenjem sem opazoval početje Nemcev in tistih naših zaslepljenecv, ki so Nemce navdušeno sprejemali in jih gostili. Pomlad je bila takrat nenavadno lepa. To spomladansko vzdušje pa je poleg vsega motilo še vzletavanje nemških letal, ki so odhajala na bombardiranje jugoslovanskih mest. Zaradi žalosti in jeze naravnih lepot nisem mogel občudovati. Tičal sem večinoma doma za zaprtimi vrati, da bi se čim manj kazal Nemcem. Vendar jih je opozoril name domačin in izdajalec Jakob Černjavič, po domače Zunič. Ta je bil pozneje višji funkcionar pri vermanih.

Dne 9. maja so prišli Nemci pome in me z ženo odpeljali na vojaškem vozu najprej v Križevce pri Ljutomeru, kjer so naju začasno zaprli v osnovni šoli med druge izgnance. Najino stanovanje so zapečatili. S seboj sva smela vzeti le kovček s 5 kg prtljage.

Skupno z nama je bil izgnan tudi učitelj Alojz Pucelj z ženo in s hčerko. Puclja so belogardisti meseca februarja 1944. leta skupaj s štirimi tovariši ubili v Stopičah pri Novem mestu. Tja so jih privedli vklenjene v verige iz Št. Jerneja na Dolenjskem. Njihova trupla so pometali v tamkajšnji potok, zvezana, kakor so

jih privedli. Pucljevo ime je danes vklesano na spomeniku padlim prosvetnim delavcem v Murski Soboti.

Medtem ko so nas imeli Nemci zaprte v križevski osnovni šoli, so nas hodili neprestano ogledovat. Odvzeli so nam večino denarja, ki smo ga imeli s seboj, pustili so nam le 500.— dinarjev. Čeprav smo se upirali, smo morali podpisati izjavo, da se prostovoljno odpovedujemo svojemu premoženju v korist »tretjega rajha«.

Med čakanjem na našo nadaljnjo usodo sem zagledal skozi šolsko okno na trgu pred šolo enega svojih znancev. Poklical se ga, a ni me hotel več poznati, takoj se je obrnil in se podvzival proč. Na zavihu njegove suknje sem še opazil kljukasti križ. Sedaj sem vedel, da je tudi on že prodan. Pozneje je spoznal svojo zablodo, saj se je 1944. leta vključil v narodnoosvobodilni boj. Kmalu za njim pa je prišla na trg pred šolo Olga, hči znanega naprednega kmeta Franca Skuhale. Ko sem jo poklical skozi okno, je takoj prišla bliže k meni ter me vprašala, če sem česa potreben. Povedal sem ji, da sva z ženo brez mrvice hrane in jo prosil, če bi nama lahko od svojega doma kaj prinesla, seveda, če se ne boji Nemcev. Odvrnila je, naj trenutek počakava, ker bo kmalu nazaj. Res se je kmalu vrnila s pošteno polovico hleba domačega kruha in s kilogramom zabele ter s svinino iz tunke. Vse skupaj nama je naglo porinila skozi šolsko okno. V razredu, kjer smo bili zaprti, slučajno ni bilo nobenega Nemca, zato niso ničesar opazili.

Okrog 23. ure so nas Nemci na kamionu odpeljali iz Križevcev v Ljutomer. Ustavili smo se pred takratno meščansko šolo, kjer je že čakalo drugih šest kamionov na izgnance, ki so bili zaprti v šoli. Po 23. uri so jih naložili in nas v sedmih kamionih odpeljali neznan usodi naproti. Vseh nas je bilo sto triindvajset. Na vsakem kamionu so bili razen nas še štirje do zob oboroženi nemški vojaki. Izpod svojih čelad so mrko zrli na nas slovenske »podljudi«. Vso noč, ki je bila takrat temna, brez mesečine, brez vetra in hladna, so nas vozili mimo Ormoža, mimo Borla na Hrvaško, ki se je takrat že imenovala »Nezavisna«.

Med izgnanci sem spoznal učiteljici Minko in Slavico Zacherl z njuno materjo, učitelja Janka in Justino Roškar, Rada Pušenjaka z ženo. Vsi ti so bili iz Ljutomera. Poznal sem Ivana Čeha, šolskega upravitelja iz Bučkovcev, poznal sem Alfonza Cajlhoferja z ženo, oba sta bila učitelja na Cvenu pri Ljutomeru, poznal sem kaplana Ašiča iz Križevcev.

Danilo se je, ko so nas Nemci pripeljali na Hrvaško ter nas dva kilometra pred Varaždinom pometali s kamionov. Pustili so nas sredi ceste z borno prtljago, ki smo jo smeli vzeti s seboj. Preden so se Nemci s praznimi kamioni vrnili nazaj, je stopil pred nas neki gestapovec pritlikave postave ter nam v nemščini povedal, da zdaj lahko svobodno gremo, kamor nas je volja, le nazaj na Štajersko nobeden ne sme več. Poudaril je, da je to ozemlje del nemškega rajha in vzkliknil: »Heil Hitler!«

Nemci so se nato odpeljali, izgnanci pa smo šli po cesti proti Varaždinu, ne da bi vedeli, kaj nas čaka.

Ko smo se približali mestu, nas je kak kilometer pred Varaždinom ustavila ustaška straža v značilni rjavi uniformi. Spraševali so nas, od kod smo, zakaj smo tu ter kam smo namenjeni. Rogali so se nam, ko smo jim povedali, da smo Slovenci s Štajerske, in da so nas Nemci izgnali. Grozili so nam, češ, prav vam je, prekleti Kranjci. Nekaj časa smo se preekali s stražo, naposled pa so nas spustili naprej. Čez petnajst minut smo prišli v Varaždin, kjer smo tri dni čakali v strahu in negotovosti. Bili smo v čakalnicah tamkajšnje železniške postaje brez hrane, brez ležišč.

Parada ustašev, predstavnikov Nezavisne države Hrvatske

Že drugi dan, bilo je 11. maja 1941. leta, se je zanimal za nas mlad nemški oficir. Ko je naletel na učitelja Cajlhoferja, ki mu je na njegovo vprašanje povedal, da smo izgnanci z Murskega polja, večinoma učitelji, je našo nesrečo vpricho Cajlhoferja obsodil. Uganili smo, da ni nacist, Cajlhoferju je obljubil, da bo takoj posredoval za nas, da bomo lahko odšli, kamor bomo hoteli. Povedal je, da je učitelj iz Avstrije in da zaradi tega še globlje čuti z nami. Svojo obljubo je zares izpolnil. Po dveh dneh mučnega čakanja in negotovosti na varaždinski železniški postaji smo se lahko z vlakom odpeljali dalje.

Za nas se je pozanimal še drug nemški oficir, že starejši možak, tudi Avstrijec z Dunaja. Ni skrival, da se mu smilimo. Z navidez trdim pruskim korakom je priropotal med nas in nas spraševal to in ono. Nato se je ostro zasukal naokrog in odšel. Oddahnili smo si, ker smo bili prepričani, da se je prišel iz nas samo norčevat in nas izzivat. Čez dobre pol ure pa je nepričakovano spet prišel. Tokrat je pripeljal s seboj godca, v rokah je nosil velik koš, pokrit z belim prtom. Nič kaj lahko nam ni bilo pri srcu, ko smo ga spet zagledali. Mislili smo tudi, kaj naj to pomeni, ko prihaja z muzikantom in s pokritim košem. V čakalnici nam je ukazal stopiti v vrsto. Najprej nas je nagovoril. Prevajal je Ivan Čeh iz Bučkovec. V svojem nagovoru nam je povedal, da se mu smilimo, ker smo morali zapustiti domovino, še posebej pa se mu smilijo matere z otroki, ki jih vidi med nami. Poudaril je, da je moral tudi sam prisilno zapustiti svoj dom in družino, zopet obleči vojaško suknjo, čeravno ni več mlad, ker je že v prvi svetovni vojni okusil več ko dovolj težav, naporov in nevarnosti. Po nagovoru nam je iz košare, pred katero smo bili razvrščeni, razdelil velike kose kruha, muzikanta pa sta morala igrati vesele viže. Po razdelitvi kruha se je znova obrnil k nam, in sicer s temi

besedami: »Ne pozabite name, na veselega Dunajčana!« To se je zgodilo dne 11. maja okrog 9. ure.

Vreme je bilo še vedno lepo in suho. 12. maja zjutraj pa nas je močno pretresel prizor, ki smo ga videli skozi okna varaždinske postaje. Mimo so gnali dolgo kolono med seboj zvezanih ljudi. Bili so Srbi, Židje in tudi drugi. Spremljali so jih oboroženi Nemci in ustaši. Pogovarjali smo se, da morebiti tudi nas čaka podobna usoda, saj še nismo vedeli, da bomo lahko že zvečer tistega dne odpotovali.

Odpeljali smo se z vlakom, ki vozi v Ljubljano. Vozili smo se vso noč, kajti vlaki so takrat na nekaterih postajah dolgo stali. V vlakcu, s katerim smo se vozili, je bilo tudi nekaj hrvaških študentov. Ko so ugotovili, kdo smo, so nas začeli izzivati in zmerjati, češ to imate zdaj vi, Kranjci. Mi pa imamo svojo nezavisno in slavnega poglavnika Ante Pavelića. Seveda jim nismo upali ostreje ugovarjati.

V Zagreb smo se pripeljali dne 13. maja v jutranjih urah. Na glavnem kolodvoru smo morali izstopiti. Nek ustaški veljak nas je potem gonil gor in dol po peronu, vpil nad nami in nas grdo zmerjal. Pretil nam je, da nas bodo postrelili. Prisilil nas je, da smo morali sestiti na vlak, ki je vozil nazaj v Varaždin. Še eno noč smo zato morali prespati v čakalnicah tamkajšnje postaje.

14. maja smo se spet spravili na vlak, in sicer na tistega, pri katerem v Zagrebu ni bilo treba prestopiti. Tokrat je šlo. Brez zapletov smo čez Zagreb in Karlovac naposled pripotovali v Ljubljano. V Karlovcu smo sicer morali dolgo čakati na postaji. Tukaj smo prvič videli italijanske vojake. Bili so bersaljeri z operjenimi čeladami. 15. maja smo se pricijazili v Ljubljano.

Takoj po prihodu v Ljubljano smo se porazgubili na vse strani. Eni so šli k sorodnikom, drugi k znancem in prijateljem. Jaz sem se ustavil pri svoji sestri Justi. Do junija sem bil brez posla, zato sem pohajal po mestu ter opazoval obnašanje Italijanov, zlasti fašistov. Svojo ženo sem moral takoj spraviti v porodnišnico, ker je bila tik pred porodom. Ko si je opomogla od poroda, so jo z otrokom sprejeli v Dom kraljice Marije. V tem domu je bila medicinska sestra moja dobra znanka Draga Bidovec, rojena Kerhlanko. Padla je kot talka skupaj z drugimi trpini, ko so jih Italijani ustrelili sredi Ljubljane za umorjenega izdajalca dr. Marka Natlačena.

Junija 1941. leta nas je nekaj izgnancev dobilo začasno delo pri gradnji nove ceste Dobrova—Šujica—Gaberje pri Ljubljani. To delo sem imel od 15. junija do 7. septembra, ko so z gradnjo prenehali.

Delavci, ki smo delali pri tej gradnji, smo bili povečini učitelji izgnanci, nekaj pa je bilo tudi študentov iz Ljubljane in nekaj strokovnih delavcev domačinov. Delo je vodil ing. Knez, naš delovodja pa je bil Černe. Ta nas je pogosto priganjal k akordnemu delu, vendar smo se mu upirali. Z nami je delal tudi njegov sin študent, zdi se mi, da mu je bilo ime Boris. Obsojal je očetovo priganjaštvo in je vedno potegnil z nami.

V Dobrovi smo imeli svojo kuhinjo. Najprej nam je kuhala žena učitelja Pavla Šilovinca, za njo pa Vida Cotman, prav tako učiteljica. Oba učitelja, Šilovinc in Cotman sta delala z nami na cesti. Na gradnji ceste je bil tudi sin narodnega heroja Staneta Zagarja.

Že kmalu po svojem prihodu v Ljubljano sem zvedel za Osvobodilno fronto, za njene naloge in smotre, s katerimi me je seznanil moj bratranec pisatelj Ignac Koprivec. Z njim sem imel potem pogosto stike ves čas, dokler sem bil v Ljubljani ali v njeni okolici. Takoj sem se navdušil za OF. Vneto sem nato širil njene ideje med sotrpini tako pri gradnji ceste Dobrova—Šujica—Gaberje, kakor pozneje pri

regulaciji Malega grabna na Viču pri Ljubljani, kjer je delalo mnogo izgnancev s Štajerske, med njimi precej učiteljev. Vsa ta dela so bila pod nadzorstvom Italijanov, oziroma so jih ti financirali.

Kakor večina izgnancev sem tudi jaz pod silo razmer prijel za to delo, če sem hotel v tistem času prehraniti sebe in ženo z majhnim otrokom. Za svoje delo smo od ure prejeli 1,5 do 2 italijanski liri. Naše delo je trajalo osem ur na dan. Pri gradnji ceste je bilo delo težje kot pri regulaciji Malega grabna.

Tudi na Malem grabnu sem med sotrpini vneto širil ideje OF. Širil sem tudi njen tisk, ki sem ga dobival pri svojem bratrancu. Na delovišče sem prinašal Slovenskega poročevalca, ki sem ga skrival v nogavice pod dolgimi hlačami ali pa v čevlje pod vložke.

Z menoj v isti skupini je na Malem grabnu delalo tudi nekaj študentov, med njimi Janez Plevel iz Ljubljane, ki je zdaj direktor Komunalnega zavoda za socialno zavarovanje v Ljutomeru. Odkar sem bil pri regulaciji, sva z ženo živela v telovadnici meščanske šole na Viču, otroka pa sva imela v oskrbi v Domu kraljice Marije. V telovadnici sva stanovala skupaj z drugimi izgnanci.

Odhod v Podlog pri Velikih Laščah

Preden so Italijani obdali Ljubljano z bodečo žico in bunkerji, sem z ženo in otrokom odšel v Podlog pri Velikih Laščah. Skoraj dva meseca smo tam živeli ob podpori Rdečega križa in občine Velike Lašče, to je bilo nekako do 15. decembra 1941. Tajnik na občini je bil takrat Bizjak, zaupnik Osvobodilne fronte. Za nas izgnance je zelo skrbel, dobivali smo dovolj hrane in kurivo za čez zimo. Italijani so pozneje Bizjaka aretirali, ga zaprli ter obsodili na trideset let ječe.

Zelo nam je šel na roko tudi trgovec Dolšina iz Rašice, ki je bil prav tako pristaš OF. Pri njem smo se lahko oskrbeli z vsem potrebnim, kar kuhinja potrebuje. Večkrat sem se dalj časa ustavil pri njem in se z njim pogovarjal o našem osvobodilnem gibanju.

V Velikih Laščah sem se tudi osebno seznanil z nekdanjim ministrom Ivanom Pucljem, ki je živel tam na svojem domu. Povabil me je na stanovanje. Žilica mi takrat ni dala miru, da mu ne bi odkrito zabrusil v obraz, da je tudi on eden tistih, ki so zaradi svoje slabe, protiljudske politike krivi propada Jugoslavije. Živčno je otresal z glavo, nato pa zamahnil z rokami, češ da mu tega ne smem očitati, niti o tem govoriti. Kaže pa, da mi mož odkritosrčnosti ni zameril, saj se je potlej zanimal, kje in kako živim z družino ter kako je s prehrano izgnancev v Podlogu. Ko sem mu pojasnil, mi je ponudil, da lahko dobivam pri njem dvakrat na teden kislo zelje, saj ga ima več kot dovolj. In res. Ves čas bivanja v Podlogu sem hodil dvakrat tedensko k njemu po kislo zelje. Znano je, da je bil Ivan Puclj kmalu po prihodu Italijanov v Ljubljano član nekakšnega osveta skupaj z banom Markom Natlačanom, hkrati z njim pa se je poklonil Mussoliniju v Rimu. Nemci so Puclja aretirali, ko so Italijani odšli. Spravili so ga v uničevalno taborišče Dachau, kjer je umrl.

Na gradiču Podlog pri Velikih Laščah je živel ob koncu leta 1941 več pregnanih družin. Grad stoji na majhnem hribu blizu vasi Rašica. Posebno dobro se spominjam družine Knez iz Trbovelj. Z nami je bila le žena z otrokom, njen mož, ki je bil ilegalce, je prišel le včasih na skrivaj k svoji družini. Dobro še pomnim, da je bila Knezova zelo revolucionarna in vneta za naše osvobodilno gibanje. Toda njen mož je postal pozneje izdajalec. Kako je bilo potlej z njegovo ženo, mi

ni znano, kajti z mojo ženo sva odšla prej drugam. Z nami na Podlogu sta bili tudi dve družini s Primorske. Enim se je reklo Likozarjevi. Zakonca iz druge družine nista bila zanesljiva, zato smo morali zelo paziti, kaj smo pred njima govorili.

Ko smo se že nekam udomačili na Podlogu, so nas začeli Italijani postrani gledati. Zdeli smo se jim sumljivi. In res. Nekega jutra navsezgodaj smo dobili neprijeten obisk. Prišli so Italijani ter nas vse moške spodili iz gradu. Morali smo se zbrati pri neki hiši v bližini. Čakali smo v strahu in negotovosti, kaj bodo z nami napravili. Nestrpno in zadirčno so nas nekaj spraševali v svoji nagli govorici, mahali z rokami ter nam grozili. Ko je minila že dobra ura, kar so nas strahovali, so nas izpustili in lahko smo se vrnili v gradič. Kdo nas je izdal, nismo mogli izvedeti. Zato smo bili poslej še bolj previdni v medsebojnih razgovorih in nezaupljivi zlasti do nekaterih med nami na Podlogu, a tudi do nekaterih domačinov v soseščini.

V Črmošnjicah pri Semiču

Dne 15. decembra 1941. leta sem nastopil začasno učiteljsko službo v Črmošnjicah, ki so bile kočevarska vas. Za učiteljsko službo sem med drugimi zaprosil tudi jaz po navodilih takratnega vodstva Učiteljskega združenja v Ljubljani. Ob prihodu v Črmošnjice sem našel tam številno italijansko vojsko. Bila je nastanjena v prostorih osnovne šole. Tu so bili še karabinjerji, ki so zasedli gornje prostore občinske hiše, poleg tega pa še nemška izseljeniška komisija, v kateri je bilo nekaj predstavnikov gestapa. Kočevarji so se namreč takrat izseljevali v naše kraje ob Savi tja okrog Brežic, Vidma-Krško, na Bizeljsko in Kozjansko ter na Krško polje vse do tedanje nemško-italijanske meje. Zadnji Kočevarji so odšli iz Črmošnjic in okolice meseca februarja 1942. leta. Njihova posestva, hiše in gospodarska poslopja je prevzela italijanska gospodarska družba, katere centrala je bila v Kočevju, njena podružnica pa v Črmošnjicah. Kočevarji so lahko ob svoji izselitvi vzeli s seboj vso živino, ves inventar, pohištvo, orodje in stroje ter ves pridelek, čeravno so tam, kamor so prišli, našli na posestvih nasilno izseljenih Slovencev vse nedotaknjeno, polne hleve živine, ves pridelek v kaščah, vso krmo za živino, kleti pa polne pijače, kajti naši ljudje so morali vse to pustiti nedotaknjeno in brez vsega oditi v Šlezijo in v druge predele Nemčije.

Za šolskega upravitelja je bil takrat v Črmošnjicah Lado Ambrožič, za učiteljico pa njegova žena Mica. Oba sta bila tja kazensko premeščena še v stari Jugoslaviji, in to zaradi naprednega mišljenja in delovanja. Ko sem prišel v Črmošnjice, sem se takoj oglasil pri njima. Zelo prijazno sta me sprejela. Kmalu po prihodu sem se vključil v OF, ki sta jo Ambrožičeva v kraju organizirala, ter začel v njej aktivno delati. Skupaj z Ambrožičevima sem organiziral terenski odbor za Črmošnjice in bližnje vasi. Za sekretarja je bil Lado Ambrožič. Odbor smo ustanovili že prve dni januarja 1942. leta. Prvi sestanki odbora so bili v šoli pri Ambrožičevih, čeprav je bila v njej italijanska vojska. Lado Ambrožič je odšel v ilegalo že februarja 1942. leta. Italijane pa je dolgo vlekel za nos, češ da je na zdravljenju svojih bolnih pljuč. Po odhodu Lada Ambrožiča v partizane sem prevzel funkcijo sekretarja terenskega odbora OF jaz. Pri delu mi je vneto pomagala njegova žena Mica.

Kot sem že omenil, je bilo v šoli nastanjeno tudi italijansko vojaštvo. Pred glavnim vhodom je stala stalna straža. Zaradi tega smo morali biti zelo previdni, ko smo se sestajali pri Ambrožičevih. Med italijanskimi vojaki pa smo kmalu odkrili sedem zavednih primorskih Slovencev. Prav ti so nam mnogo koristili. Obve-

Lado Ambrožič — Novljan, ki je kot učitelj v Črmošnjicah odšel k partizanom

ščali so nas, ko so bili na straži ob vhodu, nekateri pa so popazili po šolskih hodnikih, ko smo se mi sestajali. Pomnim le, da se je eden teh vojakov pisal Bitenc, imen ostalih Primorcev pa se po toliko letih ne morem več spomniti.

Nekoč proti koncu meseca januarja 1942. leta je prišel med nas Viktor Avbelj-Rudi. Imel je z nami posvet, seveda tudi v šoli pri Ambrožičevih. Za delo na terenu nam je dal potrebna navodila in smernice. V terenskem odboru OF so bili poleg Ambrožičevih in mene — kolikor se spominjam — še naslednji: poštarica Kočvarjeva, Martin Ivanetič, Zvonko Matkovič, Metod Mandeljč, ki je bil orožnik, a v službi pri karabinjerjih, bil pa je naš zaupnik, in nemara še kdo, katerega imena pa se ne spominjam več. V OF smo pritegnili še orožnika Valenčiča ter nekaj domačinov iz Črmošnjic in iz Srednje vasi, a tudi večino mladih fantov, pregnancev s Štajerske in Koroške, ki so bili uslužbeni pri Emoni. Ti fantje so bili: Radko Vute iz Lenarta v Slovenskih goricah. Padel je v nemški ofenzivi jeseni 1943. leta kot partizanski kurir. Potem Maks Pitino, učiteljiščnik, doma z Raven na Koroškem. Padel je v bitki pri Jelenovem žlebu marca 1943. leta kot politikomisar I. bataljona Cankarjeve brigade. Potlej Franjo Poropat, mizar z Raven. Po rodu je bil Primorec. Padel je v italijanski ofenzivi julija 1942. leta nekje v kočevskih gozdovih, kamor se je umaknil pred Italijani. Nato Ljubo Konečnik, študent, in Edo Perkljič, železostrugar. Oba sta bila z Raven na Koroškem. Ta dva sta odšla k beli gardi. Ljubo Konečnik je menda izdal Prežihovega Voranca-Lovra Kuharja. Konečnik je bil na kočevskem procesu obsojen na smrt in ustreljen, njegov prijatelj Perkljič pa je postal vodnik pri beli gardi. V Srednji vasi so bili člani OF: Ludvik Takno, bil je tudi član terenskega odbora, Marija Rogelj starejša in njen

sin Rudi, in še nekaj drugih. Rogljevi so prišli iz Bušinje vasi v Beli krajini. Rudi Rogelj je odšel v partizane že junija 1942. leta, in sicer v Belokranjski odred. V Srednji vasi je bila zavedna tudi družina Može, ki je prav tako delovala v OF. Član OF je bil nekaj časa tudi nekdanji črmošnjiški župan Franc Rauh, kmet iz Srednje vasi. Kmalu pa je pobegnil k Italijanom.

V Črmošnjicah je bil za župnika dr. Franc Zajc, eden redkih duhovnikov, ki je podpiral OF in bil hud nasprotnik bele garde. Partizanom je nudil zatočišče in gostoljubje v župnišču. Leta 1944 so imeli v župnišču svoj atelje likovni umetniki Ive Šubic, Alenka Gerlovič in drugi.

Po odhodu Lada Ambrožiča v partizane je glavno breme dela v OF slonelo na mojih ramenih in ob dobri pomoči Mice Ambrožičeve. Ona je bolje poznala domačine, kolikor jih je pač še ostalo po odselitvi Kočevarjev. Tudi pozneje, ko so Italijani konec aprila 1942. leta kar pobrisali iz Črmošnjic in je bilo na osvobojenem ozemlju treba organizirati ljudsko oblast, mi je bila Mica v krepko oporo.

Po posredovanju Lada Ambrožiča so mi že januarja 1942. leta zaupali aprovi-zacijo, se pravi razdeljevanje živilskih kart in živil na tedanji črmošnjiški občini. V kraju ter v bližnjih in daljnjih vaseh je bilo še precej Kočevarjev, ki so čakali na odhod v naše kraje ob Savi. Imel sem priložnost opazovati te ljudi, kako so bili naduti in oholi v svojem odnosu do Slovencev ter močno navdušeni za Hitlerja in njegov tretji rajh.

Nekega dne je prišlo po živila na karte precej lepo dekle. Bila je hči Ignaca Boleta, gestapovca, po rodu Slovenca iz Razdrtega pri Postojni, bil pa je poročen z zagrizeno Kočevarko. Dekle sem vprašal, če tudi ona odhaja v nove kraje. Ko mi je potrdila, sem dejal, če jim ne bo hudo pustiti tukaj tako lepo premoženje z novo hišo in žago ter oditi v kraje, od koder so s silo izselili Slovence, zlasti pa zato, ker še ni mogoče videti, kak bo konec vojne. Nasmehnila se je in mi odgovorila: »Seveda nam bo težko za vse, kar bomo tukaj pustili, a tudi zato, ker bomo odšli iz kraja, kjer smo se rodili in tako dolgo živeli. Pa kaj hočemo... Tako smo se pač odločili.«

V začetku februarja 1942. leta so odšli zadnji zagrizeni Kočevarji iz Črmošnjic in okolice, pri čemer smo si Slovenci močno oddahnili. Znebili smo se nam Slovincem najbolj nevarnega sovražnega elementa, najhujše pete kolone na območju Kočevskega Roga, ki bi naše narodnoosvobodilno gibanje tamkaj gotovo močno oviral ter nam povzročil še večje žrtve. Znano je, da so Kočevarji že pripravili vislice, na katere so nameravali pobesiti vse Slovence na Kočevskem.

Kar je ostalo ljudi po vaseh v črmošnjiški dolini tja proti Podturnu in Dolenjskim Toplicam ter Semiču, so bili v glavnem zavedni Slovenci ali pa mešane družine, le nekaj je bilo pravih Kočevarjev. Ti pa niso bili zagrizeni in niso hoteli zapustiti svojega kraja.

Po svojem prihodu v kraju več dni nisem mogel dobiti za nobeno ceno mleka pri kočevarskih kmetih. Na mojo prošnjo, da imam majhnega otroka, so bili gluhi in nedostopni. Sploh se niso hoteli razgovarjati z menoj. Naposled sem dobil mleko pri družini Kump v Črmošnjicah. Razen zeta Matkoviča in njegove žene Alojzije so se pozneje vsi Kumpovi odselili.

Kot začasni učitelj sem učil na osnovni šoli v Črmošnjicah dopoldne in popoldne. Pouk je bil zelo skrčen, ker je večino šolskih prostorov zasedalo italijansko vojaštvo, zato smo bili utesnjeni le v dveh učilnicah.

Pri razdeljevanju živil na občini sem v sporazumu s člani in zaupniki OF tehtal živila tako, da sem jih njim natehtal nekaj več v korist partizanov, vse to se je potlej spravljalo k Viktorju Turku, katerega hiša je bila na takem kraju, kamor

Italijani so med svojo veliko ofenzivo poleti 1942 po Notranjskem in Dolenjskem požgali na desetine vasi

Italijani s svojih postojank niso mogli videti, obenem pa je bila ob poti na Topli vrh, da so imeli partizani do nje varen dostop. Partizani so prišli k Turku po živila iz označene smeri. Pri Turku je stanoval tudi orožnik Metod Mandeljc s svojo družino. Bil je član terenskega odbora OF. Ko pa so nekega dne partizani zajeli nekje blizu Podturna tovor živil za Črmošnjice, so Italijani aprovizacijo takoj ukinili. Že prej so sumili, da del razdeljenih živil odhaja v partizane, vendar niso mogli priti do oprijemljivih dokazov. Posebno so sumili mene, ki sem živila razdeljeval. Karabinjerski brigadir Bosoti je neprestano nadlegoval Mico Ambrožičevo, naj mu pove, kakšen sem, toda vedno ga je znala spretno zamotiti. Sumljiv sem bil tudi komisarju italijanske gospodarske družbe »Emona«. Komisar Nana je bil fašist-skvadrast. K sreči pa so jo morali Italijani konec aprila pobrisati iz Črmošnjic, preden so me lahko odkrili.

Do naglega odhoda Italijanov iz Črmošnjic je verjetno prišlo tako: Kot terenski sekretar OF sem dobil nekaj dni prej zaupno naročilo, naj ob določenem času počakam pri cerkvi na Toplem vrhu. Tja bo prišel Daki z nekaj tovariši. Od mene bi rad dobil važne podatke. Določenega dne sem se zares sestal z Dakijem, ki je bil takrat komandir leteče čete. Bil pa sem iznenaden, ko je prišel le s tremi borci. Stopil je predme ter se mi predstavil kratko s svojim imenom. Ko sem videl, da je zelo majhne postave, sem bil kar nekam razočaran. O njem sem namreč že mnogo slišal in bral. Predstavljal sem si velikega, postavnega fanta. Naj mi tovariš Daki oprusti to naivno predstavo o njem. Pozneje sem se imel velikokrat priložnost prepričati, da so lahko tudi majhni ljudje veliki junaki. Daki me je najprej vprašal, kako in kaj dela terenski odbor OF v Črmošnjicah in če zasledujemo gibanje Italijanov: kdaj odhajajo v Semič njihovi uslužbenci pri »Emoni«, zlasti pa komisar, kdaj se od tam vračajo in kako se vračajo, peš ali z avtomobilom. Seveda sem mu o tem dal potrebne podatke, kolikor so mi bili pač znani.

Nekaj dni po tem mojem srečanju z Dakijem je partizanska patrolja dne 29. aprila 1943 med 10. in 11. uro čakala v zasedi ob glavni cesti med Srednjo vasjo in Brezovico. Čakali so na komisarja »Emone«, ki je z blagajnikom odpotoval v avtu v Semič. Na povratku sta padla v zasedo. Naši borci so bili oboroženi s puškami in z mitraljezom. Ko je komisarjev avtomobil pripeljal do zasede, so ga partizani ustavili. Komisar Nana se je poskušal braniti z revolverjem, a partizani so ga hitro razorožili. Nameravali so ga le odgnati v partizansko taborišče, da bi ga potlej zamenjali za naše vidnejše tovariše, ki so jih imeli Italijani zaprte. Ker pa se jim je Nana na poti vztrajno upiral, se postavljal po robu, legal na zemljo in ni hotel naprej, so ga bili prisiljeni ubiti.

Drugi dan po tem dogodku so jo Italijani kar popihali iz Črmošnjic, ne da bi sploh padel kak strel. Popihali so jo v Semič. Črmošnjice z okolico so bile tako v začetku maja 1942. leta osvobojene. Postale so del prvega osvobojenega ozemlja v Sloveniji. Osvobojene so bile do 15. julija 1942. leta, ko se je začela znana italijanska roška ofenziva na osvobojeno ozemlje.

Moj razgovor s hčerko gestapovca Ignaca Boleta na občini ni imel posledic. Kaže, da dekle svojemu očetu o tem ni nič povedalo. Nekako teden dni po tem razgovoru je nekega jutra zgodaj prišel k meni Bole sam. Stanoval sem namreč v soseščini v nekdanji Štalcerjevi hiši, ki je bila že močno razpadla. Oblečen je bil v civilno obleko. V moje stanovanje je vstopil hrupno ter pozdravil: »Heil Hitler!« Jaz sem še trdno spal. Ob takšnem hrupu sem se seveda zbudil in se močno prestrašil, ko sem ga zagledal pred seboj. Mislil sem, da me je prišel aretirat, ker sem njegovi hčerki na občini take nabrenkal. Toda nič takega ni bilo. Mož mi je povedal, da zdaj odhaja z družino na Štajersko nekam v bližino Brežic, tu pa zapušča še popolnoma novo hišo z žago ter nekaj zemlje. Želi, da se jaz s svojo družino takoj preselim iz Štalcerjeve v njegovo hišo, kjer bom imel mnogo lepše stanovanje. Naročil mi je, naj takoj vstanem, se oblečem ter pridem k njemu, da mi bo še vse natančneje razložil ter mi izročil ključe. Seveda sem šel tja. Prijazno mi je razkazal vse prostore v hiši in v gospodarskem poslopju, nato pa mi je izročil ključe ter se poslovil. V kleti je pustil tudi ves pridelek. Z njegovim krompirjem sem se hranil do jeseni, pa še njivo sem posadil z njim. Takoj po njegovem prihodu sva se z ženo vselila v njegovo hišo. V njej je bil poleg elektrike tudi vodovod.

Nekaj tednov po begu Italijanov iz Črmošnjic sem bil imenovan za rajonskega sekretarja OF za območje do Podturna, Dolenjskih Toplic, Postenic, Travnika in Ribnika na Rogu, Vršic pri Semiču, Uršnih sel in Gornjih Sušic. Moj teren je bil torej zelo obsežen, a na njem so bile povečini prazne kočevarske vasi. Redko preostalo prebivalstvo je živelo le v vaseh Črmošnjice, Srednja vas, Brezovica, Vršice, Stare žage, Občice in Poljane. Peščica Kočevarjev, ki so ostali, se je povečini dobro držala. Nekateri so tudi podpirali naš boj.

Terensko delo v Črmošnjicah in okolici je bilo do odhoda Italijanov težavno. Med uslužbenci »Emone« je bil lahko marsikdo okupatorski podrepnik in petokolonaš, nevaren zaradi izdaje.

Kot učitelj sem skupaj z Ambrožičevima odločno odbil zahtevo Italijanov, da bi vpisali naše šolske otroke v Črmošnjicah v fašistični Gill, ki je bil organizacija za šolsko mladino.

Delo v času prvega osvobojenega ozemlja je bilo toliko lažje, ker v kraju ni bilo več sovražnika, zato pa ni bilo nič manj važno in odgovorno. Rajonski odbor OF je na svojem območju, kjer je bilo dovolj ljudi, ustanavljal terenske odbore OF, na primer na Blaževici, Plešu, drugje pa je imel le svoje zaupnike. Njihovo delo je usmerjal ter jim pomagal. Na raznih sestankih je kot začasni organ ljudske oblasti

ljudem pojasnjeval pomen raznih akcij, jih prepričeval, da je potrebno in nujno preskrbovati našo partizansko vojsko v izdatni meri z živili, obleko in obutvijo ter zbirati in oddajati razno orožje in municijo, kar je skrila ob razpadu Jugoslavije razpadla vojska. Za nemoteno prehrano partizanov je hkrati potrebno obdelati sleherni kos polja in vrta, da bi posejali čim več žita in posadili čim več krompirja, koruze, fižola itd., v jeseni pa je seveda vse to treba pravi čas pospraviti ter skriti, če bi sovražnik morebiti znova pridrl.

Misliti je bilo treba seveda tudi na zasilno zavarovanje osvobojenega ozemlja, in sicer z različnimi ovirami, da sovražnik ne bi mogel tako naglo napredovati, kar je prišlo do veljave pozneje v roški ofenzivi.

Rajonski odbor OF je mobiliziral ljudi za zasekavanje ceste v smeri proti Dolenjskim Toplicam in Starim Zagam, v smeri proti Semiču pa med Srednjo vasjo in Brezovico, hkrati pa tudi za podiranje drevja čez omenjene ceste in za zasekani. Pri tej akciji je sodelovala večina članov OF iz Črmošnjic in Srednje vasi. Kot sekretar sem bil pri vseh delih zraven.

Te zaseke cest in križem kražem podrto drevje je Italijane ob vdoru na osvobojeno ozemlje več ur zadrževalo pri hitrejšem napredovanju. Ko so se mudili z odstranjevanjem teh ovir, so se naši izpostavljeni ljudje lahko še o pravem času umaknili pred njimi. V Slatniku smo uničili tudi vodovodni rezervoar za Črnomelj, da smo italijanski vojski odvzeli vodo.

Za svoje delo je rajonski odbor dobival smernice in navodila ter pomoč od višjih organov OF, pa tudi tovarišev iz tedanjega Dolenjskega odreda. Na ustanovnem sestanku rajonskega odbora je bil navzoč tudi Lado Ambrožič, ki je dal potrebne napotke za delo in pa naloge, ki jih bo moral odbor opraviti.

Pri delu odbora so bile seveda tudi razne težave, na katere je naletel pri nekaterih ljudeh zaradi njihove malodušnosti, oportunitizma in nezaupanja v naše lastne sile. Nekateri so tudi prikrito nasprotovali in sabotirali ukrepe odbora. To so bili prikriti nasprotniki naših stremeljenj. Prav ti so pozneje prešli k beli gardi, v začetku pa so se vrinili v naše vrste. Od tod tudi nekatere napake in nepravilnosti, ki so se zgodile na terenu. Če bi bil sovražnik še v kraju, bi lahko prišlo tudi do izdaje.

V Črmošnjicah je živel Josip Obajdin iz Slunja, poročen pa je bil z zagrizeno Kočevarko. Seveda smo v začetku tudi njega pritegnili v naše vrste. Vendar se nam je kmalu zazdel sumljiv, zato mu nismo več zaupali. Ko pa mi je nekega dne proti koncu maja 1942. leta z navdušenjem pokazal nek ustaški članek, zlasti pa članek, ki mu je bil posebno všeč, sem dokončno spoznal, kdo je. Kako je prišel do ustaškega lista, mi je bila vedno uganka. Takoj po dogodku sem vse svoje sodelavce opozoril nanj ter jim povedal, kaj sem doživel. Še posebej pa sem opozoril nanj njegovega soseda, člana OF, da mu v prihodnje ne bi več zaupal. Nismo ga več vabili na sestanke. Obajdin je začel med nemško ofenzivo oktobra 1943. leta izdajati Nemcem naše zavedne ljudi, člane OF. Med drugim je izdal tudi Dodoša, kmeta iz Mašlja. Ta je s svojimi konji prevažal za partizansko vojsko hrano, orožje, municijo, pa tudi ranjence na javke. Nemci so ga dobili na cesti pri Blatniku, ko je bil s konji na vožnji, ter ga tam ustrelili. Oba Obajdina so naši aretirali zaradi izdajanja. Ljudska oblast ju je obsodila na smrt. Ustreljena sta bila na Gričicah nad Črmošnjicami.

V času prvega osvobojenega ozemlja in še prej sem doživljal pri svojem delu vesele, a tudi težke trenutke. Ob neki priliki sem odnesel važne stvari k našemu zaupniku Dominiku Samcu v Ribnik na Rogu, kar bi naj spravil naprej. Pot iz Črmošnjic je bila zaradi pogostih italijanskih patrolj zelo nevarna, zato sem se moral pred odhodom temeljito pogovoriti z našim zaupnikom Metodom Mandeljcem, orožnikom pri karabinerjih, da bi se prepričal, kdaj bo pot varna. Ko sem to

izvedel, sem spravil zaupane mi stvari v nahrbtnik ter ga shranil na občini, kjer sem vodil aprovizacijo. Na poti v Ribnik sem vse skupaj odnesel iz občine mimo karabinerjev, ki se niso niti zmenili zame. Na poti me je blizu Komarne vasi ustavila partizanska patrolja. Na njen klic sem se močno ustrašil. Mislil sem, da so Italijani. Ko pa sem spoznal partizane, me je spreletelo veliko veselje. Vprašali so me, kam sem namenjen in kaj nosim v nahrbtniku. To je bila prav tista patrolja, ki je istega dne med 10. in 11. uro zajela italijanskega komisarja »Emone«, ko sta se z blagajnikom vračala iz Semiča.

Nekje v prvi polovici maja sem dobil poziv Dolenjskega odreda, naj skupaj s člani OF poiščem ubitega komisarja fašista Nano. V pozivu je bilo opisano, kje približno bi se utegnilo njegovo truplo nahajati. Poziv je tudi zahteval, naj organiziram zanesljive ljudi za njegov pokop, za kar osebno odgovarjam. S težavo smo našli truplo. Bilo je globoko v gozdu v kraškem lijaku nad Srednjo vasjo. Truplo smo upepelili, da ga Italijani ne bi mogli odkriti.

Pri meni v Mašlju so stanovali in bili tudi na hrani štirje izgnanci, in sicer Radko Vute, Maks Pitino, Ljubo Konečnik in Edo Perkljič. Vsi so bili v službi pri »Emoni«, dokler se ni preselila v Semič. Vsi so bili tudi vključeni v OF, zadnji je bil celo član terenskega odbora. Zadnja dva sta pozneje odšla v belo gardo. Spominjam se, da sem na oknu svojega stanovanja večkrat našel ciklostiran belogardistični list »Svobodna Slovenija«. Kdo mi ga je podtikal, takrat nisem vedel. Ko sta odšla Konečnik in Perkljič v belo gardo, sem vedel, da sta delala to onadva.

V mesecu juniju 1942. leta sta prišla pome dva oborožena partizana iz Dolenjskega odreda ter me odvedla v taborišče na Podstenicah, kjer so me zaprli v zastražen prostor. Čez uro ali kaj so me poklicali in me strogo zaslišali zaradi nekakšnih živil in živine. O tem nisem vedel ničesar, zato se tudi nisem čutil krivega. Bil sem pa ogorčen, da so me tako po krivem aretirali, obdolžili in zaprli. Šele pozno popoldne so me izpustili. Nekaj dni pred menoj so aretirali in odgnali za zaslišanje Zvonka Matkoviča, člana odbora OF v Črmošnjicah. Ker se je menda bal, da bi ga preteпали in mučili, je poskušal pobegniti. Stražar je streljal za njim in ga ubil. Tako je Matkovič popolnoma brez potrebe prišel ob življenje.

Edo Perkljič se mi je zdel že nekaj časa sumljiv, zato sem svetoval Pezdircu, ki je takrat upravljal ljudsko imovino v Srednji vasi, naj ga aretira in odvede na zaslišanje. Ni me poslušal. Perkljič je sabotiral vse ukrepe OF, odnosno omalovaževal sklepe in navodila. Povsod je hodil oborožen s pištolo in z njo večkrat komu grozil. Bil je nagle jeze, maščevalen in zato nevaren.

Italijanska Roška ofenziva

Junija in julija 1942. leta je bilo suho in vroče poletje. Že nekaj časa se je šušljalo, da Italijani ob meji prvega osvobojenega ozemlja nekaj pripravljajo. V prvi polovici julija se je že daleč na severozahodu oglašalo votlo grmenje topov, tu in tam se je zaslišalo v smeri proti Žužemberku in Kočevju regljanje strojnic. V zraku so se vedno pogostejše kazala sovražna letala ter trosila letake, v katerih so pozivali partizane k predaji. Obljubljali so jim, da se jim ne bo nič zgodilo, če se prostovoljno prijavijo italijanskim oblastem in jim izroče orožje. Seveda smo se tem njihovim pozivom in obljubam smejali, saj smo vedeli, da je to limanica za bedake. Le redki so jim nasedli.

Grmenje topov in regljanje strojnic pa je prihajalo zmerom bliže. Na te težke trenutke sovražne ofenzive na naše osvobojeno ozemlje smo se vneto pripravljali.

Za naše člane in aktiviste OF smo poiskali tudi dobro skrita zatočišča globoko v gozdovih. Če ni bilo kraške jame, smo postavili tudi zasilno barako, kamor smo spravili tudi hrano. Italijani so med ofenzivo na črmošnjiškem območju našli le eno takšno barako nekje pod Toplim vrhom. Seveda so jo uničili, ostalih pa niso odkrili. Odkar pa sta odšla v belo gardo Konečnik in Perkljič, tudi tem skrivališčem nismo več zaupali, marveč smo se raje skrili na bližnje hribe med kraške skale in od tam opazovali italijansko gibanje. Barake smo po prvem odhodu Italijanov odstranili.

Približal se je usodni 15. julij 1942. leta. Vedeli smo, da Italijani pritiskajo na osvobodeno ozemlje, ki ga brani naša maloštevilna in slabo oborožena vojska.

Popoldne tistega dne sem se napotil v gozdove proti Gričicam in Komarni vasi. Nameraval sem nabrati gobe in jagode. Že sem prišel na travnik pred Komarno vasjo, ko je nenadoma v bližini zadrdrala strojnica. Prav kmalu je v smeri proti meni padlo več min. Takoj sem jo ucvrl z nevarnega kraja v nasprotno stran in skozi gozd po hribu navzdol. Ko sem pritekel pod hribom na plano, sem se ozrl proti Komarni vasi. Tedaj sem zagledal, kako močno se je iz vasi kadilo. Kmalu je po vasi zaprasketalo in iz črnega dima so vedno pogosteje švigali visoki plameni. Spet sem se pogнал v beg čez polja in travnike, da bi čim prej prišel do svojega stanovanja. Na begu sem se skrival po jarkih in grmovjih. Videl sem, da ne gori samo Komarna vas, ampak tudi Topli vrh, obe bivši kočevarski vasici. Italijani so bili kmalu tudi že v Črmošnjicah, ki jih pa, kar je čudno, niso požgali. V vasi so ostali dva dni. Kakor hitro sem pribežal na svoje stanovanje, sem pograbil nahrbtnik, zbasal vanj najpotrebnejše in jo brž odkuril. Preplezati sem moral strmi hrib pred hišo, riniti skozi gosto grmovje, potem pa bežati po jarkih v bližnji gozd pod vasjo Ašelice. Z menoj se je umaknil tudi Avgust Kinči, bivši šolski upravitelj v Vršicah pri Semiču. Z družino se je namreč začasno naselil pri meni v Mašlju, ker je moral iz Vršic pobegniti pred Italijani. S Kinclom sva se umikala dalje po gozdu proti Srednji vasi, nato čez Stari Tabor na bližnji hrib, na katerem je bila sredi gozda oglarska kopa, ki je bila še skoraj vroča. Med potjo se nama je pridružilo še nekaj tovarišev, ki so prav tako bežali pred Italijani. Z njimi je bil tudi Golobič, s katerim sva bila pozneje skupaj v Cankarjevi brigadi. Utaborili smo se na vrhu hriba nad Starim Taborom. Čez dan smo lahko opazovali gibanje sovražnika v Črmošnjicah ter se spraševali, kako dolgo bodo ostali tam. Ko se je stemnilo, smo polegli po kopi in mirno zaspali ob prijetni toploti. Spali smo do jutranje zarje.

Ves drugi dan in še eno noč smo prebili v svojem skrivališču. Na srečo je bilo takrat vreme lepo in suho. V želodcu nam je sicer še pošteno krulilo, saj ni utegnil nihče vzeti s seboj niti mrvice hrane. Še bolj pa nas je mučila žeja.

Sele zjutraj 18. julija 1942. leta so Italijani zapustili Črmošnjice in odšli proti Novemu mestu. Veseli smo zapustili svoje zatočišče in nekateri smo se takoj po odhodu Italijanov vrnili v Črmošnjice, ker smo mislili, da jih pač ne bo tako kmalu nazaj. Toda hudo smo se ušteli. Komaj smo se začeli malo gibati ter obnavljati delo OF, so po sedmih dneh nenadoma privihrali iz smeri Dolenjske Toplice. Takrat sem bil v svojem stanovanju kar nekam brezskrben. Sedel sem v kuhinji in se kratkočasil s svojo hčerkico, žena pa je prala pleničke za enomesečnega sinčka. Nenadoma me je vznemiril šum. Rekel sem ženi, da se mi ta šum zdi sumljiv. Stopil sem v sobo, od koder sem lahko videl skozi okno proti Črmošnjicam. Zgrozil sem se, kajti ves zahodni del Mašlja je bil že v ognju. Okrog gorečih poslopij je mrgolelo italijanskih vojakov. Hitro sem oprtal svoj nahrbtnik z najnujnejšo hrano in z odejo ter jo pobrisal v najbližji gozd pod Ašelicami, od tam pa hitro dalje mimo Srednje vasi na hrib pri Gričicah. Na begu sem videl, da ne gori samo Mašelj, marveč tudi Novi Tabor, nekaj hiš na Novi gori, nekaj hiš in žag v Starih Žagah. Hudo v skrbeh sem

bil za svojo družino, toda na tisti konec Mašlja Italijanov tokrat ni bilo, tako da se mojim ni nič zgodilo.

Komaj sem na umiku zapustil gozd pod Ašelicami in prišel do Srednje vasi, sem zagledal, kako se je pomikala italijanska kolona iz Ašelic proti Srednji vasi. Ašelice, tudi prazna kočevarska vas, so bile že v dimu in ognju. Hitro sem se umaknil na Gričice, od tam pa mimo že požgane Komarne vasi v gozdove nad prav tako že požganim Toplim vrhom. Tu sem naletel na več tovarišev iz Črmošnjic. Kolikor se še spominjam, so bili tam Metod Mandeljč, Valenčič, Martin Ivanetič in še nekaj drugih. Z gozdnega roba smo opazovali gibanje Italijanov v Črmošnjicah in v Srednji vasi. Ti so podnevi odhajali iz obeh vasi ter v strelcih preiskovali polja, grmovja in bližnje robove gozdov. Globlje v gozdove niso upali, zato nas niso odkrili.

Sledile so še tri hajke in vsakič so Italijani huje razgrajali. Požgali so tudi preostale kočevarske vasi, a tudi posamezne prazne hiše po Kočevskem Rogu, da bi partizani ne imeli v njih zavetja. Zgorele so naslednje vasi: Rampoha, Smrečnik, Štale, Ribnik, Travnik, Vimol, Srebotnik in Gričice. Naše ljudi, ki so jih dobili doma, so aretirali, prijeli pa so jih tudi med delom na polju ali na travniku ter jih odvedli v svoja taborišča, zlasti na Rab. Bela garda je takrat že odkrito sodelovala z Italijani kot protikomunistična milica.

Ob četrti hajki so zajeli Martina Ivanetiča, ob zadnji pa Avgusta Kincla. Aretirali so ga belogardisti na stanovanju in ga predali Italijanom. Ti pa so ga internirali. Na povratku iz taborišča se je Kincl vključil v neko prekomorsko brigado in odšel z njo v Dalmacijo, tu pa je padel v roke ustašem, ki so ga ubili.

Vendarle so Italijani pustili nekaj vasi v dolini do Podturna skoraj nedotaknjenih, čeprav so večkrat vihrali vanje in se po več dni zadrževali v njih. Te vasi so: Blatnik, Brezje (Brezovica), porušena šele jeseni 1943. leta ob nemškem bombardiranju, Srednja vas, Črmošnjice, Stare Žage, razen nekaj hiš in žag ob Divjem potoku, Občice in Poljane.

Ko so prišli Italijani petič v Črmošnjice in v bližnje vasi, so po izdajstvu aretirali mojo ženo ter jo z otrokoma odvedli v zapore v Črnomlju, od tam pa v taborišče na Rabu, kjer je z majhnim otrokom prebila dva meseca, nakar so jo premestili v taborišče v Gonars. Ker sem se pred njimi vsakikrat umaknil na varno, mene niso našli doma. Najino stanovanje so temeljito opustošili, odnesli s seboj, kar se jim je zdelo vredno, drugo pa so razbili na drobne koščke. V sobah so se tudi ponesnažili.

Po toliko vpadih in hajkah so Italijani mnogo naših članov in aktivistov zajeli, odgnali v zapore in v taborišča. Rajonski odbor OF v Črmošnjicah zaradi pogostih sovražnih hajk ni bil več sposoben delati, saj je vselej zmanjkalo tega ali onega člana odbora. Zajeli in odvedli so naslednje tovariše: Martina Ivanetiča, Mandeljca in Valenčiča. Mandeljca so ubili na kraju, kjer so ga zajeli ter ga tudi tam zakopali, Valenčiča pa so odvedli v taborišče. Že nekaj prej pa so dokončno odšli iz Črmošnjic in Srednje vasi v partizane Mica Ambrožičeva, Rudi Rogelj, Maks Pitine in Radko Vute.

Nadaljevanje sledi

Dr. Tone Ferenc

Komandant z železno roko

(Pokol na Orehovici pri Izlakah)

V knjigi Fašistično domobranski teror nad Slovenci, ki jo je poleti 1944 napisal dr. Makso Šnuderl, predsednik komisije pri predsedstvu SNOS za ugotovitev zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev, je tudi kratko obvestilo o gnusnem zločinu nemškega okupatorja na Orehovici pri Izlakah. To obvestilo se glasi:

»8. V. so naši borci uničili luksuzni avto, v katerem se je vozil komandant SS-oddelkov. Takoj nato so SS-ovci pod vodstvom oficirja, ki ima umetno roko, obkolili vas *Orehovico* v okraju Zagorje. Vse ljudi so nagnali v hiše. Kmeta Cirila *Sopotnika*, ki je hotel pobegniti, so ustrelili. Drugi dan so ustrelili kmetico *Drnovškovo*, ki je bila prejšnji dan pobegnila in se potem vrnila domov. Nato so požgali hiše kmetom Francu *Klančičerju*, *Sopotniku* in Ivanu *Drnovšku*. V njih so živi zgoreli *Klančičar*, Ana, Ančka, 12-letni *Franček* in en in polletni *Slavko* ter *Sopotnik* Ciril, *Marija*, *Ivanka*, *Micka*, *Ivan*, *Cirilček*, 13-letna *Milena*, 7-letni *Slavko* in 14-letna *Marija Ramšak*.«¹

Še pred izidom Šnuderlove knjige je komisija pri predsedstvu SNOS za ugotovitev zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev 4. avgusta 1944 izdala objavo št. 26. V njej je opisala tri okupatorjeve zločine in na prvem mestu tudi zločin na Orehovici. Dogodek je datirala z 18. majem 1944, izpustila podatek o uničenju luksuznega avtomobila in natančneje določila okupatorjevo enoto, ki je zagrešila zločin: »120 mož 33. čete SS-ovcev pod poveljstvom nekega komandanta, ki ima železno roko.«² Sam zločin je opisan podobno kot v Šnuderlovi knjigi, le da je naveden podatek, kaj je zgorelo posameznim gospodarjem (Klančičarju hiša, kozolec in kašča, Drnovšku hiša, mlin in vsa gospodarska poslopja, Sopotniku pa hiša in mlin) in da je v Klančičarjevi hiši zgorelo 6 živih oseb in v Sopotnikovi 7. Gospodarja Cirila Sopotnika so ustrelili pred pokolom drugih prebivalcev, ko je nameraval pobegniti, gospodinjo Drnovškovo, ki ji je uspelo pobegniti, pa šele drugi dan, ko se je vrnila na pogorišče. Iz obeh obvestil lahko sklepamo, da je nemški okupator na Orehovici ubil 15 oseb.

O tem okupatorjevem zločinu, v katerem je gnusno pobil tudi mladoletne otroke, imamo sedaj na voljo več virov, ki smo jih našli v naših in tujih arhivih. Z njimi

je mogoče dogodek opisati natančneje in ugotoviti neposredne krivce za omenjeni zločin.

1. Kdo je bil padli komandant SS-oddelkov?

Kot je navedel dr. Šnuderl v svoji knjigi, so naši borci uničili osebni avto, »v katerem se je vozil komandant SS-oddelkov«. Sredi maja 1944 je na območju Zagorje—Trojane prišla Šlandrova brigada, da bi tukaj in v trboveljskih revirjih izvedla mobilizacijo v narodnoosvobodilno vojsko. Kot piše v operativnem dnevniku štaba IV. operativne cone, je brigada 17. maja 1944 prišla v vas Strma njiva, ki leži okrog 4 km jugozahodno od Trojan ali kilometer od Kolovrata. Tretji bataljon, ki sta ga vodila brigadni politkomisar Alojz Žokalj-Djidji in načelnik štaba Mirko Jerman, je odšel k cesti Trojan—Zagorje in postavil zasedo pri Suhem potoku, sredi med Izlakami in Trojanami. »Ob 13. uri je privozil po cesti luksuzni avto, v katerem so bili trije SS vojaki (1 oficir in 1 podoficir). Zaseda je odprla na avto ogenj in po kratki borbi sta padla dva sovražnika in to major in en podoficir, vojak pa je bil ujet. Na naši strani je bil eden lažje ranjen. Zaplenjene so bile tri italijanske puške, tri pištole MG, ena pištola ‚efenka‘ in ena madžarska pištola. Avto je bil sežgan.«³ Niti ta niti drug dokument narodnoosvobodilnega gibanja ne navaja imena padlega esesovskega majorja. Pač pa je komandant varnostne policije in varnostne službe v Spodnji Štajerski v svojem poročilu o razpoloženju prebivalstva in razmerah na slovenskem Štajerskem za mesec maj 1944 navedel, da je »17. V. 1944 močna banditska skupina na cesti Podlipovica—Trojane napadla SS-Sturmabführerja Lindnerja iz SS-akcijske čete. SS-Sturmabführer Lindner in njegovi trije vojaki so bili ubiti, enega pa pogrešamo.«⁴ Ta dva vira je uporabil dr. Miroslav Stiplovšek, ko je opisal napad III. bataljona Šlandrove brigade na nemški avtomobil pri Orehovici.⁵

2. Druga SS-alarmna četa Brežice v Izlakah

O enoti, v kateri je bil esesovski major Lindner, smo bolje poučeni, odkar poznamo njena poročila, ki opisujejo poleg drugega tudi Lindnerjevo smrt in zločin na Orehovici. To je bila II. alarmna četa Brežice (II. Alarmkompanie Rann) iz t. i. SS-Sonderstandarte »Untersteiermark« in Lindner je bil njen poveljnik.

Potem ko je nemški okupator v slovenski Štajerski leta 1941 v okviru Štajerske domovinske zveze (Steirischer Heimatbund) ustanovil polvojaško formacijo vermanšaft (Wehrmannschaft) z desetimi pehotnimi Standartami (nekakšnimi esesovskimi polki), je aprila 1942 v njeni sestavi začel ustanavljati tudi t. i. Wehrmannschaft-Sonderstandarte, ki naj bi jo sestavljali za orožje sposobni Nemci v Spodnji Štajerski, dokler ne bi odšli v nemško vojsko oziroma v oborožene oddelke SS (Waffen SS). Treba je namreč pojasniti to, da je v slovenski Štajerski nemški okupator vpoklical v nemško vojsko manj letnikov kot v nemškem rajhu in da so bili nemški naseljenci za tri leta oproščeni vojaščine. Za sprejem vermanov v t. i. Wehrmannschaft-Sonderstandarte so veljala enaka merila kot v rajhu za sprejem v SS in se je pozneje ta enota zato preimenovala v SS-Sonderstandarte »Untersteiermark«. Te enote niso vodili in urili oficirji in podoficirji iz SA, temveč iz SS. V vsej pokrajini so leta 1942 ustanovili 15 t. i. Sturmov (nekakšnih esesovskih čet), ki so jih združili v t. i. Sturmabanne (nekakšne esesovske bataljone). Sturmi so bili v Mariboru (1. in 2.), Slovenski Bistrici (3.), Slovenjem Gradcu (4.), Ptujju (5.), Ormožu (6.), Ljutomeru (7.), Rogaški Slatini (8.), Celju (9.), Radečah (10.), Trbovljah (11.),

Esesovski vodja Heinrich Himmler pri pregledu esesovskih čet v Mariboru maja 1943

Brežicah (12.), na Bizeljskem (13.), v Krškem (14.), in Boštanju (15.) in so imeli do 150 mož. Kaže, da je bilo v to SS-Sonderstandarto zajetih skupno le okoli 750 mož. Do leta 1944 je število Sturmov padlo na 12 in so bili sredi tega leta v Mariboru (1. in 2.), Ptujju (3.), Ljutomeru (4.), Celju (5.), Trbovljah (6.), Radečah (7.), Boštanju (8.), Brežicah (9. in 10.), na Bizeljskem (11.), in v Krškem (12.). Takrat je bilo v njih skupno le še okrog 450 mož, medtem ko jih je okrog 145 že odšlo v nemško vojsko in približno enako število v oborožene oddelke SS (Waffen SS). Kot vidimo, so ukinili Sturme v Slovenski Bistrici, Slovenjem Gradcu, Ormožu in Rogaški Slatini, medtem ko ga v Gornjem gradu, kjer so ga leta 1942 nameravali ustanoviti, sploh niso ustanovili. Pač pa so medtem ustanovili še enega v Brežicah. Tako je bila večina teh enot sredi leta 1944 v trboveljskem (2) in brežiškem okrožju (5), v katerih so bili naseljeni kočevski in drugi Nemci, številčno najmočnejša pa sta bila Sturma v Brežicah, saj sta imela vsak zase toliko moštva, kot drugje dva Sturma skupaj. V letu 1942 je Wehrmannschaft-Sonderstandarto v Mariboru vodil SS-Sturmbannführer Rüpšchl, od poletja 1943 dalje pa je SS-Sonderstandarto vodil SS-Obersturmbannführer (pozneje SS-Standartenführer) Heinz Bock. Do novembra 1944 se je število moštva zmanjšalo, tako da je bilo v enoti le še okrog tristo mož, ki so jih vključili kot posebno četo v vermanšaftski polk »Untersteiermark«, s čimer je bilo te esesovske enote na slovenskem štajerskem konec. Ko je državni vodja SS Heinrich Himmler v začetku maja 1943 že drugič obiskal Maribor, so mu pred hotelom »Orel« predstavili to enoto; takrat so verjetno še imeli upanje, da bo postala jedro za Himmlerjevo črno vojsko na slovenskem štajerskem.⁶

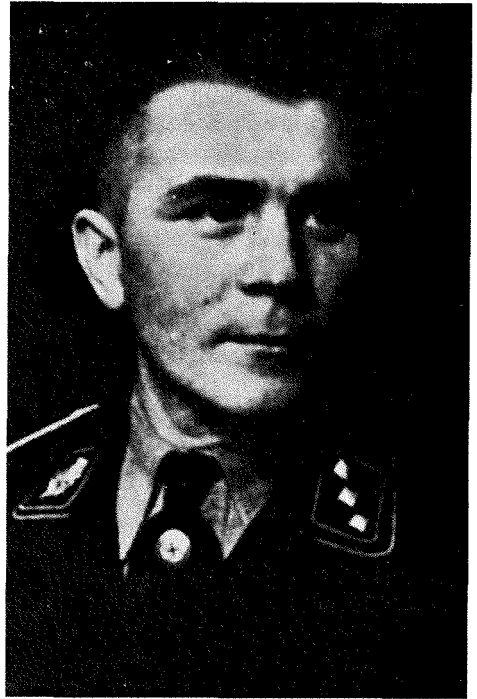
Dokler so se oddelki SS-Sonderstandarte »Untersteiermark« samo urili, so imeli takšna imena, kot smo jih navedli. Ko pa so iz njih vpoklicali ljudi v t. i. oboroženo akcijo (bewaffneter Einsatz) proti partizanom, so ustanovili t. i. alarmne ali akcijske

čete. Te čete so uporabljali za boj proti enotam narodnoosvobodilne vojske Slovenije od poletja ali jeseni 1943 dalje. Bili sta dve ali morda celo tri. Imamo na voljo le podatke za drugo, ki so jo ustanovili jeseni 1943 v Brežicah iz moštva t. i. III. Sturmabteilung v Brežicah, ki mu je poveljeval SS-Hauptsturmführer (pozneje SS-Sturmabteilungsführer) Franz Lindner; ta je postal tudi komandir na novo ustanovljene čete. Četa je najprej sodelovala v veliki nemški ofenzivi oktobra leta 1943 na območju južno od Radeč, nato pa so jo iz Šentjanža na Dolenjskem in iz Radeč prve dni novembra 1943 poslali v Medijske Toplice pri Izlakah, kjer je bila 3. novembra 1943 zbrana že vsa.

Premestitev te čete v Medijske Toplice je bil okupatorjev ukrep na zelo živo delovanje Šlandrove brigade v oktobru 1943. Ta je namreč napravila nekaj zelo uspešnih akcij, med katerimi sta bili še posebej uspešni napad na Rečico ob Savinji 6. oktobra in napad na Šmartno ob Dreti 30. oktobra 1943. Zato je okupator 30. oktobra 1943 v Gornjem gradu ustanovil vermanšaftski alarmni bataljon »Vzhod« (Ost), ki naj bi zapiral območje od Dobrovelj do Menine planine, od Nove Stifte do Vranskega. Za zaporo območja med Vranskim in Savo pa je v Medijske Toplice poslal omenjeno esesovsko alarmno četo. Četa je štela 126 mož in je bila razdeljena na štiri vode, ki so jim poveljevali esesovski podoficerji Ludwig Schemitsch, Franz Matjaschitz, Pogorelec in Meditz. O njih in desetarjih (Rudolf Jonke, Bruno Lackner, Maurowitsch, Tschinkel itd.) nimamo natančnejših podatkov, bili so kočevski Nemci, saj tako zvenijo že njihovi priimki. V letu 1944 omenjajo Lindnerjeva poročila tele poveljnike vodov: Rudolf Jonke, Tschinkel, Ludwig Schemitsch in Wilhelm Stampfl. Četa ni imela nobenega posebnega bojnega uspeha, bolj se je uveljavila pri aretacijah in mučenjih domačinov, ki jih je nato izročala gestapu v Trbovljah. Že Lindnerjeva poročila sama omenjajo mnogo aretacij pripadnikov narodnoosvobodilnega gibanja v okolici Izlak in o tem govorijo tudi drugi viri. Tako kratka kronika osnovne šole Kolovrat pravi, da so Nemci leta 1943 na Izlakah nastanili »zloglasno SS-Sturm četo, sestavljeno iz Kočevjarjev in drugih«, ki je samo 20. XI. 1943 aretirala več kot 20 Kolovračanov, od katerih jih je nekaj pobila v Izlakah, 6 so jih ustrelili januarja 1944 v Čolnišah, druge pa odpeljali v Dachau. Kratka kronika osnovne šole Izlake pa pravi tole: »Najhuje pa je bilo, ko so se v letu 1944 v tukajšnjem šolskem poslopju nastanili SS oddelki. V to dobo padejo masovne aretacije v Podlipovici in mučenje čevljarja Leopolda Kronserja, ki je na posledicah dobljenih poškodb umrl.«⁷

O tem, kakšne so bile razmere na terenu in kakšen je bil način delovanja II. SS-alarmne čete Brežice v Medijskih Toplicah, lepo pove prvo Lindnerjevo poročilo, potem ko so se njegove tri udarne skupine 4. novembra 1943 prvokrat vrnile s Šemnika, Gotarda in Čemšenika. Takole je poročal:

»Pri vsaki udarni skupini so bili nekateri ljudje preoblečeni v tolovaje, da bi dobili pravo podobo o prebivalstvu. Lahko so ugotovili le to, da prebivalstvo 100-odstotno drži s tolovaji. Tukaj navajam nekaj izjav: Pri nekem oglarju so se oglasili trije od naših tolovajev (beri: raztrgancev — op. T. F.) in so rekli, da jih zasleduje orožništvo, nakar se je ta takoj zavzel za njih. Pridobili so ga tudi za to, da bi šel z njimi, češ da so prešibki, in je bil oglar takoj pripravljen za to, zadrževala ga je le njegova žena. 2. primer: Pri nekem kmetu so naši tolovaji prosili za hrano in so jo takoj dobili. Ko so kmeta vprašali, ali je videl policijo ali orožništvo, jim je povedal, da jih ni videl že cele mesece, vendar je opozoril na to, da je v bližini SS. V manj kot pol ure je prispel ostali del udarne skupine v bližino kmetove hiše, v kateri so bili tolovaji (beri: raztrganci — op. T. F.). Ko so le ti opazili naše može, so rekli kmetu, da prihaja policija in so se poskrili po hiši. Udarne skupine je

SS-Sturmbannführer Franz Lindner, slikan kot SS-poročnik. (Izv. v Berlin Document Centru)

potem, ko je prispela v bližino kmetove hiše, vprašala kmeta, ki si je dal opravka z drvni, ali ni videl tolovajev. Ta je odgovoril patrolji, da jih že dolgo ni videl. Patrolja je pustila nekaj mož pri tej hiši in odšla proti naslednji hiši. Čez daljši čas so se možje iz patrolje vrnili k temu kmetu in obkolili njegovo hišo. Prišlo je do majhnega spopada in so se naši tolovaji predali udarni skupini. Ujela jih je na podstrešju in jih vklenila ter skupaj s kmetom odpeljala v Medijske Toplice. Kmet je še vedno tajil, češ da ni vedel, da so se pri njem skrili tolovaji. Po tem se jasno vidi, da vse drži s tolovaji. Takšnih primerov je bilo še več, ko so naši možje, preoblečeni v tolovaje, preizkušali ljudi, in povsod je bil enak primer: vse drži s tolovaji.^{7a}

Poveljnik čete Lindner je bil znan kot mučitelj jetnikov. Tako so esesovci 16. novembra 1943 pod njegovim vodstvom planili v hišo Valentina Sikovca v Podlipovici in prijeli gospodarja. »Po dolgem zasliševanju smo kmeta vzeli s seboj v Medijske Toplice. Potem ko je pri nadaljnjem zasliševanju še naprej eno uro tajil in šele nato, ko smo ga tako prav narahlo in prijazno božali, je končno priznal, da je njegova žena pustila tolovaje teči skozi hišo, da bi zabilasla sledove,« je poročal Lindner. »Zasliševanje ljudi je trajalo pozno v noč in so izjave zajele velike kroge prebivalstva v trboveljskem okrožju. Od takrat dalje so aretacije na dnevnem redu in ker so ječe v Trbovljah že prepolne, smo morali urediti ječo v postojanki čete, kjer še vedno sedi 12 oseb, da bi jih zaslišali,« je nadaljeval.⁸

Dne 12. januarja 1944 so četo ukiniti in moštvo poslali domov. Njene naloge v Medijskih Toplicah je prevzel orožniški akcijski vod iz Radeč, ki so ga pod vodstvom orožniškega podporočnika Neuholda pripeljali tja.⁹

Potem, ko se je spomladi 1944 povečala dejavnost enot IV. operativne cone, ki je medtem dobila za okrepitev XIV. divizijo NOV in POJ, so na povelje višjega vodje

SS in policije v XVIII. vojnem okrožju, SS-Gruppenführerja in generallajtnanta policije Erwina Rösenerja in vodje vermanšafta, SA-Standartenführerja Franza Steindla 11. aprila 1944 ponovno mobilizirali II. SS-alarmno četo Brežice in jo drugi dan pripeljali v Izlake. Predvidevali so, da bo tam ostala dvajset dni, vendar so se zelo uštel, saj je ostala do avgusta 1944 ali pa še dlje. Čete niso mogli več namestiti v Medijskih Toplicah, ker so jih partizani medtem požgali, zato so jo namestili v osnovni šoli. Imela je nalogo varovati okolico Izlak in Trojan in ji je ponovno poveljeval SS-Sturmabführer Franz Lindner. Sedaj je bila njena naloga težja kot jeseni 1943, saj je bilo zahodnejše od tam svobodno partizansko ozemlje s središčem v Moravčah, t. i. »moravska republika«. Posamezni udarni oddelki II. SS-alarmne čete Brežice so se že drugi dan po prihodu v Izlake spopadli z manjšimi partizanskimi oddelki in je Lindner moral izjaviti, »da gre tukaj za tolpe, ki so zelo dobro izurjene in so tudi zelo dobro oborožene«. ¹⁰ Tako kot jeseni 1943, so tudi sedaj četo sestavljali štirje vodi, ki so jih vodili SS-Hauptscharführer in Lindnerjev namestnik Bruno Rinner, Alois Jonke, Albert Mausser in Rudolf Eder.

3. Akcije SS-alarmne čete v Izlakah

Od akcij, v katerih je sodelovala ta četa, bomo tukaj navedli samo dve, in to obe iz Zagorja 1. in 7. maja 1944. Obe je vodil esesovski major Lindner.

O prvi akciji, ki je bila v okviru zavarovanja okupatorjevega političnega zborovanja na delavski praznik v Zagorju, kjer je rudarjem govoril zvezni vodja Štajerske domovinske zveze Franz Steindl, je major Lindner poročal takole:

»Štirje možje so pod mojim vodstvom odšli v Trbovlje, da bi se udeležili zborovanja rudarjev, na katerem je govoril gauleiter in so se po njem skupaj z zveznim vodjem odpeljali v Zagorje, da bi se udeležili zborovanja, na katerem je govoril zvezni vodja.

Ob 10.15 je nek desetar poročal, da so na hribu Javor, ki ga mi nismo zasedli, opazili tolovaje. Opazoval sem teren z daljnogledom in sem jih zapazil.

Poveljniku voda Mausserju sem naročil, naj vse može, ki jih ima še na voljo, posamezno in neopazno zbere pri cerkvi v Zagorju. Tolovaje so opazili tudi z drugih postojank in so desetarji posamezne može ob hkratnem poročilu poslali k cerkvi. Prva skupina vod vodstvom desetarja Fritzla se je s komaj zbranimi 14 možmi prikradla do planine Javor, da bi se približala tolpi. Po 15 minutah sta šla tudi SS-Hauptscharführer Rinner in Jonke s 17 možmi proti koti 1256, da bi napadla s strani. Bilo je dogovorjeno, da bi po možnosti napadli šele po zborovanju, da ne bi nastal preplah med ljudmi, kar se je tudi posrečilo. Obe udarni skupini sta se približali tolovajem na 60 do 80 metrov in ostali tam do konca zborovanja. Komaj se je to končalo in je prebivalstvo zapustilo trg, so začeli streljati na tolovaje, ki so odgovorili s streljanjem.

V tem boju je drobec ročne granate lahko ranil Johanna Petscheta na nosu. Ustrelili so 3 tolovaje, med njimi dekle, ki si je potem, ko je bila ranjena v prsi, sama pognala kroglo v glavo. Drugo dekle, ki je bilo tudi ranjeno v nogo, so drugi tolovaji odvlekli s seboj. Čeprav so tolpo zasledovali, so drugi ušli na neugodnem terenu. 3 tolovaje, ki so bili ustreljeni, so opazili, ko so ti prišli iz hiše. Ko so se naši može vrnili na kraj boja, so bili 3 tolovaji že mrtvi. Takoj so obkolili kmečko hišo in jo temeljito preiskali. Pri tem so opazili, kako je kmetica vrgla v stranišče nek papir in ko se je vrnila v hišo, so za njo pohiteli naši može in jo zalotili pri tem, da je hotela vreči v peč še drugo pisanje. Zaplenili so vse torbe s pismi in gradivom ter se je izkazalo, da gre za štabno gradivo tolpe. Dobili smo v roke

Vojka Napokoj-Meta pred orožniško postajo Zagorje

pomembne tolphine dokumente, ki smo jih pozneje izročili gestapu. Takoj so prijeli vse ljudi iz bližine kraja boja in jih skupaj s kmetico in tremi mrtvimi pripeljali v dolino. Oblasti so prepoznale tolovaje, in to so bili: višji terenski voditelj Mijo, politični komisar Levstik, član štaba Vojk Marija.

Ponovna hišna preiskava pod vodstvom poveljnika voda Jonkeja je dala novo skrito gradivo, ki so ga našli pri preiskavi kmečke hiše in so tudi tega izročili gestapu. Še pred bojem so opazili, kako je voditelj Mijo na belcu jahal proti kmečki hiši, pozneje so ugotovili, da konj pripada kmetu, pri katerem so tolovaji dobili bivališče. Zavarovanje je ostalo na hribovju do konca ljudskega slavlja in so ga odpoklicali ob 18.20.«¹¹

O tem dogodku je poročala tudi orožniška postaja Zagorje. Ker v nekaterih pogledih dopolnjuje Lindnerjevo poročilo, ga navajam celega:

»30. V. 1944 (pomota: 30. IV. 1944 — op. T. F.) se je pri Sv. Urhu, na karti 13 mm vzhodno od Zagorja, na koti 459 pojavilo 6 s pištolami in ročnimi bombami oboroženih tolovajev in so ostali pri posestniku do 11. ure 1. V. 1944. Med tolovaji sta bili 2 oboroženi ženski. Tolovaji so opazovali cesto proti Zagorju, verjetno zaradi potovanja zveznega vodje. Ob 11.20 je SS četa Izlake takoj poslala udarno skupino 1:9. Ob 11.30 je SS začela streljati na tolovaje, nakar so tolovaji odgovorili s streljanjem in je boj trajal do 13.30. V boju je sodelovalo 16 tolovajev. Ob 12. uri je prodrla še skupina SS v moči 25 mož in policijski oddelek 1:10, ki pa nista imela uspeha. SS ni imela mrtvih ali ranjenih. Nasprotno pa so bili pri tolovajih 3 mrtvi, med njimi oborožena ženska. Poleg tega sta bila ranjena 2 tolovaja, ki pa sta zbežala. Med ranjenima tolovajema je prav tako oborožena ženska.

Dalje so pri tolovajih našli večje količine zapiskov in letakov ter jih izročili gestapu v Trbovljah. Po raznih zapiskih smo ugotovili, da gre za tolovajski štab. Dalje so pri posestniku Alojzu Šikovcu pri Sv. Urhu, kjer so tolovaji ostali vso noč, našli tudi razne zapiske in letake. Šikovčeva žena je del omenjenih zapiskov vrgla v stranišče, drugi del pa je hotela vreči v peč, pri čemer jo je zalotila SS. Ta je

nato aretirala Šikovčevo družino in jo izročila gestapu v Trbovljah. Tolovaji so bili v civilnih oblekah.«¹²

Kot vemo, so 1. maja na Zeleni travi nad Zagorjem ob Savi padli v neenakem boju Ivo Levstik-Gojč, ki je bil instruktor oblastnega komiteja KPS za Štajersko, Feliks Pečar-Mijo, ki je bil član okrožnega komiteja KPS za Revirje, in Vojka Napokoj-Meta, ki je bila mladinska aktivistka.¹³ To je bil hud udarec za narodno-osvobodilno gibanje v Revirjih, saj je bil zlasti Ivo Levstik zelo sposoben in delaven politični delavec v narodnoosvobodilnem gibanju. Doma je bil iz Zagorja ob Savi in so ga kot naprednega učitelja že leta 1939 sprejeli v KPS. Leta 1940 je bil član okrajnega komiteja KPS za Mežiško dolino, v Ljubljani so bili on, njegova žena Andrina in brat Jože aktivisti Osvobodilne fronte. Junija 1942 so odšli na osvobojeno ozemlje, vendar so se med hudo italijansko ofenzivo vrnili na delo v Ljubljano. Tam je Ivo Levstik postal član okrožnega komiteja KPS za Ljubljano in sekretar rajonskega komiteja KPS za Dravlje. Konec septembra 1943 sta z ženo odšla na osvobojeno ozemlje in se udeležila zbora odposlancev slovenskega naroda v Kočevju. Jeseni 1943 ju je CK KPS poslal na delo na Štajersko in pokrajinski komite KPS za Štajersko je Iva kot domačina poslal v okrožje Revirji.¹⁴ Takrat, ko je padel, je Levstik opravljal tudi posle sekretarja okrožnega komiteja KPS Revirji, ker je bil sekretar Alojz Ribič-Ribca v partijski šoli.¹⁵

Dne 29. aprila 1944 so se pri Sv.Urhu nad Zagorjem zbrali štirje člani okrožnega komiteja KPS za Revirje na svojo sejo. Poleg Iva Levstika, ki je odgovarjal tudi za delo v okraju Huda jama — Laško, so bili Lojze Vresk-Vili, ki je odgovarjal tudi za delo v okraju Trbovlje, odkoder je bil doma, Tončka Majcen, ki je odgovarjala tudi za delo v okraju Hrastnik in za delo med ženami, in Feliks Pečar-Mijo, ki je odgovarjal tudi za delo v okraju Zagorje ob Savi, od koder je bil doma. Vojka Napokoj-Meta iz Moravč je bila sekretarka okrožnega komiteja SKOJ in okrožnega odbora ZMS in se je prišla s člani okrožnega komiteja KPS dogovarjat za okrožno mladinsko konferenco. Ker so bile seje okrožnega komiteja KPS po navadi zelo izčrpane in so na njih obravnavali številna vprašanja, so trajale več dni. Omenjeni člani okrožnega komiteja KPS so se 30. aprila premestili na Zeleno travo nad Zagorjem in tam nadaljevali sejo. Prenočili so v Šikovčevi hiši in zjutraj nadaljevali s sejo. Tončka Majcen, ki so jo decembra 1943 poslali na delo v trboveljske Revirje (tja je prišla sredi januarja 1944), se spominja, da so na tej seji prebrali tudi sporočilo oblastnega komiteja KPS za Štajersko, da bosta Levstik in Pečar premeščena v celjsko oziroma ljutomersko okrožje in tam postala sekretarja okrožnih komitejev KPS. Pred sovražnikovim napadom so bili vsi pred hišo in opazovali nacistično zborovanje v Zagorju, razen Vreska, ki je bil v hiši in se je pri napadu umaknil skozi zadnja vrata naprej v hrib. Levstik je bil ranjen v nogo in se je nato ustrelil sam, Napokojeva je bila ranjena v prsi in se je nato ubila sama, kako je bilo s Pečarjem, Majcnova ne ve, spominja pa se, da je še hropel. Poleg Vreska se je rešila tudi Majcnova, ki ni bila ranjena, kot pravi nemški vir. Ker je pozneje Lojze Vresk padel v partizanih, je Majcnova edina preživela vojno.¹⁶

O tem, kako je bilo v Zagorju, ko so se esesovci vrnili z akcije s trupli padlih partizanov, je pisala Ljudska pravica še med vojno. »Očividec Jože« je v svojem članku »Niti en klik, niti ena roka« zapisal: »Popoldne so peljali SS-ovci v Zagorje tri mrtve partizane. Obstrelili so jih nad Zagorjem, nakar so si partizani Vojka in tovariša Ivo Levstik-Gojč in Mijo sami pognali kroglo v sence, da ne bi padli v roke SS-ovcem. Gledali smo na počez na voz naložena trupla — glave in noge so jim visele preko lestev — ki so jih švabski krvniki pobili in napol slekli. Voz se je ustavil sredi Zagorja, SS-ovci pa so silili ljudi, da bi hodili gledat »bandite«. Priti je

morala tudi zagorjanska godba in zaigrati koračnico. Na Zeleni trati pa so ta dan pobrali več kmečkih družin.«¹⁷

Druga akcija v Zagorju ob Savi, pri kateri je sodelovala II. SS-alarmna četa Brežice iz Izlak, je bila 7. maja 1944. V soboto, 6. maja so v Zagorje pripeljali 19 talcev, ki so jih obsodili na smrt. Nameravali so jih ustreliti 20, pa jim je eden na Trojanah ušel. Ustrelitev so pripravljali za 7. maj zjutraj in se je Lindner prejšnji dan o tem pogovarjal s poveljnikom zagorske policijske čete, poročnikom Schmittom. Drugi dan ob štirih zjutraj so se Lindnerjevi esesovci odpeljali iz Izlak v Zagorje in tam zastražili teren, medtem ko je omenjena policijska četa ob 6. uri zjutraj sredi Zagorja ustrelila 19 talcev.¹⁸

4. Lindnerjeva smrt

Sredi maja 1944 so Lindnerjevo četo uporabljali za zasede in bojne patrolje ali t. i. udarne skupine proti zahodu od ceste Zagorje — Trojane. 17. maja so udarne skupine preiskovale območje Sv. Ožbolta in nato od tam na sever proti potoku Volska ter ob njem do Trojan. Ko so ob pol enih popoldne prispele do Trojan, jih je tam obiskal poveljnik čete, major Lindner, ki se je nato ob tri četrt na eno odpeljal nazaj proti Izlakam. Ko se je pripeljal do sredine poti, je zaropotalo. Poročilo njegovega naslednika, SS-Hauptscharführerja Bruna Rinnerja natančno opisuje ta dogodek.

»Dne 17. 5. 1944 se je SS-Sturmbannführer Lindner, ki so ga spremljali SS-Sturmmann Kropf Franz, Jonke Alois in SS-pripravnik Matzele Franz, slednji je tudi vozil osebni avto, peljal na Trojane, da bi tam obiskal 2 voda, ki sta bila v akciji.

Okoli 13.45 ure se je SS-Sturmbannführer Lindner z že omenjenimi možmi in SS-pripravnikom Starnischo Josefom, ki je zbolel v akciji, vračal nazaj v Izlake.

Jaz sem bil že okrog 10 minut po odhodu Sturmbannführerja skupaj z vodjo orožniške postaje Trojane, da bi se z njim pogovoril o večerni akciji.

Nenadoma sva iz smeri *Skerbince* zaslišala nekaj rafalov iz strojnice 34, pokov minometa in ročnih bomb ter strele iz pušk in pištol. Nato sva začela prodirati proti *Skerbincu*, vodja orožniške postaje s svojimi možmi, ki jih je imel na voljo, jaz pa s svojim vodom v moči 1:38, in to orožniki s Trojan levo od ceste čez Sv. Gotard—Jelenk—jugozah. od kote 614, jaz pa desno od ceste Trojane — Izlake čez koto 489 po grebenu Rebri.

Tja grede smo videli močne in sveže sledove, po katerih smo sklepali, da je tolpa močna od 100 do 120 mož in da je v njej tudi nekaj žensk. Okrog 1000 metrov vzhodno od kote 616 smo videli tolovaje, ki so se smukali okrog hiš in kozolcev.

Ukazal sem svojim možem, naj takoj streljajo in sem se z njimi čimprej približal kraju napada. Tam smo videli, da je osebni avto zgorel in da SS-pripravnik Matzele Franz in SS-Sturmmann Jonke Alois ležita poleg vozila, ranjena od raznih strelav in tudi z napol zažganima glavama, oba so izropali in jima sezuli čevlje.

Nato smo še nekoliko natančneje preiskali gozd, vendar smo naleteli le na strelska mesta in za silo zgrajene okope v opuščnem stanju. Na nekem kraju smo videli tudi veliko mlako krvi in vlečne sledi, ki so vodile v notranjost gozda. Potem ko smo čim bolj prečesali gozd, smo se vrnili na kraj napada, kjer je bil tudi že Stabscharführer 2. SS-a. č. (to je četni narednik, vodja pisarne v esesovski četi — op. T. F.), ki ga je tudi opozorilo streljanje in je prišel z 12 možmi, da bi sodeloval. Tudi Stabscharführer Zurl je obstreljeval tolovaje, ki so se težko obremenjeni z nahrbtniki umikali po kamniti poti Rebri v smeri *Kolovrata*.

Preiskava na kraju napada je dala tale izid:

Tolovaji so bili v zasedi že od pol sedmih zjutraj ob vnožju Rebri, kjer je dobro zakrita pot, približno nasproti kote 360 do križišča cest *Kolovrat — Trojane — Izlake*. Zajeli so torej okrog 900 m terena in imeli poleg tega še varnostnega strazarja v *Skerbinčevi* kovačnici. Tolovaji so prijeli vse civiliste, ki so bili v času od pol sedmih zjutraj do napada na ravni njihovih zased, in jih zaprli v neko hišo, tako da ti verjetno niso mogli posredovati poročila o bivanju tolovajev. Zanimivo pa je, da gostilničarja s *Trojan*, ki se je približno četrte ure pred Sturmbannführerjem peljal po isti poti, niso ustavili; povedal je tudi, da ni opazil ničesar.

Kaže, da je napad potekal takole:

Tolovaji so imeli takoj za hišo, ki stoji za mostom in nekoliko nad cesto, težak lojtrski voz, ki so ga tik pred tem, ko se je približal osebni avto, spustili navzdol, tako da je voznik avtomobila moral zavreti. Sovražnikova strojnica je bila postavljena tako, da je lahko obstreljevala osebni avto od spredaj. Blizu vozila so bili vidni 3 udari lahkega minometa in 4 ročnih bomb. Zdi se, da sta voznik SS-pripravnik Matzele in SS-Sturmmann Jonke bila takoj ranjena, ker sta oba ležala poleg vozila napol zažgana in z vstrelnimi ranami na prsih in glavi.

SS-Sturmbannführer Lindner je tekel še okoli 40 korakov proti bližnjemu potoku in se zdi, da je šele tam dobil strel v stegno, nadlahet in sence. Uniformo so mu slekli in čevlje sezuli, nekih pohabljenj nismo opazili.

SS-Sturmmann Kropf Franz je tekel še okoli 150 m do *Skerbinčeve* kovačnice in smo ga našli, ko je mrtev ležal v potoku, s strelom v prsih in glavi. Verjetno so nanj streljali iz kovačnice ali njene neposredne bližine; to je bilo mogoče ugotoviti po sledovih. Ko smo povprašali tamkaj živeče ljudi, so ti izjavili, da ni nihče nič slišal o streljanju in nihče ni videl tolovajev. To pa je bilo zlagano, ker je Kropf ležal okrog 10 korakov dalje v potoku.

SS-pripravnik Starnischa Josefa, ki je bil tudi v vozilu, so verjetno odvedli, ker ga ni bilo mogoče najti. Starnischa je bil Spodnještajerc, ki pa se je zelo dobro vedel in je bil zelo goreč za delo.

Po podatkih civilistov, so ti videli, kako so oborožene ženske na nosilih odnesle 1 mrliča in več ranjencev.¹⁹

To poročilo je napisal SS-Hauptscharführer Brunno Rinner, ki je ta dan nasledil padlega Lindnerja. O partizanskem napadu na Lindnerja je poročal tudi v prvem rednem poročilu te čete dne 22. maja 1944. V njem je o napadu dobesedno ponovil to, kar je poročal že 18. maja. Dodal je le še to, da so na kraju napada vzeli dva konja in voz ter nanj naložili mrliče ter da se je četa ob petih popoldne vrnila v *Izlake*. Napisal je tudi to, da je bil Jonke poveljnik voda, Kropf pa vodja desetine.²⁰

To, da so partizani pri napadu uporabili vprežni voz, drži popolnoma. Iz nekega vira namreč zvemo, da so pri hiši Janka Drnovška ustavili nek vprežni voz, poln bele moke. Najprej so voz izpraznili in odpeljali moko do neke hiše vrh hriba, nato pa so prazen voz zavlekli na cesto, ga močno zavrli in postavili tako, da vozilo ni moglo mimo. Ko je pripeljal Lindnerjev avto, se je moral ustaviti okrog petnajst do dvajset metrov pred vozom. Takoj so ga začeli obstreljevati. Lindner je skočil iz avta s pripravljeno brzostrelko v rokah. Ta vir tudi pravi, da je Lindner padel prav v hipu, ko je hotel streljati proti hiši.²¹

Mrtvega Lindnerja in druga dva esesovca so dali na mrtvaški oder v *Izlakah*. 19. maja se je od njih poslovil okrožni vodja Štajerske domovinske zveze Heribert Eberhardt, nakar so Lindnerjevo truplo odpeljali z vlakom v *Celovec*, kjer so ga pokopali 22. maja, trupli drugih dveh pa verjetno v *Brežice*. Isti dan in še 20. maja so preiskovali gozd pri *Orehovici*, da bi našli še četrtega potnika, Starnischo. Našli

*Ostanki hiše v požgani Orehovici pred
prekopom žrtev*

pa so le Lindnerjevo srebrno značko za ranjence. Za Starniščo pa so 25. maja zvedeli od prebivalcev, da so ga videli živega med partizani, in sicer med mobiliziranimi novinci.²²

5. Kdo je bil Franz Lindner?

Iz gradiva, ki ga imamo danes na voljo doma, ne bi mogli širše odgovoriti na to vprašanje. Več o Lindnerju sem namreč zvedel iz gradiva njegove personalne mape.²³ Rodil se je 8. 5. 1902 v Mödlingu pri Dunaju v krojačevi družini. Po končani osnovni šoli je obiskoval nadaljevalno šolo in se izučil za strojnega ključavničarja. V letih 1920—1934 je delal na železnici. Ker je bil član nacistične stranke in je goreče delal za njene interese, so ga junija 1934 odpustili iz železničarske službe. Nato je bil kaznovan z 11 meseci ječe in je moral zaradi neke zadeve z razstrelivom februarja 1936 pobegniti iz Avstrije. Bil je član SA od leta 1925, član SS od 1. 1. 1932 in zelo star član nacistične stranke.

V Nemčiji je Lindner dobil čin esesovskega podporočnika in je obiskoval esesovsko oficirsko šolo v Ellwangenu. Tam se je tudi oženil in sta se mu v zakonu rodila dva otroka. Aprila 1938 se je vrnil v Avstrijo in je postal profesionalni adjutant poveljnika I. SS-Sturmbanna 90. SS-Standarte v Celovcu. Januarja 1940 so ga poslali v Prago in od tam k Volksdeutsche Mittelstelle v Łodz na Poljskem, kjer je bil vodja nekega taborišča do 1. junija 1941. Takrat so ga premestili na Gorenjsko, da bi sodeloval pri preseljevanju ljudi, vendar se je avgusta 1941 prijavil za fronto. Bil je podoficir v nekem esesovskem bataljonu planinskih lovcev v Severni Kareliji. 2. novembra 1941 je bil pri napadu hudo ranjen v desno nadlaket in je celo za nekaj ur padel v rusko ujetništvo, vendar so ga rešili. Zaradi tega je pozneje dobil železni

križec drugega razreda in srebrno značko za ranjence. Zdravil se je v rezervnem lazaretu I C Marianum v Celovcu. Rösener ga je 15. decembra 1942 razrešil funkcije adjutanta I. SS-Sturmbanna 90. SS-Standarte v Celovcu in ga zadolžil, da vzpostavi SS-Sturmbann za Gorenjsko v Radovljici.²⁴ To, da je Rösener zavezal Lindnerja za to nalogo, zveemo tudi iz drugih virov. Vendar ne vemo, ali je on to nalogo sploh skušal reševati ali ne, kajti takšne enote nemški okupator na Gorenjskem zaradi močnega narodnoosvobodilnega gibanja ni mogel ustanoviti. Kdaj ga je Rösener poslal v slovensko Štajersko in kdaj je prispel v Brežice, ne vemo. 6. oktobra 1943 ga je predlagal za esesovskega majorja in zapisal: »SS-Hstuf. Lindner ima dobre vodstvene lastnosti in je dober esesovec.« Čin majorja oddelkov SS (Waffen SS) je dobil verjetno 9. novembra 1943.²⁵

Ker je bil Lindner v Severni Karelji tako hudo ranjen v desno roko, da so ga morali zdraviti kar leto dni in je dobil srebrno značko za ranjence, sklepam, da je on tisti oficir, tisti komandant, ki je imel železno roko. To potrjujejo tudi udeleženci napada nanj iz Šlandrove brigade. Objava št. 26 komisije pri predsedstvu SNOS za ugotovitev zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev govori, kot da bi esesovska enota pod poveljstvom komandanta z železno roko storila gnusni zločin na Orehovici. Kaže pa, da je to razumeti tako, da je zločin zagrešila enota, ki ji je bil poveljeval komandant z železno roko.

6. Kdo je zagrešil zločin na Orehovici?

Omenjena objava št. 26 sicer pravi, da je to bila 33. četa SS-ovcev, vendar ne vemo od kod je komisija dobila številko 33. Točno je to, da je četa štela 120 mož. Zločin je zagrešila II. SS-alarmna četa Brežice iz Izlak, kar zveemo iz njenega poročila od 22. maja 1944. Redkokateri okupatorjev zločin je z okupatorjeve strani tako natančno opisan kot tale. Poročilo namreč pravi:

»Dne 18. 5. 1944

Ob 7. uri prebujenje čete, zajtrk, ob 8. uri izdaja povelja, nato smo mrliče položili v krste in postavili mrtvaški oder. Ob 11. uri je prispel SS-Standartenführer Bock iz Maribora, četo je izročil SS-Hauptscharführerju Rinnerju. Standartenführer Bock je odredil posebno akcijo proti vasi Skerbinc. Ob 12. uri odhod Standartenführerja. Ob 14. uri slovo od padlih tovarišev Kropfa, Jonkeja in Matzeleta. Ob 20.45 uri odhod posebnih oddelkov, in to Rinnerjevega 1:10, Duchovega 1:10, Schlindrovega 1:10, proti Skerbincu, da bi hiše s prebivalci vred zravnali z zemljo. Pri tem smo ravnali takole: Ves teren smo obkolili in zastražili, nato smo odgnali živino iz hlevov, če smo jo našli, civiliste smo sklicali skupaj v hiše in jih nato pobili z brzostrelkami. Šele nato smo zažgali poslopja, iz hiš nismo drugače vzeli ničesar, razen koles, ki smo jih ravno videli; ta bomo uporabili v četi, ker drugače nimamo nobenega vozila, da bi se lahko oskrbovali iz bližnjih krajev. Ko je gorelo, se je v gospodarskih poslopih na kraju napada in v nekem drugem nekoliko oddaljenem gospodarskem poslopiju zgodilo tole: Ko so plameni prebili strehe, smo slišali močne eksplozije in po zraku je frčal goreč les in pokali so naboji gorečega streliva, tako da za gotovo lahko domnevamo, da je bilo v obeh hišah vskladiščeno strelivo in ročne bombe ter da je to bila banditska postojanka, ker je hišni gospodar odšel k tolovajem. Da smo naleteli na ta skladišča, se lahko zahvalimo dobri okolnosti, da smo smeli zažgati hiše in hleve. Kot smo ugotovili pozneje, je zgorelo 15 civilistov; preživelo živino smo izročili krajevnemu kmečkemu vodji, da jo bo on posredoval dalje.«²⁶

SS alpenland nr 42 2100 8.7.44 ==

an das personalhauptamt
berlin - charlottenburg 4

berlin

Veränderung hauptamtlicher SS-Fuehrer beim SS-Oberabschnitt
alpenland.

Satz: rf-SS, SS-pha, im 2. tzb. nr. 32/42 vom 10.1.1942..
zu d.ama. nzu d.a. betrug mailet der SS-Oberabschnitt
alpenland folgende abgaenge:

SS-stubaf. franz. l i n d n e r, SS-nr. 295 376, roan,
1/90-SS-stand. ist am 17.5.1944 im Vorkampfe in der
untersteiermark gefallen.

SS-ustuf. Josef h a b e r l i n g, SS-nr. 295 376, stab
D.-alpenland, ist am 2.6.1944 gefallen.

Fuehrer des
oberabschnitts alpenland
...eigner
SS-sturmabfuhrer .

22. juli 1944

D10 2/7 ein (1) tet/sola berlin+

Die die Misjgheit
T. 20 111

*Brzojavka o Lindner-
jevi smrti (Izv. v
BDC)*

Gospodar, za katerega pravi to poročilo, da je odšel k partizanom, je bil Janko Drnovšek. Kot pravi nek vir, so ga prijeli esesovci iz Izlak zvečer po Lindnerjevi smrti in ga zaprli v svoji postojanki. Vendar jim je ponoči ušel iz zapora in odšel takoj v partizane. Še prej je pohitel domov in posvaril svojo sedemdesetletno teto, naj se skupaj z drugimi vaščani umakne pred grozečo nevarnostjo. Iz groznje nekega esesovca je namreč sklepal, da grozi vasici najhujše. Kaže, da so esesovci najprej zažgali Drnovškovo hišo, ki je bila prazna, nato Sopotnikovo in nazadnje Klančičarjevo. Drnovškovo teto so prijeli drugi dan zjutraj, ko se je vrnila na pogorišče svoje domačije. Prizanesli niso niti njej in so jo živo vrgli v žerjavico.²⁷

Podatek v poročilu II. SS-alarmne čete Brežice o pokanju streliva in ročnih bomb je izmišljen. Pojavlja se v okupatorjevih virih pogosto takrat, kadar so hoteli zločinci na videz opravičiti svoje zločine.

Podatki o številu žrtev strahovitega pokola na Orehovici so različni. Pravkar navedeni okupatorjev vir govori o 15, v začetku tega članka navedeno poročilo komisije za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev govori o 14, kronika osnovne šole Izlake govori o 16,²⁸ nek drug vir v gradivu komisije za ugotavljanje zločinov okupatorjev govori celo o 19 ubitih in zažganih ljudeh.²⁹

Po podatkih, ki jih je komisija za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev za Slovenijo zbrala po vojni, je II. SS-alarmna četa Brežice pobila na Orehovici skupno 15 ljudi. Iz Sopotnikove (p. d. Skrbinceve) hiše na Orehovici 19 osem oseb: Cirila Sopotnika, posestnika in kovača (25. 6. 1895 v Brezjah), Marijo Sopotnik, roj. Prašnikar, vdovo Golčnik, gospodinjo, Ivanko Golčnik, hčer (20. 12. 1919 na Prhovcu), Marijo Golčnik, hčer (29. 1. 1921 na Prhovcu), Franciško Sopotnik, hčer (14. 9. 1924 na Orehovici), Mileno Sopotnik, hčer (20. 3. 1930 na Orehovici), Cirila Sopotnika, sina (3. 2. 1928 na Orehovici), Stanislavo Sopotnik, hčer (31. 10. 1937 na Orehovici). Iz Klančičarjeve hiše na Orehovici 22 šest ljudi: Franca Klančičarja, posestnika (2. 12. 1899 v Zavinah), Ano Klančičar, gospodinjo (26. 6. 1902 v Zavinah), Ano Klančičar, hčer (30. 6. 1923), Franca Klančičarja, sina (26. 3. 1931), Stanislava Klančičarja, sina (29. 10. 1942), Marijo Ramšak, pestunjo (11. 9. 1930 v Colnišah).

Iz Drnovškove hiše na Orehovici 23: Jožefo Drnovšek, gospodinjo (2. 2. 1878 na Orehovici).

Iz prej navedenega okupatorjevega dokumenta zvemo, da je za Lindnerjem prevzel esesovsko četo v Izlakah njegov pomočnik esesovski narednik—vodnik Brunno Rinner. O njem nimamo natančnejših podatkov. Doma je bil baje iz Zgornje Avstrije, preden je prišel v Izlake, je bil vodja SS-Sondersturma v Radečah. Nek vir pravi o njem tudi to, da je poleg Orehovice dal zažgati žagi Antona Grošlja in Rudolfa Hribarja ter stanovanjsko hišo Jerneja Remsa v Izlakah, dal usmrtiti Remsovo ženo in taščo ter zakonca Dolinarjeva s Trojan. Isti vir pravi, da je Rinner verjetno padel pri eksploziji mine na cesti, ko je ob koncu vojne odhajal iz Izlak, kar pa ni verjetno.³⁰

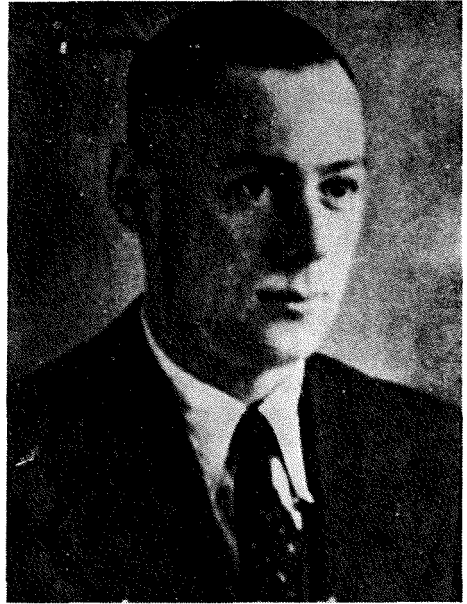
Prej navedeni okupatorjev dokument nam tudi razodene ime tistega zločinca, ki je ukazal uničiti Orehovico. To je bil esesovski polkovnik Heinz Bock, vodja SS-Sonderstandarte »Untersteiermark« iz Maribora. Po vojni so preiskovalni organi najprej za ta zločin osumili ustrezne funkcionarje nemške varnostne policije in varnostne službe, tj. vodjo izpostave tajne državne policije (gestapa) v Trbovljah, esesovskega poročnika Georga Kramhöllerja in njegovega predstojnika, komandanta varnostne policije in varnostne službe v Spodnji Štajerski, esesovskega majorja Kurta Stageja, ki so ju imeli oba zaprta. Kramhöller je pri zaslišanju 5. maja 1947 o tem izjavil tole:

»Približno v aprilu 1944 so partizani ustrelili SS-Sturmbannführerja Lindnerja, ki je bil poslan v Izlake skupaj z oddelkom Sonderstandarte, da bi zatiral tolpe, in še tri može. Povedal sem že, da je Lindner mučil jetnike. Komandant (varnostne policije in varnostne službe) Vogt mi je tisti čas sporočil, da je vodja SS-Sonderstandarte Untersteiermark, SS-Standartenführer Heinz Bock (iz Berlina) na poti v Izlake in da moram zanj pripraviti zavarovalni oddelek kot spremstveno zaščito od Trbovelj do Izlak. Z Bockom in s tem oddelkom sem se odpeljal v Izlake. Pri nagovoru se je Bock tam nastanjenemu oddelku izrazil tako, češ da ta že ve, kaj mora storiti za padle. Pri poznejšem pogovoru z namestnikom komandirja Haupt-scharführerjem Rinnerjem v kuhinji postojanke je Bock odgovoril na Rinnerjevo vprašanje, kaj je s tem menil; odgovoril je, da je treba ljudi, ki jih najdejo v hišah na kraju napada, ustreliti in hiše zažgati.«³¹

Kramhöller je nato skušal zasliševalcem zadevo prikazati tako, kot da je on nasprotoval tej akciji in jo skušal preprečiti, vendar ni uspel. Rinner se je baje postavil na stališče, da je njegov predstojnik le Bock in da lahko čaka na spremembo njegovega povelja le do večera, ko ga mora izvršiti. Kramhöller je baje hotel posredovati pri Vogtu, vendar tega ni bilo v Mariboru, ker je bil s svojim pravkar prispelim naslednikom Stagejem na neki izpostavi. Zvečer ga je baje poklical po telefonu, vendar mu je Vogt povedal, da ga je že Bock obvestil o svojem povelju, vendar naj še vedno skuša pokol preprečiti. Ko je Kramhöller baje zvečer poklical po telefonu Rinnerja, je Orehovica že bila v plamenih.

»O izvedbi te akcije mi je moral poročati Rinner, ki je izjavil, da so ljudi iz treh hiš segnali skupaj in jih nato pokončali z brzostrelkami. Živino so prej odgnali in nato hiše zažgali.« je izjavil Kramhöller zasliševalcem. Baje mu je Bock pozneje v Celju izjavil: »Če ne bo prenehalo jadikovanje, bom prišel dol in požgal ves predel, saj tega drekavega ljudstva ni nič škoda.« Ker so šle pritožbe baje celo v Gradec, so menili, da bo Bock premeščen, vendar se mu ni zgodilo nič hudega. »Bil je Rösenerjev osebni prijatelj,« je sklenil Kramhöller.³²

Komandant varnostne policije in varnostne službe v Spodnji Štajerski, SS-Sturmbannführer Kurt Stage je 17. maja 1947 — ravno na tretjo obletnico! — zaslišel-

SS-Standartenführer Heinz Bock (Izv. v BDC)

valcem izjavil, da je za dogodek zvedel šele zvečer, ko sta se z Vogtom vrnila verjetno iz Ptuja. Vogta je nekdo poklical po telefonu in mu povedal, kaj se godi. Baje je Vogt rekel, da proti Bockovemu povelju ne more ukreniti ničesar, ker je Bock Rösenerjev osebni prijatelj.³³

7. Kdo je bil Heinz Bock?

Za Bocka že vemo, da je bil esesovski polkovnik, vodja SS-Sonderstandarte »Untersteiermark« in Rösenerjev osebni prijatelj. Več o njem nam razkrijejo dokumenti iz njegove osebne mape, ki jo hrani Berlin Document Center v Zahodnem Berlinu.

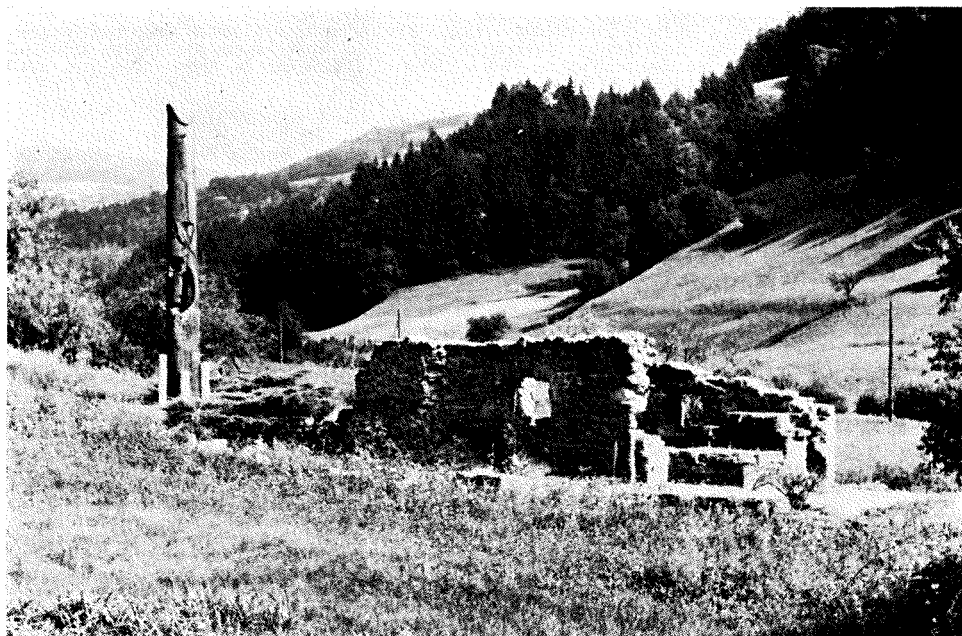
Heinz Bock se je rodil 2. decembra 1905 (bil je torej mlajši od Lindnerja) v Spandauu v Berlinu v trgovski družini. Obiskoval je srednjo šolo, vendar se je izučil za vrtnarja. Preživil je z raznimi opravili in dosegel položaj vrtnarskega inspektorja, dokler ni leta 1935 postal plačan esesovski oficir. Bock je namreč že marca 1926 vstopil v NSDAP in junija 1930 v SS in je tam zelo hitro napredoval, saj je februarja 1936 že dobil čin esesovskega podpolkovnika. Nato pa je kar osem let čakal na polkovniški čin.

Bock je medtem končal tudi dve esesovski oficirski šoli, in sicer prvo v Dachauu (1937) in drugo v Bernauu (1938). Nekaj let pred vojno je vodil 59. SS-Standarto »Loeper«. Marca 1941 so ga vpoklicali v oborožene oddelke SS (Waffen SS) in se je udeležil vojnega pohoda proti Sovjetski zvezi. Tam si je zaslužil železni križec II. razreda, pehotno jurišno značko in vzhodno medaljo. Januarja 1942 so ga poslali v esesovsko junkersko šolo, vendar je moral zaradi jetike, ki jo je staknil na vzhodni fronti v bolnišnico. Iz nje so ga odpustili decembra 1942 in ga za dve leti razglasili za nesposobnega za vojaško službo ter ga za enako dobo odpustili iz oboroženih oddelkov SS. Leta 1930 se je poročil s Hertho Redlin iz Blumenthala in imel z njo štiri otroke.³⁴

Ko je Bock zapustil bolnišnico in oborožene oddelke SS, so ga poslali v Innsbruck, kjer je 1. julija 1943 postal v. d. vodje 87. SS-Standarte. Od tam ga je Rösener poslal v Maribor in ga postavil za vodjo SS-Sonderstandarte »Untersteiermark«. Bil je zelo goreč zatiralec narodnoosvobodilnega gibanja; v nekaj mesecih je vsaj štirikrat ali petkrat obiskal omenjeno esesovsko četo v Izlakah. Rösener ga je kmalu predlagal za napredovanje in čin esesovskega polkovnika, česar pa v Berlinu niso potrdili. Rösener je bil vztrajen, saj je šlo za njegovega osebnega prijatelja, in ga je že 31. decembra 1943 ponovno predlagal za napredovanje. Takole je pisal: »Bock je dejansko eden naših najstarejših Obersturmbannführerjev (po stažu, saj je imel ta čin že osem let — op. T. F.) in je v času, ko je zdaj tu doli, organizacijsko zelo delal, saj mi je iz svojih spodnještajerskih mož vzpostavil tri brezhibne čete, ki so res uspešne pri zatiranju tolp. Dan in noč je na nogah, da bi to Standarto »Untersteiermark« napravil za pravo SS-Standarto. On je danes pravzaprav na pol pohabljenec zaradi jetike, ki jo je staknil na vzhodni fronti. To, da ni napredoval, mu ni ostalo neznano; ne vem, kako je za to zvedel; vsekakor pa je ubogi hudič sedaj zelo, zelo potlačen.«³⁵ To pismo je zaleglo in Bock je 31. januarja 1944 postal esesovski polkovnik, vendar še vedno samo v t. i. splošni SS (Allgemeine SS). Nato je šel Rösener ponovno v akcijo za svojega prijatelja, da bi mu izbral ustrezen čin v oboroženih oddelkih SS (Waffen SS), iz katerih so ga bili odpustili za dve leti; na vzhodni fronti je imel namreč le čin esesovskega desetarja. Rösener ga je 7. marca 1944 predlagal za čin SS-majorja v oboroženih oddelkih SS in to utemeljeval s pomembnostjo njegovega vodenja SS-Sonderstandarte »Untersteiermark«, »katere deli so v bojnih akcijah na banditskih območjih Spodnje Štajerske.«³⁶ Ne vemo, ali so v Berlinu potrdili tudi ta Rösenerjev predlog, tako kot ne vemo, ali ta zločinec še živi ali ne. Kaže, da je dočakal konec vojne, lahko pa ga je po njej pobrala jetika.

Komisija za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev je Bocka in Rinnerja po osvoboditvi razglasila za vojna zločinca. Prvega je tudi še po zaslišanju policijskih funkcionarjev Stageja in Kramhöllerja imela za poveljnika SS-Sonderstandarte v Izlakah in Lindnerjevega naslednika. »Nekako aprila 1944 je bil Lindner baje od partizanov ustreljen, za njegovega naslednika pa je bil določen okrivljeni Bock Heinz iz Berlina,« beremo v odločbi komisije. Komisija ga je obdolžila umora »najmanj 21 domačinov v Izlakah pri Zagorju spomladi 1944.« Podatki komisije iz leta 1947 so torej manj natančni kakor iz leta 1944. Dolžila ga je tudi sodelovanja pri organiziranju »črne roke« v slovenski Štajerski, in to na temelju izjave zaslišanega vojnega zločinca, gestapovskega podoficirja Franza Wiegeleja. Ta je namreč pri zaslišanju 29. 4. 1947 izjavil, da mu je nekdanji javni tožilec iz Maribora dr. Zborowski v zavezniškem ujetniškem taborišču Wolfsberg na Koroškem povedal, »da ve natančno, da so Strohmeier, Stage in Vogt ter Standartenführer Bock, nekdanji vodja Sondersturmov v Spodnji Štajerski, tam organizirali črno roko.«³⁷

Za Bruna Rinnerja je komisija za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev izdala kar dve odločbi. V prvi, ki je bila splošna za vse sodelavce nemške varnostne policije in varnostne službe v Spodnji Štajerski, ga je dolžila samo pripadnosti zločinski policijski ustanovi, ker ni mogla navesti nobenega določenega dejanja. Poznala ga je namreč samo kot esesovskega podoficirja Rinnerja, uslužbenega na oddelku IV N pri komandantu varnostne policije in varnostne službe v Spodnji Štajerski v letu 1943.³⁸ V drugi odločbi ga je kot Franza Rinnerja (ni namreč vedela, da mu je ime Bruno), poveljnika SS enote v Izlakah od pomladi do poleti 1944, dolžila, da je 17. maja 1944 aretiral Franca in Franciško Štrajhar iz Doline 1

Spomenik žrtvam v Orehoviči

in ju dal drugi dan ustreliti za šolo, tj. postojanko v Izlakah.³⁹ Ker dvomim, da bi bila v slovenski Štajerski v letih 1943—1944 kar dva esesovska podoficirja Rinnerja, sodim, da je bil Bruno Rinner pred prihodom v Radeče, kjer je vodil tamkajšnji SS-Sondersturm, sodelavec oddelka IV N (zbiranje vesti o partizanskih enotah in njihovo izsledovanje) v uradu komandanta varnostne policije in varnostne službe v Mariboru.

Zanimivo je to, da je komisija za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev za Slovenijo 17. avgusta 1945 izdala odločbo tudi za majorja Lindnerja, ki da je »tik pred prevratom pobegnil v Avstrijo ali v Nemčijo.« V njej ga je obdolžila umora 15 prebivalcev Orehovice, ropa in požiga treh hiš z gospodarskimi poslopji vred. V odločbi so navedeni natančni podatki o žrtvah. Komisija torej poleti 1945 še ni vedela, da je Lindner dan pred tem zločinom padel in da je bil ta gnusni zločin strašno okupatorjevo maščevanje nad popolnoma nedolžnimi ljudmi. Komisija je nato 13. 9. 1945 in 26. 10. 1945 izdala še dve dodatni odločbi, v katerih je Lindnerja obdolžila požiga nekaterih hiš in aretacij ter mučenja ljudi jeseni 1943.⁴⁰

Opombe

¹ Fašistično domobranski teror nad Slovenci. Sestavil dr. Makso Snuderl, predsednik »Komisije pri Predsedstvu SNOS za ugotovitev zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev, 1944, str. 107.

² Arhiv Inštituta za zgodovino delavskega gibanja, Ljubljana (dalje: Arhiv IZDG), part arh., fasc. 496, komisija pri predsedstvu SNOS za ugotovitev zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev (dalje KUZOP), objava št. 26.

³ Arhiv IZDG, part. arh., fasc. 332/II; Zbornik dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni jugoslovanskih narodov, del VI, knjiga 13, dok. 162 (dalje: Zbornik NOV).

⁴ Arhiv IZDG, nem. arh., fasc. 157/IV; Zbornik NOV, VI/13, dok. 191.

⁵ Dr. Miroslav Stiplovšek: Slandrova brigada. Ljubljana, Maribor 1971, str. 351.

- ⁶ Befehlsblatt der Bundesführung des Steirischen Heimatbundes, J. II/1942, Folge 4. Arhiv Muzeja narodne osvoboditve Maribor (dalje: Arhiv MNOM), gradivo SS-Sonderstandarte »Untersteiermark, pregled številčnega stanja 30. 6. 1944. Tone Ferenc: Wehrmannschaft in boju proti narodnoosvobodilni vojski na Stajerskem. Letopis Muzeja narodne osvoboditve LRS v Ljubljani, II/1958, str. 86. Arhiv IZDG, nem. arh., nereg. grad., poročilo II. SS-alarmne čete Brežice 20. 11. 1943.
- ⁷ Arhiv IZDG, part. arh., KUZOP, fasc. 870.
- ^{7a} Arhiv IZDG, nem. arh., nereg. grad., poročilo II. SS-alarm. čete Brežice 20. 11. 1943.
- ⁸ Arhiv IZDG, nem. arh., nereg. grad., Lindnerjevo poročilo 22. 11. 1943.
- ⁹ Arhiv IZDG, nem. arh., nereg. grad., poročila II. SS-alarmne čete Brežice 20. 11., 22. 11., 28. 11., 5. 12., 9. 12., 22. 12. 1943 in 12. 1. 1944.
- ¹⁰ Arhiv IZDG, nem. arh., nereg. grad., poročilo II. SS-alarmne čete Brežice 26. 4. 1944.
- ¹¹ Arhiv IZDG, nem. arh., nereg. grad., poročilo II. SS-alarmne čete Brežice 8. 5. 1944.
- ¹² Arhiv IZDG, nem. arh., fasc. 101, poročilo orož. postaje Zagorje ob Savi 2. 5. 1944.
- ¹³ Arhiv IZDG, part. arh., fasc. 436, poročilo poverjeništa IOOF za Stajersko 17. 5. 1944.
- ¹⁴ Takrat je zapisal: »Najprej te obveščam, da vam pošiljamo v vaše okrožje kot inštruktorja tov. Gojca (Levstika Ivana), ki je rodoma iz Zagorja, učitelj. Delal je kot član OK Ljubljana in ima kot tak precejšen delež na zaslugah, da je Ljubljana odigrala tako vlogo, kot jo je, in je že to garancija, da vam bo v delu vsestransko pomagal. Razumeti pa morate, da on kot inštruktor ni dolžan in se niti ne sme lotiti vseh drobnih organizacijskih poslov in tega od njega ne smete zahtevati. Poleg tega bo kot inštruktor pomagal, kolikor mu bo dopuščal čas, tudi pri organiziranju dela v celjskem okrožju.« (Arhiv IZDG, part. arh., fasc. 656, pismo Sergeja Kraigherja Alojzu Ribiču-Ribci 20. 12. 1943).
- ¹⁵ Zgodovinski arhiv CK ZKS, Ljubljana, zbirka življenjepisov, Ivo Levstik.
- ¹⁶ Tončka Majcen, izjava avtorju 3. 2. 1977.
- ¹⁷ Ljudska pravica, V/7, 28. 5. 1944. Poleg Sikovčeve in njenih dveh dekel (Sikovec je zbežal od doma in se je priključil partizanom) so prišli posestnika Poldeta Kosa, dva njegova sinova in hčerko, Tončka Drnovšek, Ivana Kovača od Sv. Urha (Ravenske vasi) ter Lebeničnika. Zadnji trije so bili namreč pri Sv. Urhu po opravkih. Pri Sikovcu so vpregli v voz par konj in na voz naložili vse tri žrtve ter vse odpeljali v Zagorje pred orožniško postajo. Tam so pustili voz z mrtvimi na ogled in opomin Zagorjanom, arretirane pa so zaprli v kleti. Prislili so fotografa Potočnika, da je fotografiral žrtve. Druga ga maja so esesovci padle partizane odpeljali na Izlake in jih zakopali za tamkajšnjo šolo svojo postojanko. (Matko Sulin: Pred desetimi leti v Zagorju. Zasavski vestnik, Trbovlje, 9. 6. 1954. Ta in še drugi šulinov članek mi je preskrbel Revirski muzej ljudske revolucije Trbovlje in se mu za prijazno uslugo lepo zahvaljujem.)
- ¹⁸ Arhiv IZDG, nem. arh., nereg. grad., poročilo II. SS-alarm. čete Brežice 8. 5. 1944. O tem dogodku je okrožni komite KPS Revirji poročal dne 13. maja 1944 takole: »V soboto zvečer, dne 6. V., so pripeljali v Zagorje 19 talcev, izgleda da iz Maribora. Streljani so bili v nedeljo zjutraj, 7. V. Nemci govorijo, da so bili to partizani, katere so ujeli pri napadu na Trojanah. Dokazano pa je, in to vedo tudi ljudje, ker so bili med njimi domačini, ki so jih ljudje poznali.« (Arhiv IZDG, part. arh., fasc. 654, poročilo OKKPS Revirji 13. 5. 1944.)
- ¹⁹ Arhiv IZDG, nem. arh., nereg. grad., poročilo II. SS-alarm. čete Brežice 18. 5. 1944.
- ²⁰ Arhiv IZDG, nem. arh., nereg. grad., poročilo II. SS-alarm. čete Brežice 22. 5. 1944.
- ²¹ Marijan Lipovšek: Tragedija na Orehovici. Viharni časi. Spomini na partizanska leta. I. Ljubljana 1959, str. 79–80. O napadu na Lindnerja in o zločinu na Orehovici je po pripovedovanju Toneta Kolenc-Gorazda pisal tudi Matko Sulin v članku Ob 10. obletnici žrtev fašističnega nasilja v Orehovici — Izlake. (Zasavski vestnik, Trbovlje, 23. 6. 1954, št. 25.)
- ²² Arhiv IZDG, nem. arh., nereg. grad., poročila II. SS-alarm. čete Brežice 22. 5. in 1. 6. 1944.
- ²³ Lindnerjevo personalno mapo hrani Berlin Document Center v Zahodnem Berlinu (dalje: BDC), v arhivskem fondu glavnega personalnega urada SS (SS-Hauptpersonalamt, dalje: SS-HPA), Franz Lindner.
- ²⁴ BDC, SS-HPA, Lindnerjev življenjepis 8. 12. 1942. Vsak esesovski oficir je moral življenjepis napisati lastnorčno. Za Lindnerjevega piše, da je izjemoma napisan s pisalnim strojem, ker ga Lindner zaradi ranjene desne roke ni mogel napisati lastnorčno.
- ²⁵ BDC, SS-HPA, Franz Lindner, Rösenerjevo poročilo o sistemizaciji 25. 3. 1943 in predlog za napredovanje 6. 10. 1943.
- ²⁶ Arhiv IZDG, nem. arh., nereg. grad., poročilo II. SS-alarm. čete Brežice 22. 5. 1944.
- ²⁷ Lipovšek, n. d., str. 80–83.
- ²⁸ Arhiv IZDG, part. arh., KUZOP, fasc. 870, dr. osn. šola Izlake: opis važnejših dogodkov iz let okupacije.
- ²⁹ Arhiv IZDG, part. arh., KUZOP, fasc. 915, podatki o zločincu Brunu Rinnerju.
- ³⁰ Prav tam.
- ³¹ Arhiv Muzeja narodne osvoboditve Maribor (dalje: Arhiv MNOM), KUZOP, zapisnik zaslišanja G. Kramhöllerja 5. 5. 1947, prepis.
- ³² Prav tam.
- ³³ Arhiv MNOM, KUZOP, zapisnik zaslišanja K. Stageja 17. 5. 1947, prepis.
- ³⁴ BDC, SS-PHA, Heinz Bock, personalni list in življenjepis 29. 9. 1943.
- ³⁵ BDC, SS-PHA, Heinz Bock, Rösenerjevo pismo M. Herfju 31. 12. 1943.
- ³⁶ BDC, SS-PHA, Heinz Bock, Rösenerjev predlog 7. 3. 1944.
- ³⁷ Arhiv IZDG, part. arh., KUZOP, fasc. 935, odločba S — Z 4379.
- ³⁸ Arhiv IZDG, part. arh., KUZOP, fasc. 931, odločba S — Z 429.
- ³⁹ Arhiv IZDG, part. arh., KUZOP, fasc. 938, odločba S — Z 4620.
- ⁴⁰ Arhiv IZDG, part. arh., KUZOP, fasc. 938, odločba S — Z 6509.

Tončka Majcen

Iz mojih spominov na politično delo v okrožju Revirji

Pot na Štajersko je šla nad Stično čez takratno nemško mejo, katera je bila še vedno minirana, čez Jančje in Savo na Moravče. Na Moravčah je imel tedaj svoj sedež oblastni komite KPS za Štajersko. Sekretar komiteja je bil v tem času Peter Stante-Skala, člani so bili Sergej Kraigher, Albin Vipotnik, Viktor Stopar; drugih se ne spominjam. Po nalogu Lidije Šentjunc sem se pogovorila s Sergejem Kraigherjem, ki je dobro poznal politične razmere v okrožju Revirji.

*

V tem času je štel okrožni komite KPS Revirji 4 člane. To so bili: Lojze Ribič-Tone — sekretar, Feliks Pečar-Mijo, Vilko Vresk-Mirko in Tone Vratonar-Antonesko — načelnik okrožne izpostave VOZ. Tu je bil v tem času tudi Ivo Levstik-Gojc, inštruktor oblastnega komiteja za Štajersko. Ker se je v tem času odpravljajal Lojze Ribič-Tone v trimesečno partijsko šolo na Dolenjsko, kamor je odšel čez osem dni, je prevzel sekretarstvo okrožnega komiteja Ivo Levstik-Gojc. Na seji okrožnega komiteja, ki se je vršila takoj drugi dan, smo po mojem prenosu nalog CK KPS in Oblastnega komiteja KPS za Štajersko temeljito obdelali, politično in organizacijsko stanje na terenu.

*

Okrožje Revirji je imelo 4 okraje: Zagorski okraj je bil najbolj razgiban; sekretar okrajnega komiteja je bil Viktor Kovač, član pa Nande Klančičar, drugih se ne spominjam. V okraju Trbovlje je bil v tem času sekretar Andrej Zemljak-Brejč; za Hrastnik je bil sekretar Maks Jakopič-Jur, člani pa so bili: Jože Kreže, Miha Jerič, Konrad Pevce, zadnji trije še v legali. V okraju Huda jama — Laško je bil za sekretarja Drago Poženeš-Djuro. Za delo med ženami je odgovarjala do mojega prihoda v okrožnem merilu Ivanka Vresk-Marjeta. Mladinskega aktivista v tem času ni bilo.

*

V aprilu je bila postavljena za sekretarko okrožnega komiteja SKOJ Vojka Napokoj-Meta iz Moravč. Kdo so bili še člani komiteja SKOJ mi ni znano. V tem

času smo imeli že na vseh štirih okrajih postavljene mladinske organizacije. Okrožni komite KPS se je trudil, da bi na vseh okrajih postavil tudi aktivistke za delo med ženami. Vendar je bila aprila samo Marjeta v okraju Trbovlje, v okraju Zagorje pa Milka Deželak.

Seje okrožnega komiteja so se vršile enkrat mesečno. Izmenično v posameznih okrajih. Trajale pa so tri dni. Člani okrožnega komiteja, ki smo bili zadolženi za posamezne okraje, smo morali natančno poročati o političnih in organizacijskih razmerah v okraju, za katerega si odgovarjal. Po posameznih poročilih smo obravnavali ustanove, občine, kjer smo imeli naše zaupnike. V primeru, da teh ni bilo, smo ugibali, kdo bi prišel v poštev. Prav tako smo obravnavali obrtnike in tovarne po oddelkih, delavsko enotnost po izmenah (tretjinah), orožništvo in celo gestapo. Zaradi tega je organizacijski del seje trajal dan in pol, drugi del smo porabili za študij, za kar se je moral pripraviti vsak član okrožnega komiteja z eno politično temo. Pri Ivu Levstiku-Gojcu sem se naučila sistematično delati in lahko trdim, da smo šli z vsake seje z jasnimi načrti za bodoče delo. Čeprav smo delali na posameznih okrajih, smo bili seznanjeni s političnim stanjem celotnega okrožja.

Naneslo je, da smo sejo okrožnega komiteja imeli tudi od 29. aprila do 1. maja 1944. Najprej en dan pri Sv. Urhu, nato smo šli na Zeleno travo do kmeta p. d. Šikovca nad Zagorjem, kjer smo sejo nadaljevali. 30. aprila sta od oblastnega komiteja dobila sporočilo Ivo Levstik-Gojč in Feliks Pečar-Mijo, da sta premeščena. Prvi za sekretarja celjskega, drugi pa za sekretarja ljutomerskega okrožja. Ker smo vedeli, da se bomo v najkrajšem času razšli, smo se šalili pozno v noč. Na predvečer 1. maja so po vseh hribih revirskega okrožja goreli kresovi v čast delavskemu prazniku. Ivo Levstik je še ob tej priložnosti dejal: čez leto dni bodo goreli kresovi v svobodi. Zjutraj 1. maja pa je prišla k Ivu Levstiku sekretarka okrožnega komiteja SKOJ Vojka Napokoj-Meta, in sicer po navodila, kako pripraviti okrožno mladinsko konferenco.

Prvega maja pa so Nemci v Zagorju pripravljali svoj praznik, na katerem naj bi govoril zvezni vodja Steindl. Slavnost se je začela okoli desete ure na športnem igrišču. Mi smo sedeli na hribu med drevjem, ki je že začelo zeleneti. Smejali smo se, ko je govoril Steindl o zmagah velikega nemškega Reicha. Čez čas sem za trenutek odšla v hišo in ko sem se vrnila, sem po stari partizanski navadi pogledala naokrog. Tedaj sem kakih 150 korakov daleč, pri skednju, opazila 30 do 40 do zob oboroženih esesovcev. Po preplašenem izrazu mojega obraza so se obrnili še ostali trije, medtem ko se je tovariš Vilko Vresk mudil v hiši in je z lahkoto ušel skozi kuhinjska vrata za hišo. Bili smo tako presenečeni, da smo za nekaj sekund kar obstali, šele nato smo se spustili v beg. Položaj je bil skrajno težaven, saj smo bili med Trbovljami in Zagorjem, v precejšnji bližini okupatorjeve postojanke.

*

Esesovci so se spustili za nami kakor lovci na divje živali. Kakih 50 korakov od mesta, kjer smo sedeli, je dobil rafal v nogo Ivo Levstik. Pogledal je nogo in nazaj, kje so Nemci, in po mojem mnenju se je sam ustrelil. Takoj za Levstikom je dobila Vojka rafal v prsi iz brzostrelke. Slišala sem za seboj samo, kako je zastokala. Feliks Pečar se je spustil v beg proti Zagorju. Esesovci so streljali tako, kakor da bi padala toča, merili so pod noge, ker so nas hoteli žive poloviti, saj so vedeli, kakor sem kasneje zvedela, da smo politični delavci. Tudi jaz sem bežala navzdol proti Zagorju. V roki sem krčevito držala pištolo, da bi se v primeru ranjenosti lahko sama ustrelila. Krogle so kar žvižgale okrog mene. V takšnih primerih je čut po samoohranitvi zelo močan. Zavedala sem se, če bom tekla navzgor, bo gotovo po meni. Ker je bilo zelo strmo, sem se vrgla na tla in se valila. Zaradi vedno

hitrejšega vrtenja, sem se zbalala, da se mi ne zvrtil v glavi. Zaustavljala sem se in spet bežala. Med begom sem prišla na krvavo sled za Pečarjem in tako sem vedela, da je tudi on ranjen. Tekla sem dalje v mali gozd nad Zagorjem, se zavlekla v goščavo in čakala, kaj bo. Od hiše sem slišala Nemce, ki so kričali v Zagorje: »Na pomoč, mi smo dobili velike bandite, komunistične funkcionarje.« Medtem je streljanje ponehalo; ustrelili so še nekajkrat iz samokresov naših padlih in pometali njihove bombe. Ko so po krvni sledi našli še Pečarja, so zopet zagnali krik: »Tukaj smo dobili še enega bandita, ta je ranjen, kako naj ga nesemo, ker je debel kot prašič.« Drugi so kričali nazaj: »Kaj nositi, vlecite ga!« V moje skrivališče sem slišala, kako je hropel, ko so ga vlekli.

*

To so bili nepopisno grozni trenutki, saj so padli dobri tovariši, sposobni in prekaljeni stari komunisti. Čez kakšno uro so šli mimo mojega skrivališča štirje Nemci, ki so jih prej klicali iz Zagorja. Eden od njih je rekel: »Tukaj notri je četrta.« Drugi Nemec: »Kaj bi jo šli iskat?« Zopet odgovor prvega: »Ne, pojdimo naprej.« Te tragedije kakor tudi gornjih besed ne bom pozabila nikoli. Kaže, da so bili med njimi tudi »ljudje«. V moje skrivališče sem slišala vse, kako so naše mrtve tovariše nalagali na voz med raznimi nesramnimi dovtipi in krohotom. Videla sem, kako so preiskovali okolico, če bi še kaj važnega našli. Med tem časom in nato še več ur je v Zagorju, po nalogu Nemcev, igrala rudarska godba. Meni se je zdelo, kot da me tolče kdo s kladivom po glavi. Od vsega prestanega me je tako hudo žejalo, da so mi ustnice kar razpokale. Ko sem se v mraku pomikala iz gozda proti neki hiši, ki je bila oddaljena kakih 400 korakov od mesta, kjer so nas napadli esesovci, sem prosila vode, vendar mi je iz strahu niso upali dati.

Ponoči sem prišla do Zaletelovih pri Urhu, ki so imeli hišo pri cesti Zagorje—Trbovlje. Vsa družina je bila naša, mož je bil član okrajnega komiteja Trbovlje, v partizanih sta bila tudi oba sinova. Žena, ki je bila doma, je bila zelo prijazna. Zdaj sta že oba mrtva. Prosila sem Zaletelovo, da je šla pogledat na cesto glede nevarnosti. Nikjer ni bilo nič sumljivega in zato sem po okrepcilu odšla dalje proti Sv. planini.

Naše ljudi je ta tragedija globoko pretresla. Levstik in Pečar sta bila domačina, poštenjaka, ki sta znala s svojim veselim značajem in odločnostjo pridobiti vsakogar. Tudi Vojka Napokoj-Meta je bila zelo priljubljena med mladino.

Meni je bilo tako težko, kakor takrat, ko sem izgubila brata Franca. Tako sva po tej tragediji ostala od članov okrožnega komiteja KPS Revirji samo jaz in Vilko Vresk.

Anica Černejeva

Vprašanje drevesu naših dni

*Ali veš, drevo?
Gnezda si v vejah nosilo,
v njem je življenje gnezdilo
in pelo v nebo.*

*Ali še čutiš pomlad?
Mlado brst je napela,
v listih je zadrhtela,
v cvetu obljubila sad.*

*Ali še veš, kako
te je luč prepojila,
plodna jesen upognila
z zrelo močjo?*

*Ali še čuvaš spomin?
V njem je ko vera vstajenja
večna sila življenja
iz korenin.*

Jernej Primožič

Pot je vodila v Mauthausen

Prehodili smo že več kot pet kilometrov, taborišča pa ni bilo še nikjer videti. Prešli smo še kratek hud klanec skozi ozko, usekano sotesko, ki se je končavala na široki avtomobilski cesti, katera je vodila z druge strani hriba. Tedaj smo prvič uzrli, kakih sto metrov višje, prav na vrhu hriba, taborišče Mauthausen. Obdajalo ga je masivno zidovje z mogočnimi podpornimi stebri. Pogled na obširno zidovje, široko, lepo izpeljano cesto pred njim in na prvo stražarnico s cestno rampo, je dajal vtis, da stojiš pred moderno in estetsko zgrajeno trdnjavo; ta dojem so še povečali starinski topiči, nameščeni kot okras na izpostavljenih mestih zidu. Pred rampo smo se ustavili. Podoficir je stopil v čuvajnico, nakar je stražar dvignil drog rampe in nato sta oba s podoficirjem preštevala jetnike ob mimohodu.

Za nami je prihreščal težak tovorni avto, zvrhoma naložen z repo. Na vrhu blatne repe je sedelo pet mož, oblečenih v civilne obleke, ki so bile umazane kakor repa. Spredej na suknjičih in na levi hlačnici v višini žepa so imeli prišite bele trakove s številko in rdečim trikotnikom. Ob desnem hlačnem šivu in na hrbtu so nosili široke in različno dolge živordeče proge, na debelo nakracane z rdečo barvo. Njihova obleka, obutev in pokrivalo ni imelo ničesar enotnega; vsak je bil drugače oblečen. Stražar SS je s puško—brzostrelko v roki čepel zraven skupine teh mož. Drugi stražar je sedel s puško med nogami v šoferjevi kabini. Šofer je imel tudi številke in rdeče proge; bil je pa mnogo lepše in solidnejše napravljen, kakor oni na repi. Njegova zavaljena postava in zdrav rdeč obraz sta bili pravi kontrast mršavi in asketski pojavi stražarja zraven njega. Lahek je bil zaključek, da se temu šoferju, čeprav je jetnik, ne godi slabo.

Izpod rampe oziroma stražarnice so kopali neke jarke v ilovnati in razmočeni zemlji. Tu je delalo kakih trideset mož, podobnih onim na avtu. Nekaj se jih je gnetlo po strahovitem blatu v jarkih, kjer so kopali; drugi so nosili težke betonske cevi, vsi skupaj pa do pasu in čez na debelo pokriti z blatom. Med njimi so se nahajali, kakor petelini, lepše oblečeni kaznjenci, ki niso ničesar delali. V rokah so nosili palice ali gumijevke ter včasih silovito kričali na one druge umazane stvore. Tik ob cesti in nižje doli na čisti travi, je stalo kakih osem ali deset esesovcev, seveda z brzostrelkami v rokah.

Še nižje pod cesto je stalo na izravnanem zemljišču več velikih črnih barak; ena izmed njih je bila posebno obsežna in dolga z mnogimi orjaškimi dimniki. Okoli

barak se je razprezala visoka ograja iz bodeče žice. Na vsakem oglu ograjenega štirikotnika se je nahajal visok primitivno zgrajen lesen stolp, na čigar vrhu je čepel na vse strani odprt kurnik ter v njem esesovec z brzostrelko, v nekaterih pa še eden z lahko strojnico, ki je grozeče usmerjala cev proti barakam. Takrat še nisem vedel, da so te barake tako imenovani »mauthausenski revir« (bolnišnica ali boljše no-rišnica!)

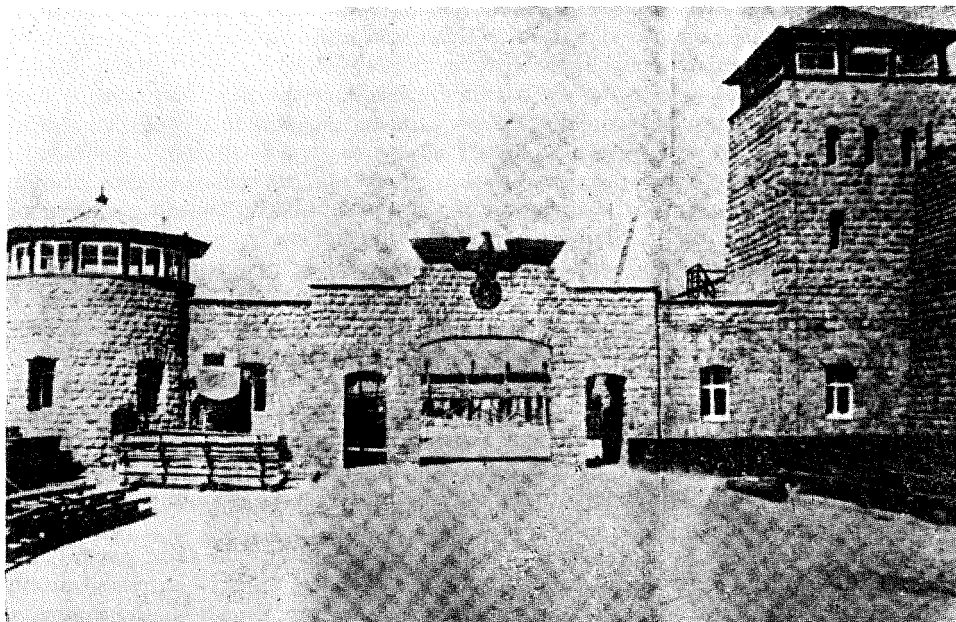
Pod taboriščnim zidom je cesta zavila levo skoraj vodoravno in potem desno v strmino proti glavnemu vhodu v taborišče. Vhodna vrata s svojimi stolpi so imela izgled mogočnega triumfalnega slavoloka. Ogromna hrastova dvokrilna vrata so bila zaprta. Manjši vhod je bil močno zastražen. V debelem zidovju, zgrajenem iz lomljivega kamna, na obeh straneh vrat, so se nahajale nekake stražarnice in stopnice, ki so vodile v dolgo stražno sobo, katera se je nahajala (nad vrati) kot zaključek vrha vhodnega stolpa z vrati. Na bregu, levo in desno pred vhodnim stolpom, so se stopni-často vrstile lično zgrajene stavbe, deloma zidane in deloma lesene; tu ni bilo ne straž in ne žice. Ko smo čakali, da odpro glavna vrata, je iz teh poslopij pred taboriščem zadišalo po dobri večerji. Mimo nas so hodili SS prostaki in oficirji in tudi takih je bilo veliko, ki so nosili kaznjenske številke in rdeče proge, toda imeli so nenavadno lepe in čiste obleke ter v ponašanju oholejši od esesovcev.

Pri vhodu so nas zopet šteli, SS oficir in še več drugih. V taborišču, na drugi strani vrat, se je razprostiral širok lepo izravnani in z belim peskom posut prostor. Na desni strani tega velikega dvorišča so se več sto metrov daleč raztezala zidana poslopja, nekatera z visokimi dimniki, prav na drugem koncu se je šele gradilo. Zidovje je bilo le na pol dovršeno zraven velikih kupov kamenja. Kakor je bilo videti, se je tukaj zidalo samo z lomljivim kamnom. Takoj za temi zgradbami, le tri — štiri metre prostora vmes, je zapiral vsak razgled preko dva metra visok zid, na katerem se je, na krivih nosilcih, za meter visoko razprezala po vsej dolžini zidu še ograja iz bodeče žice. Med progami bodeče žice so na več krajih brlele medle modre žarnice, ki so bile z izoliranimi tokovodniki zvezane z bodečo žico ograje. Po tem je mogel vsak laik v sleherni tehniki spoznati, da je žična ograja nabita z električnim tokom.

Na levo stran so se daleč v globino raztezale vrste čedno zgrajenih zelenih barak z belimi okni in vrati. Baraka takoj pri vhodnih vratih je nosila številko »1«. Šipe v oknih te barake niso bile prozorne in zadnja okna so imela rešetke kakor zapor. Po zunanjem izgledu bi to mogla biti bolnišnica ali pa ordinacijski prostori. Bila je pa to le »javna hiša« — s pravimi prostitutkami.

Našo kolono so postavili tik ob zidu med prvo zgradbo na desni strani. Vojakov, ki so nas prignali ni bilo več; nekaj esesovcev je prišlo pogledat; potem kakor da se za nas ni nihče brigal kake pol ure. Stali smo in čakali.

Ko ni bilo nikogar izmed vojaštva, se je pred nami odnekod pojavil »posebne vrste gospod« v uniformi, ki ni bila vojaška in ne policijska; tudi nobenih številk in znakov ni imel. Mi seveda nismo vedeli, kakšna oblast je zopet to (mnogo pozneje sem zvedel, da so to gasilci, rekrutirani iz švabskih kriminalcev in drugih (»prominentov«). Zapovedovalno je vprašal: »Koliko je Židov?« Dvignilo se je par rok. »Nemci?« Ti so se skoraj pognali iz vrste, misleč, da so zopet na redu zanje samo po sebi razumljive prednosti. Uniformiranec je divjaško zatulil: »Mir!« Nato je ukazal, da vsak izroči njemu prstane, obleke in druge take »malenkosti«, če jih ima, ker bodo te stvari itak v kopalnici odvezli, če pa njemu damo, se izognemo samo neprijetnostim. Nekaj jetnikov je vrglo proti njemu medeninaste »dragocenosti«. Videč, da njegova podjetnost hijene ne pride na svoj račun, je s peto jezno zmečkal te otročje obročke brez vrednosti in odšel.

Granitni vhod v uničevalno taborišče tretje stopnje Mauthausen

Mračilo se je, nam od znoja premočenim in mirno stoječim poleg zidu, je postajalo hladno. Šibak toda izredno oster veter je vel preko taborišča na samem vrhu hriba. Prišli so še trije, po zunanosti boljši gospodje, kakor smo jih že videli pred glavnimi vrati. Oblečeni v brezhibne napol športne in pol lovske obleke s kratkimi zimskimi suknjami; okrog vratu so nosili pisane in rdeče šale; obuti v močne nove gojzerice ali škornje z luksuzno izdelavo. Kaznjenske številke na suknjičih so imeli prav cizelersko natančno in lepo izdelane, ne z barvo, temveč na beli podlagi pritrjene črne, iz klobučevine izrezane številke. Rdeče proge na hlačnicah in hrbtu so bile komaj širše od enega centimetra in lepo ravno začrtane, da je izgledalo skoraj gizdavo, kakor znaki neke odličnosti. Ti gospodje so nas površno pregledali in prešteli, potem se še nekaj pomenili med seboj ter odšli.

Po stopnicah, ki so se spuščale v podzemne prostore prve stavbe, kjer smo stali, je prišel človek, oblečen v montersko obleko. Njegove zlobne oči so preletele kolono, nakar je ukazal: »Po vrsti, osemdeset naprej!«

Švabi so prvi vdrli proti stopnicam, ne ozirajoč se, kje je kdo stal. Videč, kako se lahko gre preko reda, so tudi Ukrajinci in Rusi storili enako. V hipu nas je ostalo komaj še kakih dvajset na svojem mestu, vsa ostala sodrga se je prerivala in gnetla pri vhodu stopnic. Toda to ni trajalo dolgo. Švabi so se pomaknili komaj par stopnic navzdol, ko sta se monterju pridružila še dva moža iz podzemlja in sedaj so med togotnimi psovkami: »Prekleti banditi, usrane svinje,« in podobno z vso silo udrihali z gumijevkami po glavah in kamor je padlo. To pot so jo Švabi pošteno skupili. Na ozkem stopnišču se niso mogli ganiti, od zadaj pa je pritiskala zgneten masa Ukrajincev, ki se vse dotlej niso zganili, dokler niso začutili gumija na svojih beticah.

Red se je na ta način resda napravil ali tako, da smo »discipliniranejši«, to je tisti, ki smo od začetka stali v redu, bili potisnjeni čisto nazaj ter smo prišli poslednji na vrsto.

Prva skupina, osemdeset mož, je ostala v podzemlju malo več kot pol ure. Bilo je že skoraj mračno, ko so se vsuli s stopnišča z glasnim ropotom lesenih opank in samo v obupno izlizanem ter celo raztrganem perilu.

V tem podzemlju se je nahajala kopalnica in razkuževalnica. Naprave so bile dosti velike in moderno urejene. Izkazalo se je, da je oni monter z vpadljivo zločinskim obrazom, ki smo ga prvega zagledali »Bademeister« (nadzornik kopalnice). Na koncu stopnic se je prišlo najprej v večjo predsobo za slačenje in oblačenje. Tu je stal pult in za njim več kaznjencev v zebra oblekah. Vojaka ali esesovca ni bilo nobenega. To se mi je dojmilo v prvem trenutku kot ugodno, kot olajšava, da se jetniki »sami med seboj vladajo«. . . Toda žal me je že prvi stik s to taboriščno »oblastjo« kaj neprijetno razočaral.

Pri tem pultu smo morali oddati vse, kar smo prinesli s seboj in na sebi. Že prepozno sem zvedel, da je pas dovoljeno obdržati — moj je žal tedaj že bil z vso obleko in perilom v papirnati vreči, odkoder ni bilo niti za pomisliti, da bi ga dobil. Pri oddaji so prišle najprej dragocenosti in denar na vrsto. Oddal sem žepno uro in denarnico z manjšo vsoto. »Uradnik v zebri« je vse zapisal na listek, seveda brez natančnejše označbe marke in drugih podatkov za uro, to je bilo treba podpisati. V najnaprednejši in najkulturnejši državi se namreč vse vrši »zakonito in po predpisih«.

Imel sem občutek, da svoje drage urice, ki me je spremljala skozi skoraj dve desetletji v vseh mojih srečnih in težkih dneh ne bom več videl — in res je nisem nikoli več. Drugi kaznjeneц je pobiral obleko, zavitke, žepne nože, nalivna peresa, toaletne potrebščine in sploh vse, kar si imel. Vse to se je, s čevlji in obleko vred zmetalo v papirnato vrečo. Tudi ta »uradnik« je vse zapisal. Če je stalo na tem spisku namesto »pidjama« samo »žepni robec«, je bilo to postranskega pomena. Razjezilo me je, videč toliko nesramnost pred svojimi očmi — in to od »kolege«. Šcene, ki je zapisovalo, ni bilo starejše od osemnajst — devetnajst let in dovolj nesramno, da si se mogel ogorčiti nad njegovim obnašanjem. Ko sem ga opozoril na točnejše pisanje s pripombo, da njegovega »spiska« ne podpišem, se je zaletel vame kakor majhen smešen špicelj. Da ni bilo nekega starejšega kaznjence, ki je tudi imel tukaj besedo, bi jaz bil že takrat dobil poštene sunke s pestjo v čeljust in obraz, čeprav je ta zdresirana opica komaj dosegla mojo glavo.

Ko se je končala procedura z oddajo, sem stopil v kopalnico popolnoma nag in brez vsega, kakor me je mati rodila. Vse, prav vse do poslednjega so mi izropale te kaznjenjske hijene . . .

Pri vstopu v kopalnico, je kaznjeneц na vratih vsakemu novodošlecu zapisal s tintnim svinčnikom na prsa številko. Takoj zraven njega je na nizkem stolčku sedel debelušen starejši človek v novi zebra uniformi. Na rokavu je imel bel trak z napisom »zdravnik«. On je s svojega stolčka površno pregledal telo; najnatančneje pa spolovila vsakega jetnika (zaradi uši). Možiček je bil zelo dobrodušen. Vprašal me je v češčini: »Kakšne narodnosti ste?« Ko je slišal, da sem Jugoslovan, mi je ljubeznivo pokimal in dejal: »Ne bo nič hudega!« Še danes ne vem, kaj je mislil s temi besedami. Mogoče ublažiti moje prvo razočaranje.

Po »zdravniškem« pregledu je nekdo zaklical številko, ki sem jo imel napisano na prsni. To je namreč bila samo zapovrstna številka brivca, ki me je imel »obdelati«. Ob steni kopalnice je z mrzlično vnemo striglo in brilo kakih šest do osem kaznjencev. Vsedel sem se na nizki stolček in v hipu je izginila frizura. Čim je bila betica gola, me je mojster strigolo sunil k drugemu specialistu, ki se mi je zdel nenavadno domače fiziognomije. Začudilo me je in obenem prijetno presenetilo, ko je vprašal v gladki srbohrvaščini, odkod sem. Veselil sem se že, da bom od rojaka zvedel kaj iz

taborišča, dobil kakšen nasvet, najmanj pa vsaj prijazno besedo. Toda zmotil sem se! O tem ni hotel moj rojak ničesar slišati. Imel je podobno obnašanje, kakor vsi »boljši«, ki so imeli opraviti z nami. Komaj mi je povedal, da je doma iz Makedonije, kar se pa ni videlo verjetno, da je bil prej v Zagrebu in da je sedaj — »bog bogova«, blok frizer (brivec v baraki). Njemu se dobro godi in se nima kaj pritoževati. Drugi pa, ki si ne znajo pomagati in so neumni, gredo kmalu v — krematorij. Kakor vsi »frizerji« tako je tudi moj neljubezniv rojak imel za taborišče nemogoče rekvizite: lepo in dragoceno zapestno uro, zlat prstan s kamnom in nalivno pero.

Hitro je postrgal z mene vso dlako, kjerkoli se je na telesu katera nahajala in razstala sva se brez besede... Od brivca smo morali na razkuževanje. Na sredi kopalnice izpod prh je bil zopet kaznjenec z vedrom in barvastim čopičem. Kadar je bilo striženje in britje končano, je vsakega namazal z lizolom pod pazduho in pod trebuhom. Ker se je brilo »na suho« ter je bila koža na mnogih mestih odrta, je povzročal koncentrirani lizol vražje bolečine. Preden so odprli prhe, je preteklo gotovo še dvajset minut. Med tem časom je lizol grizel kakor žerjavica; nekateri so dobili med nogami hude opekline, ki se pozneje niso več tednov hotele zaceliti.

Vročo vodo so spustili komaj za pol minute, potem pol minute za miljenje in še pol minute za izpiranje. Ker je pod vsako prho prišlo najmanj pet mož, o kakem kopanju ni bilo govora; zato je pa nato »utrjevanje« z mrzlo vodo bilo bolj temeljito. Več kot pet minut so nas iz prh polivali z ledeno mrzlo vodo, če se je kdo izognil curku, je dobil od monterja z razbojniškim obrazom (Bademajstra) iz brizgalne cevi močen poliv naravnost v glavo. Ob prihodu v kopalnico je bilo notri prijetno toplo, po mrzlem tušu smo pa drgetali od mraza. Pri izhodu je vsak dobil tisto zanikrno perilo in lesene opanke, kakor jih je imela prva skupina. To se je moralo po bliskovito nataktniti nase in so bile za marsikoga hude preglavice, kaj naj stori, če je bilo tako majhno, da ni mogel nase nataktniti in še vse brez gumbov in brez vrvic. Kdor ni imel pasu, kakor jaz, je moral stiskati in držati spodnje hlače z rokami.

Hoja v lesenih opankah, ki so imele samo na prstih pribito trdo krpo iz lesenine, je bila umetnost, katere si se moral šele naučiti. Vsak trenutek je ta vražja deska ostala zadaj ali pa zletela cel meter naprej, v blato ali na ostri pesek pa si stopil z boso nogo.

Ko smo tako »oblečeni« prišli iz kopalnice, je bila zunaj trda tema. Veter je pihal močnejše ter rezal do kosti. Tekli smo par sto metrov, kolikor je bilo mogoče v nerodnih cokljah, do za nas pripravljene barake. Tu je izgledalo skoraj udobno: sobo je grela trebušasta železna peč, ob steni je stalo nekaj ličnih ozkih omaric in tri postelje z belim perilom. Dve postelji, ena iznad druge, kakor v spalnem vagonu, sta bili opremljeni nekoliko skromneje, tretja je imela lepo prešito odejo in sploh — kot doma...

Sredi tega prostora oziroma sobe je bila še miza in nekaj stolov ter v kotu kup lepo zloženih cunj različnih uniform.

Bose, s cokljami v rokah in oblečene, kakor smo prišli, so nas postavili v vrsto. Dva rejena kaznjenca, ki sta nas »prevzela« v kopalnici, sta pila čaj in kadila. Prišli so še nekateri drugi, posedeli nekaj časa v pogovoru z njima ter zopet odšli. Kakor mimogrede je prišel en sam esesovec in samo pogledal v barako, nakar sta kaznjenca stekla ven. Ostali smo trenutek sami in seveda začeli skoraj šepetaje pripovedovati drug drugemu svoje vtise. Med našim mrmranjem se je nenadoma vrnil mlajši izmed kaznjencev ter nas srdito premeril z očmi. Kakor bi odrezal je vse utihnilo, kakor da ni živega stvora nikjer v bližini; vendar je to bilo premalo oziroma pre-

pozno, da bi potolažilo jezo »starejšega kolege«, ki nas je prebadal s svojim srepim pogledom.

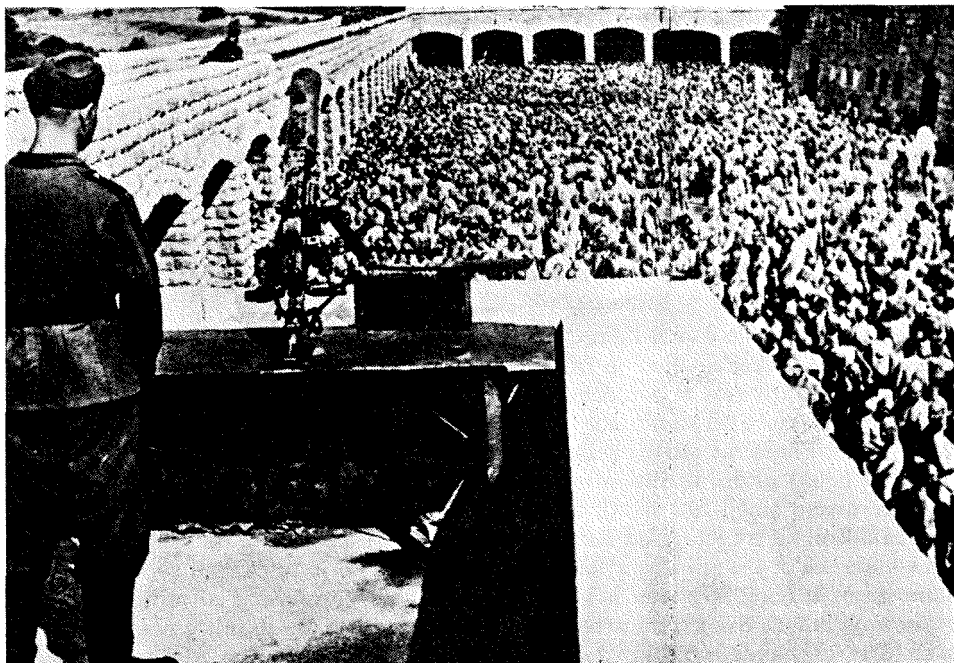
Nekaj trenutkov je tako ostalo vse tiho in mi smo s tesnim občutkom pričakovali, kaj bo. Prominent, stoječ še vedno na istem mestu, kakor je vstopil — je spregovoril čisto mirno, poudarjajoč vsako besedo s toliko važnostjo, kot bi čital smrtno obsodbo: »Vi ste se obnašali svinjsko, ko sem bil zunaj. To ste storili prvič in zato, ker ne veste, kdo sem jaz — vsaj mislim tako; da ste to storili zadnjič, to vam jamčim — jaz!« S povišanim srditim glasom je nadaljeval: »Jaz sem starešina te barake (Blockälterster) in vas, neobrzdano banditsko bando, so mi izročili, da vas priučim discipline. Jaz sem človek, jaz ne kaznujem nikogar po nedolžnem, toda kdor pride z menoj vnavzkrižje, je boljše, da se takoj sam obesi. Ne poznate še, kaj je to — koncentracijsko taborišče, videli boste pa, in prav kmalu, kako imenitna sredstva imamo mi, da se izvaja z njimi red. Kot vaš tovariš — tu smo vsi enaki — vam povem, da koncentracijsko taborišče pozna samo dve vrsti prebivalcev, in sicer: žive in mrtvece. Pod »žive« se smatra zdrave in disciplinirane. Tatovi, lenuhi in bolni so hrana za krematorij, zato vam, kot prijatelj svetujem, da ne postanete taki. Življenje tukaj ne velja nič. Kdor se sam ne pazi, je mrtev. Zato vam rečem, ne pijte vode, ker je okužena, dobite lahko tifus, umivajte se, tistemu, ki mu najdem uš, naložim lastnoročno petnajst z gumijevko po zadnji plati, ako mu najdem uš drugič, jih dobi petindvajset. Vedite pa, da jaz udarim dobro! Razumeli?«

Z mešanimi čustvi smo sprejeli to čudno govoranco, pomešano s »človeško dobroto« in sadizmom. Nekaj nasvetov se je vendarle zdelo dobrih. Tega nisem mogel razumeti, zakaj bi bila voda »okužena«; pri vsej modernosti in higieni taborišča, da ne bi bilo poštenega rezervoarja in čistilne naprave? Vode nam v resnici niso dali nobene. V kopalnici je žeja sicer popustila, zvečer se je začela znova oglašati. Na drugi strani prostora, kjer smo stali in poslušali »govor«, so bila stranišča in umivalnica. V umivalnici ni smel nihče; tu je stal za stražo oduren kaznjec. V stranišču je bila vodovodna pipa, toda tudi tu je stala »straža«. Da se ubiješ — ne najdeš kapljice vode. Stali smo že uro, dve v nadi, da dobimo večerjo ali vsaj malo mlačne vode pod imenom »juhe« ali »kave«, ki jo je bilo v Lizlu vendarle še precej.

Zunaj v hodniku so zaropotali kotli in že se je zdelo uresničeno upanje, da je kakšna tekočina za nas. Zraven omarič, pri steni, sta viseli dve svetli zajemalki. Tovariš štubelntester je vzel eno in odšel ven. Iz druge polovice barake se je zaslišalo prerivanje, stopicanje lesenih cokel in prepiranje. Nekaj psovk in groženj je zadostovalo, da je bil zopet mir. Umirjene stopinje, ropot pločevinastih skled in strganje po kotlu — so bili znaki, da se deli večerja. V naš oddelek je prišel samozavestno in oholo kaznjec ter vzel iz omar več velikih porcelanskih skled, kmalu nato jih je zopet prinesel iz hodnika, napolnjene z nekakšno gosto kašo in jih postavil v omare. Potem je postavil na železno peč ponvico s pravo svinjsko mastjo, pripravil čebulo, meso in vse, kar je potrebno za okusen zrezek.

Na hodniku je zopet bilo vse tiho, ko so gospodje prominenti večerjali in se obilo zalivali s čajem, kateremu ni manjkalo ne limone ne sladkorja. Oči so nam obupno poželjivo visele na polnem bokalu dobre pijače in z izsušenimi usti, kakor poletno cestišče smo gotali od razbeljene peči razgreti zrak... Tudi ta pojedina se je končala ne da bi dobili mi vsaj kapljico vode. Nekateri niso mogli zdržati in so prosili za vodo. »Vode ni! Držite gobec!« je bil odgovor.

Edino, kar smo si sedaj želeli in se je zdelo verjetno, je bilo to, da bi nekam legli in zaspali ter pozabili vsaj za nekaj ur neprijetne dogodke dneva. Toda dnevni program tega dne še ni bil končan.

Generalni apel kandidatov smrti v Mauthausnu, kjer je od lakote in trpljenja pomrlo 12.890 Jugoslovanov

Od nekod so privlekli še eno mizo in dolgo klop. Prišli so »gospodje kaznjenci« (prominenti) s spiski in kartotekami. Govorili so v čisti ruščini, poljščini, češčini, nemščini itd., tudi Slovenec je bil med njimi. Razdelili so si nas po narodnostih in začelo se je dolgotrajno izpraševanje in vpisovanje. Nas Slovencev je bilo po številu malo in razen tega še najinteligentnejši, kar je znatno olajšalo delo. Bili smo kmalu gotovi in naš rdečelični od zdravja kipeči »pisar« je blagovolil spregovoriti z nami nekaj besed. Ta po zunanosti sam s seboj zadovoljen devetnajst do dvajsetletni gimnazijec ni napravil name najboljšega vtisa. Dejal je, da mu je ime Zvonko in je pisar v Blocku 19 (Baraka 19). Po rodu Štajerc je vprašal, če je kdo izmed nas iz Štajerske. Povedali smo mu, da nas je kar sedem njegovih ožjih rojakov. Nas je to nemalo razveselilo, da imamo v taborišču tako »uglednega« rojaka. Vedeli smo že, da je »Blockschreiber« med ubogo kaznjensko rajo velika osebnost po rangi in takoj za »Blockältesterjem«. Torej če drugega ne, nam bo vsaj vode preskrbel. Med pogovorom se je izkazalo, da tovariš Zvonko trenutno ne more prav ničesar storiti za nas — saj, kje je pa mogel vedeti, da smo prišli in kaj pripraviti; v bodoče bo pa že gledal, da nam pomaga. Bili smo zadovoljni, saj je blokeltester dejal, da je »človek in naš prijatelj« in sedaj še en vpliven rojak »mecen«, ki bo storil, kar bo mogel, blokšrajber pa lahko precej stori in nas je samo sedem. Sicer pa Zvonko ni bil posebno zgovoren in ne čez mero ljubezniv, kakor se pač spodobi za šrajberja. Hitro se je poslovil in ves svež in brhek odbrzel, kakor bi šel inštruirat mlado hčerko boljše družine. Čudno se mi je zdelo to prekleto taborišče, v katerem je mogoča tako prelestna lahkota — jaz nisem mogel biti tak niti v dunajskem baru — tiste grde slike od doma so mi vedno kazile razpoloženje.

S končanim uradovanjem šrajberjev pa za nas še vedno ni nastopil željen počitek. Zraven vrat, ki so vodila v drugi oddelek barake, so prinesli nizki stolček in močno električno žarnico. Tovariš blokelderster, ki je bil v tem slučaju, kakor je dejal »Stubenälterster« oddelka B v baraki, kamor smo bili mi odrejeni, ta je torej vzel svetilko in se vsedel na stolček. Od nekod se je priklatil še nek plešast tip bezniškega kavalirja z opaškim obrazom in začel se je temeljit higienski pregled. Starešina sobe je s palčico v rokah in z važnostjo velikega znanstvenika na obrazu pregledoval spolovila in vse diskretne dele telesa z natančnostjo anatomu. Kdor je srečno prestal to strogo kontrolo, je lahko šel v naslednji prostor, ki je bil namenjen za ležišča. Seveda vsi niso imeli sreče, kakih deset so poslali ponovno v kopalnico, češ, da so našli pri njih sramno uš.

Medtem ko je bilo v »uradnem« prostoru barake zadušljivo vroče, je vladal v spalnici leden mraz. Ledeni pod je bil še moker od ribanja z vodo in ena stran oken odprta. Na nasprotnem koncu sobe je stala gomila papirnatih slamnjač. Sobni starešina je ukazal razložiti slamnjače po podu. To se je izvršilo z dviganjem neznosnega prahu, čeprav smo ravnali previdno. Slamnjače so bile samo po imenu; pest zgetene slame in nekaj prahu ni niti preprečilo občutka vlage s poda, ako si sedel nanje. Vleči se nismo smeli niti tedaj, ko so že zdavnaj bili vsi »naši« pregledani. Zopet smo čakali in se trepetaje od mraza stiskali skupaj. Po tihem, na skrivaj so zaprli okna, toda vsi bi jih bili skoraj izkupili zaradi tega, ko je to zapazil sobni starešina. Samo zato, je rekel, ker smo novinci in je on dober človek, nas ni poslal take gole, kakor smo bili, za dve uri na dvorišče. To je zadostovalo, da se nihče ni več pritaknil oken. Strašno nas je zeblo in skozi širom odprta okna je zdaj pa zdaj zapihal leden veter.

Kadar so se odprla vrata v uradni prostor oziroma v prostor za izvoljene, kjer je žarela topla peč, vsa obložena z lonci in ponvami, v katerih se je še vedno kuhalo in peklo za gospode prominente, je zavel od tam prijeten val toplote, nasičen z vonjem dobrih jedi in cigaret. Okrog mize je sedela večja družba in nekateri še na posteljah, vsi med seboj v živahnem pogovoru in smehu. Očitno so na nas popolnoma pozabili...

Pozno zvečer je že moralo biti, ko se je nehala prominentska pojedina in je prišel k nam sobni starešina s še enim pomočnikom, da nas spravita spat. To namreč ni bilo enostavno pri tolikšnem številu ljudi in na majhnem prostoru. Ob vsaki vrsti slamnjač smo se morali vstopiti po obeh straneh, eden do drugega tako tesno, da je bilo prostora med prsmi in hrbtom sledečega samo štiri prste. Na ukaz: Lezi! smo se v hipu vsi vrgli na slamnjače, in sicer tako, da so prišle glave na mesto, kjer smo stali, noge pa pravokotno proti drugi vrsti. Na ta način so imele noge tovarišev iz nasprotne vrste pri naši vrsti in naše noge pri njihovi samo za štiri prste prostora, če smo ležali na boku, drugače itak ni bilo mogoče. Praktično so v takem položaju, seveda prišle noge tovarišev »z one strani« na naša prsa in glavo. Zagozdeni tako tesno, se nismo mogli niti ganiti, o kakem obračanju pa ni bilo niti govora. Kdor ni na komando padel, kakor od strele zadet, ni dobil več prostora in vsi so ga suvali proč. Pri tem se je pa obenem še izkazala človekoljubnost in spretnost sobnega starešine in njegovega pomočnika, ki sta take nesrečneže tako zverinsko udrihala z gumijevkami, da so naposled dobesedno postali že čisto nori, nevedoč, kako si pomagati... Potem so morali vsi zopet vstati in to se je ponavljalo trikrat, štirikrat, dokler nismo vsi nekako obležali na tleh.

Spodaj smo imeli samo ostre papirnate vreče in za pokriti so dali na tri možne eno tanko in pogosto še raztrgano odejo.

Vso dolgo noč so nastajali zagrizeni in obupani prepiri, zdaj tu zdaj tam, za košček prostora na trdem podu. Kdor je moral na stranišče, ta ob povratku ni dobil niti toliko prostora, da bi stopil na tla. Takega nesrečneža je spremljalo razjarjeno psovanje in preklinjanje vse do izhoda in nazaj, ki so ga nanj naslavljali tisti, po čigar telesih se je plazil in hodil. Ko se je pa vrnil na svoje »mesto«, ga seveda ni več našel in tedaj je navadno nastal tak vik in stok, da se je zbudila vsa baraka. Pomočnik sobnega starešine, ali pa tudi še starešina zraven, je vžgal luč in besno oddirjal preko ležečih na kraj incidenta, kjer je z vso močjo udrihajoč z gumijevko po glavah in golih telesih napravil »red«.

Bil sem izmučen od težke poti, nešteti novih razočaranj in najhujše pa od — žeje. Od utrujenosti odrevenelo telo so mi stiskali tovariši od obeh strani in na prsih in boku mi je ležalo dva para nog. Nikdar v življenju mi še ni bilo lastno telo v tako strašno nadlego kakor tedaj. Nisem vedel kam bi z njim in kako ga bo mogoče ohraniti v takih okoliščinah neprestane nevarnosti. V razdraženih, vročičnih možganih je vstalo kočljivo vprašanje: Kaj če zbolim, ali pa tudi le telesno opešam? To pomeni gotovo smrt. Konca vojne še ne bo! Kako dolgo bom mogel zdržati? Začudil sem se, in se še sedaj čudim, v tistem groznem okolju in strašni nevarnosti nisem želel smrti, niti ne take »lahke smrti«, ko kar zaspiš in te ni več...

Zunaj je bila mrzla novembrska noč in skozi na obeh straneh odprta okna barake je zaganjal veter ledeni mraz, ki sicer ni bil nevaren dokler si zagozden med vročimi telesi, čim si pa ostal brez odeje, kar se je pogosto zgodilo, je začel ostro gristi v ramena in bok, čeravno si bil po drugi polovici telesa ves poten od vročine.

Spati nisem mogel. Le včasih sem se zgubil v nekako omotično stanje, kjer je jasno zavest zamenjala podzavestna vizija zmešanih — strahopetnih toda neopredeljenih predstav oziroma sanj.

Zopet sem se zbudil; moralo je biti že daleč čez polnoč. V nos mi je udaril oster smrad po ožganih kosteh. Hitro sem se spomnil nekega siromašnega čevljarja iz Srbije, pri katerem sem stanoval pred mnogimi leti in pri katerem je tako »dišalo«, ker je kuril pečico s čevljarskimi odpadki... No, v tem modernem taborišču pač nimajo toliko usnja in usnjenih odpadkov, ker itak vse porabijo, da bi kurili peči s tem materialom...

Predramil sem se docela in hladna zona me je obšla... Skozi okno nad mojo glavo se je videlo skoraj jasno nebo. Redki oblaki, obsijani od mesečine so se počasi premikali in mednje se je mešal tanek siv dim, ki se je sukljal iz širokega dimnika na zidanem poslopju, mimo katerega smo prejšnji večer šli in so me iznenadile močne železne rešetke na razmeroma velikih oknih. Kadar je potegnil veter močnejše, se je medli steber dima prihulil k tlom, se razlezel med barakami in vdiral skozi odprta okna k spečim, kakor počasni nočni demon...

Zdaj sem vedel — da je to krematorij, da se nahajam v nerazumljivem blaznem prostoru, kjer žrtvujejo ljudi strašnim nestvorom germanskih bogov.

Kljub vsej grozi trenutka in bednosti svojega položaja sem hotel živeti — in morda ravno zato, se mi je oglasil nenavadno močan nagon po samoohranitvi, oprt na nekaj samoljubni ponos. Dokazoval sem samemu sebi, da se ne umrje in ne podleže tako hitro in da je zato treba imeti že posebno smolo, da ne zdržiš dolgo. In zakaj bi ravno jaz moral imeti to smolo. Saj ni vse tako obupno kakor se zdi: moji domači in žena so živi in najbrž tudi zdravi doma. Vsi me čakajo, da se vrnem in jaz naj, že ob prvih težkočah in preizkušnjah nemočno klonem... Nisem sicer imel nikdar navade, da bi se širokoustil o kakšnih osebnih junaštvih, vendarle mi je vedno laskalo, če sem premagoval zapreke, ki so bile nekoliko pomembnejše, kakor čisto vsakdanje. Ali ni to sedaj moja »velika preizkušnja«, v kateri se bo še bolj

pokazala moja duhovna, kakor telesna moč? Saj je vseeno kakšen bom na koncu . . . Glavno je, da ne podležem, da pridem živ iz tega pekla in da povem svojcem, prijateljem in vsemu svetu, kaj se je dogajalo v dvajsetem stoletju in sredi »kulturne« Evrope . . . In da dočakam tisti neizrečeno blažen trenutek — propad, te že v svojem zarodku nemoralne, nemogoče in podle sile . . . Da ta trenutek pride vem zagotovo, toda kdaj, to ne vem . . . Moram pa in še enkrat — moram dočakati . . .

Tem mislim je sledila podrobnejša teoretična priprava za neposredno življenje pred seboj. Svēt onega kriminalca — sobnega starešine zvečer, da naj vsak pazi sama nase, se mi je zdel pameten in na mestu, čeprav je to bila v ustih zločinca sama ironična demagogija. Sicer je pa tudi Kristus dejal izkuševalcu — hudiču: »Človek ne živi samo od kruha . . .«

Odločil sem se, da natančno proučim taboriščno življenje in potem zavzamem tako stališče, ki odgovarja mojemu notranjemu prepričanju in ki bo najprimernejše za dosego postavljenega cilja. Moja deviza odslej naprej pa je: štediti telesne sile do skrajnosti in obdržati voljo na višini.

Duševno zamorjen in pripravljen na nove udarce, sem se zbudil še v trdi temi, ob huronskem vpitju: »Aufstehen! Heraus!« (vstati! ven!) Od utrujenosti in gneče premrli udi se kar niso hoteli zganiti, kljub surovemu pozivu, toda v istem hipu, ko so se vžgale žarnice, so že začeli na dveh — treh krajih padati udarci z gumijevko, vojaškim pasom in desko. Nastopilo je splošno lomastenje in brezumno prerivanje. V nekaj sekundah se je napolnila baraka s prahom. Slamnjače in odeje so bile vse zgetene po tleh, da smo se spotikali obnje in padali drug preko drugega. Redko kdo je bil toliko srečen, da je pograbil in dobil cokle, ki so nam ponoči služile kot blazine za glavo. Nihče pa seveda ni imel svojih in sparanih. Meni se je v zadnjem hipu še posrečilo prijeti eno od svojih opank, tedaj pa se je zvrnil preko mene celi val napol golih teles in me pokopal pod seboj. Imel sem občutek, da bom ves polomljen, vendar me je ravno ta slučaj rešil pred udarcem z desko. Sobni starešina je namreč od tiste strani, od katere so navalili nesrečni jetniki, »delal red« s posteljno desko . . .

To je bil vse prej kot lep začetek dneva. Nekateri, ki so bili tepeni, so tulili in brisali kri s telesa. Tistim, ki so dobili udarce po nosu, je lila kri curkoma. Izpred vrst je zarjovel volovski glas: »Ruhe!« (mir!). Od besnila se penec in krvavo podplutih očesnih belin je planil v »spalnico« »blokeleterster« (starešina barake). Prve žrtve, ki se je zaletel vanje, so padle kakor pokošene od strašnih udarcev s pestjo v čeljust ali v očesno duplino . . . Pogled je bil grozen. Tisti, ki so padli, so obležali kakor mrtvi brez krika . . .

Nekaj žrtev je bilo dovolj, da se je razbesnela zver pomirila. Jetniki smo onemeli od presenečenja in strahu nad toliko krvoločnostjo, ki se je tukaj uganjala nad nami ne da bi bilo treba prisotnosti enega samega esesovca ali policajca; to so boljše od slednjih znali švabski kriminalni zločinci in na žalost tudi posamezni »politični« interniranci drugih narodnosti, predvsem Poljaki.

V tišini, ki je zatem nastopila, je spregovoril starešina barake. V začetku še ves razjarjen in z neprestanimi grožnjami, da nas bo večina pocrkala, če se ne bomo držali in hitro navadili na taboriščno disciplino. Ko je izlil še ostanek svojega zločinskega srda in mržnje na nas, se je polagoma unesel ter obrazložil, da naj nikar ne mislimo, da je to, kar se je zgodilo z nekaterimi »umazanimi svinjami« malo prej, že vse, kar nas lahko doleti v taborišču. Zapomnite si dobro, da je to — Mauthausen, kjer se moraš ukloniti disciplini, da ne ostane od tebe nič ali pa greš v krematorij . . . Varate se bedasti psi in banditi, če mislite, da je to policijski zapor . . . Mi poznamo tukaj druge metode itd., itd. . . .

Po končanem govoru so morali nekateri z največjo naglico pobirati in zravnati zmečkane odeje in papirnate vreče ter vse skupaj zlagati ob steni. Drugi so se postavili v vrsto proti vratom po dva in dva. Iz te vrste se je odvajalo po deset — petnajst mož za umivanje.

V sredi barake med »štube A in B« (sobe A in B za spalnice) so se nahajala stranišča in umivalnica. Pred umivalnico, kake tri metre široko in pet metrov dolgo luknjo, je stal z jermenom v roki pomočnik starešine sobe ali nekakšen njegov »osebni prijatelj«. Prehod mimo tega Cerberusa je bil nevaren, ker si mogel dobiti brez vsakega povoda močan udarec z jermenom po golem hrbtu. V umivalnici sta stali dve okrogli koriti — skledi z malimi prhami v sredi; na vseh straneh pa zopet po en »prijatelj« sobnega starešine z jermenom ali gumijevko. Komaj sem hlastno pomočil glavo in prsi v slabotne curke vode, me je že oplazil »reditelj« z jermenom, deroč se: »Fertig... Heraus!« (gotovo... ven!). Vse umivanje je trajalo le par minut in zaradi naglice ni bilo mogoče popiti požirka vode niti osvežiti ust. V sobi se je še vedno kadilo, ko so vlačili na kup razhojene slamnjače in prah se je gnusno lepil na mokro kožo. Za vso sobo, okrog tristo mož je bilo na razpolago le kakih pet brisač, katere so bile že vse popolnoma mokre, ko sem prišel na vrsto.

Zbrali smo se v za silo pometenem kotu ter natakneli nase tanke strgane srajce. Bila je še vedno noč in ledeni veter se je zaganjal skozi okna. Oblečeni smo bili še vedno samo v izprano in strgano perilo. S tako »obleko« je bilo nemogoče zdržati poleg okna. Ko se je zdelo, da nihče ne vidi, so jetniki pazljivo zaprli okno, toda ni dolgo trajalo in že je bil zraven sobni starešina, ki je med kopico psovk in kletev zahteval, da se javi, kdor je to storil. Seveda se ni hotel nihče javiti. Starešina je dal nato vsa okna na baraki sneti in tako smo drhteč od mraza dočakali svitanje...

Mračno je še bilo, ko smo prejeli »zajtrk« — manj kot četrta litra rjave grenke tekočine — švabske kave. To je bila moja prva hrana v Mauthausnu in silno rad bi jo bil imel nekaj več, čeprav te umazane vode, da bi vsaj nekoliko utešil žejo, ki me je kar neprestano mučila že od prejšnjega dne. Okna so potem dovolili natakneli zopet nazaj, ko smo bili že čisto premrli od mraza. Barako so začeli temeljiteje čistiti starejši jetniki. Obrisali so vse tramovje pod streho in okna ter še enkrat natanko pomedli. Med tem čiščenjem so nas surovo preganjali iz enega kota v drugega. Lotevala se nas je apatičnost do vsega: lačni prezeblji, utrujeni in ponižani pod stopnjo najbednejše živali, smo čakali v samem strganem perilu nadaljnje usode. Ni se nam več ljubilo ne govoriti in ne izpraševati, kakor čreda živali smo se pritiskali in gnetli ob steni.

Preko dvorišča so hodili spitani in dobro oblečeni prominenti — temu se zdaj nismo več čudili. Nekaj jetnikov je pometalo dvorišče, ki je bilo vse blatno in mokro. Sredi dopoldneva so prinesli v našo barako mizo in par stolov. Kmalu zatem je prišlo nekaj prominentov, ki so se vsedli k mizi ter poklicali v raznih jezikih — tudi v našem — naj se vsi jetniki zberejo po narodnosti zaradi izdelave kartoteke. Jugoslovani smo se razveselili, videč, da imamo tudi mi med to veliko gospodo »svojega prominenta« in že smo se veselili, da vsaj zvemo pravo resnico, kako je tukaj, če ne drugega. Mlad, rdečeličen fant, negovanega obraza in rok ter gizdavo oblečen, je bil ta naš prominent. Prvi pogled na tega domačega človeka, ki je tako dobro izgledal ter imel v taborišču važno funkcijo, nam je ulil novega poguma — toda ne za dolgo. Nenavadno hladno in indiferentno nas je sprejel. Vprašal je, če je kdo izmed Jugoslovanov iz Štajerske, iz Maribora. Hitro smo se predstavili »mariborčani«. Tudi to ga ni napravilo kaj prida zgovornejšega in komaj opazno ljubeznivejšega. Povedal je, da je iz Maribora, da je zaprt zaradi sodelovanja s partizani itd. O razmerah v taborišču ni hotel dati nobenih pojasnil niti ne o sebi, kako je prišel

na tako mesto. »Boste že videli,« je dejal, »ni tako hudo, kdor se znajde in pride v dobro komando, se mu ni treba ničesar bati. On je bil »blokšrajber« iz sosedne barake in videl sem pozneje, da so Švabi in Poljaki na takih in še manj važnih mestih zelo veliko storili za svoje rojake. Ta naš uglajeni in negovani prominent je pa nas odpravil z gornjim pojasnilom ter odšel in le redkokdaj smo ga še pozneje slučajno videli. Mislim, da vsi Jugoslovani iz naše barake nismo dobili od njega niti ene sklede repe. Slišal sem, da je danes ta »mučenik« v upravi enega prvovrstnih hotelov v Mariboru... Vsekakor se je znašel tudi sedaj.

V štubi za prominente (oddelku pred našo »spalnico«) je bil ves dopoldan živahen promet. Na zakurjeni peči se je vedno nekaj kuhalo ali cvrlo. »Veliki« prominenti so sedeli pri mizi, kadili, jedli in se hrupno pogovarjali, »mali« so pa kakor psi prežali na njihove ukaze in se suženjsko uslužno sukali okoli njih. Z nami niso spregovorili niti besedice, če se je kdo izmed nas drznil kaj vprašati, je bil v najboljšem slučaju zavržen s psovko, neredko pa s klofuto. Okrog desetih dopoldne je nekdo v tej štubi zaklical: »Kosttregerji!« Zopet novo upanje. Torej bomo le dobili nekaj za jesti. Ugibali smo, kaj to neki bo: zajtrk ali kosilo? Ob tem pričakovanju je postal glad še neprijetnejši. Pretekla je dobra ura, predno se je zaslišalo ropotanje kotlov zunaj na dvorišču. Potem so jih prinesli v štubo za prominente. Še dolgo potem smo čakali, da je prišel k nam sobni starešina ter ukazal postaviti se ob obeh podolžnih stenah v vrsto po pet mož. Seveda to ni šlo preveč hitro in že so bili zraven tudi »pomočniki« sobnega starešine ter suvali in mlatili izgladnele in premrzle novince v vrsto. Ko je bilo to z velikim kričanjem in udarci gotovo, so nas nekajkrat prešteli in začeli deliti »kosilo«. Nas, ki smo tukaj dobili hrano, je bilo preko dvesto mož, skled je bilo pa samo kakih petdeset, žlic pa sploh nobenih. Razdelili so sklede prvim in jim dali po eno zajemalko repne čobodre, okoli 3/4 litra. Potem se je začelo vsesplošno srebanje, ko srebanje ni bilo več uspešno, so si pomagali s prsti. Več kot gotovo je bilo, da smo celo oni, ki smo najbolj pazili na higieno, imeli pošteno umazane prste, kakšne so pa imeli različni Ukrajinci in Rusi, ki so se bali vode, je težko opisati. Sobni in njegovi pomagači so priganjali ljudi, naj hitro pogoltnejo in ti so v strahu, da jim ne bi še tega odvzeli, obupno goltali vsebino, da jim je teklo iz nosa in oči nazaj v skledo... Te nepomite sklede so potem razdelili sledečim jetnikom in tako se je to ponavljalo tako dolgo, da smo vsi prejeli »kosilo«.

Še ves popoldan nismo dobili nobene obleke. Na podu se zaradi mraza in vlage ni dalo sedeti. V oddelek za prominente se ni nihče upal, tod skozi se tudi na potrebo ni smelo, kadar bi kdo hotel. Opravljati potrebo je dovolil sobni starešina le na vsaki dve uri; nekateri bolni so to smeli šele po dolgih prošnjah in zvijanju od bolečin. Zdravim seveda ni bilo velike sile, ker ves dan nismo zaužili drugega, kakor tistega četrta litra »kave« zjutraj in tisto malenkost opoldne. Sam tedaj še nisem občutil prehudega glada, ker moj organizem ni bil izčrpan. Vselej, kadar je nanese pogovor, da smo tovariši iz Floridsdorfa ugibali o naši nadaljnji usodi, so nam bila naša rejena telesa v veliko tolažbo. Saj po vsej verjetnosti tudi ob najpomanjkljivejši hrani zdržimo brez večje nevarnosti vsaj par mesecev; med tem časom smo pa upali, da nas pošljejo kot strokovne delavce na »transport« — to je pomenilo izboljšanje položaja — tako vsaj so nam vsi stari jetniki zatrjevali...

»Transporti« so se imenovala večje ali manjše skupine jetnikov, ki so se odpravljale iz »matičnega« taborišča v druga manjša taborišča Ustavne centrale Mauthausen. Najbolj razvpito in na slabem glasu je bilo taborišče Gusen. Tam je bil velik kamnolom in podzemne tovarne. Tega kraja so se vsi strašno bali. O drugih: Wienerneustadt, Wienerneudorf, Steier, Schwerhat itd. so se pa mnenja zelo razlikovala, eden je trdil, da je tod boljše in drugi zopet nasprotno. V tem oziru, kakor v vseh

drugih, je bila torej popolna negotovost: ničesar se nismo mogli nadati in nič drugega pričakovati — vse je bilo odvisno od »slučaja« in sreče.

Zvečer šele so nas poklicali v drugi oddelek barake. Tu je bilo prijetno toplo, dišalo je po jedi in kruhu. Pravo razkošje je bilo za nas že vdihavanje teh vonjav in občutek toplote.

Blokšrajber je začel klicati imena. Poklicani je prejel od sobnega starešine nekaj hlačam in jopiču podobnega. Teh cunj je ležalo v baraki cel kup. Vsak, ko je prejel »obleko«, je moral takoj na dvorišče, niti obleči se ni smel v baraki. Dovolj nas je že zeblo, da smo bili tudi teh cunj veseli, čeprav so bile kaj slaba obramba pred mrazom.

Naša nova obleka so bili ostanki vseh mogočih evropskih uniform, počenši od gasilcev in policajev pa do dragoncev in garde. Po gumbih se je še moglo točno ugotoviti odkod izhaja. Bili so tu belgijski, francoski, ruski, jugoslovanski i. dr. emblemi, utisnjeni na gumbe. Kar bi nihče več ne mogel smatrati, da je še uporabno, to so Švabi izropali in uporabili za svoja koncentracijska taborišča.

Na vsakem kosu te strganije je bila prišita jetnikova številka, kateremu je pripadala. Jaz sem dobil številko 40170, napisano na košček platna in prišito spredaj na levi strani jopiča in pod hlačnim žepom. Jopič, nekoč zelene barve, je bil brez podloge, na mnogih krajih raztrgan in le za silo spet, tako da sem dobro čutil, kje piha skozi luknje. Rdeče dragonske hlače so bile brez vsakih gumbov in bržkone zaradi neštetege parjenja tako ozke in kratke, da jih je bilo le s težavo navleči nase. Ozke hlačnice, za škornje, so mi segale do polovice meč, in je skoraj za ped noge ostalo popolnoma gole, ker tudi »perilo« ni segalo dalj.

Kako malo je ta obleka ščitila pred mrazom, smo se mogli takoj prepričati, ker so nas pustili na dvorišču najmanj dve uri. Z nočjo je mraz postajal vse hujši in sneg je začel naletavati. Oni, nam že dobro znani mauthausenski veter, je zopet začel ostreje briti. V gola zapestja in noge je grizlo in zbadalo, zaščititi jih pa ni bilo s čim, ker nas večina ni imela nobenih žepov — ti so bili iztrgani in luknje zašite. S tem večerom se je začelo naše večmesečno mučenje z mrazom, ki se je odslej naprej nadaljevalo vsak dan od najzgodnejših ur, da smo še dolgo čakali na svitanje in potem pozno v noč. Odslej smo kljub svoji goloti in mrazu z vetrom, do osem — deset stopinj pod ničlo, smeli le redko preko dne ostati kako uro v baraki. To pa ni bilo še vse trpljenje, ki nas je čakalo. Še ne teden po našem prihodu, so začeli kopati okoli naših tako imenovanih »karantenskih« barak jarke. Te barake (bloki 16, 17, 18, 19 in 20) so bile do tedaj ograjene z bodečo žico od ostalih barak taborišča; pri vходу je stala straža, da ni mogel nihče ven in ne noter, seveda razen prominentov, ki jim je bilo tako rekoč vse dovoljeno. Po nekakšnem taboriščnem redu bi morali novi jetniki ostati v teh barakah štirideset dni v karanteni, ne da bi jih v tem času uporabljali za delo. V resnici se pa menda to ni nikoli zgodilo. Ni še preteklo teden dni po našem prihodu, ko so prišli nekega jutra v našo barako kapi za taboriščno delo ter se nekaj menili s starešino barake in ostalimi prominenti. Takoj zatem so nas segnali vse na dvorišče in uredili v vrsto po pet mož, potem pa odgnali na glavni zbirni prostor taborišča. Tu se je nahajal ogromni kup kamenja in novega so še vedno dovažali iz kamnoloma. Nam so ukazali, da moramo to kamenje nositi do izkopanih jarkov okoli naših barak. Vsi smo planili takoj po najlažjih kosih, toda kdor je vzel prelahek kamen, je dobil od kapa udarec z gumijevko, da se je ves zvil in potem je moral nesti tak kamen, ki so mu ga trije naložili. Po par nošnjah so ostali samo še težki kamni in to je bila huda zadeva. Sestradani, napol goli z otrplimi prsti, kateri so nekaj časa strahovito boleli potem pa postali trdi, da pri najboljši volji nisi ni mogel z njimi prijemat, smo se trudili, kolikor je pač kdo imel moči.

Kamenje je bilo tako težko, da smo ga najmočnejši komaj dvignili. Kolikor smo mogli, smo pomagali drug drugemu, da je kamen nekako spravil nase in ga nesel par sto metrov daleč. Ta pot je bila resnična Golgota: hladno vlažno decembrsko vreme se je vsako uro menjalo, zdaj je rosil napol zmrznjen dež, zdaj so začele padati ogromne snežinke in, kakor da je postalo topleje, že naslednji hip je pa zapihal oni prekleti veter, ki je nosil s seboj »babje pšeno« in ti zmrzli drobci so zbadali kakor igle kjerkoli so padli na golo kožo. Veter se je pa občutil skozi tisto malo krp na sebi, kakor da stojiš pod slapom mrzle vode. Tam, koder smo hodili, so se nahajali kupi izkopane zemlje in razmočene ilovice. Da, če bi imeli vsaj zasilno obleko in čevlje, bi se dalo s poslednjimi naporu še prenašati — mi pa smo bili napol goli in brez čevljev. Tiste deske na nogah, ki so predstavljale našo obutev, so imele en sam, dva centimetra širok pas malo izza prstov in nobene druge stvari, s katero bi se dale pritrčiti na nogo. Namesto nogavic so nam dali platnene krpe, za dobro ped v kvadratu. Od te krpe pa je bilo še potrebno odtrgati nekaj trakov, s katerimi smo potem krpe povezali na noge.

Ko sem prišel tako obut in s težkim kamnom v naročju v blato in ilovico, v katero se je vdiral do gležnjev in še čez, je ostala deska in krpa v blatu, boso nogo sem pa komaj še pravočasno izvlekel iz blata, da se ne bi cel zvalil s kamnom vred vanj. Odvrgl sem kamen in le s težavo še našel opanek in krpo, ker so že drugi za menoj hodili po nji; to zadrževanje je opazil v bližini stoječi kapo ter me tako strašno oplazil z gumijevko po glavi, da se mi je najprej vse stemnilo in potem šele me je silna bolečina kakor zelektrizirala. To je bilo tako iznenada in nisem vedel odkod in zakaj, da sem bil prvi hip čisto zmeden, novi udarec preko hrbta in sikajoče psovke so me hitro osvestile, da sem z vsemi močmi, kolikor jih je še zmogel moj kadaver, zgrabil kamen in ga odvedel proč od nevarnega mesta.

Težko bi bilo povedati, kako se počutiš v zimskem vremenu, sredi zmrznjenega blata, bos, pokrit z nekaj vlažnih in blatnih krp, sestradan in utrujen do smrti in vendar moraš napenjati prav vse sile, da z bremenom, katero daleč prekaša tvoje moči, tako rekoč za ceno tisto malo življenja, kolikor ga je še v tebi, vlečeš na zapovedani cilj... Pri tem pa ni nobene nade, da se ti po tem nečloveškem naporu posreči odpočiti, prespati in najesti ter vsaj malo ogreti premrzle kosti... Veš, da te v baraki čaka novo preganjanje, da dobiš za ves dan petindvajset dekagramov kruha, ki ti šele razdraži prvi glad, veš, da blaten ne smeš v barako in da je edino možno čiščenje z vodo, da bo vsled tega na tleh prav vse mokro in se na telesu do jutra ne bo posušilo... In to se bo nadaljevalo — dokler ne podležeš... Smrad iz krematorija ubija voljo... Na železnih nosilih iznad dva metra visokega zidu je razpeta bodeča žica in medle — modre žarnice gorijo na nji — žica je pod visoko napetostjo... Tam nasproti je stolp, iz njega štrlita proti vam dve strojnični cevi, dva esesovca, z do vratu zapetimi plašči, se sprehajata v stolpni uti, kakor dva lačna volka... Mraz leze v kosti... Drhtiš... Od utrujenosti, nepopisne bede in nehotenega obupa obstaneš za hip, drhtenje preneha, čuden grenki okus sega iz grla v srce — v dušo... Misliš, da ne moreš več, da je mera polna, da je tu že — konec... Moraš! Moraš! — »Los! Los!« zalaja poleg tebe... Vidiš, da je le slučajno padla gumijevka po drugih plečih in ne po tvojih... Znova te ostro zazebe v srcu, zobje zašklepetajo. Nagonsko ti hočejo solze v oči, toda to je samo — krč, preveč boleč in preveč obupen, da bi mogel izzvati solze... Ne, ne! Tu ni solz — tu ni nobenih čustev! Tu je samo nepojmljivo trpljenje in — smrt!

Zid dva in pol metra visok in več kot pol metra debel, smo zidali okoli naših barak vse do srede januarja štiri in štiridesetega leta. Le malo dni v tem času nismo nosili kamenja. Na božični dan je bilo suho-zmrzlo. Kakor skoraj vedno je tudi ta

dan zavijalo in medlo okoli barak. Snega ni bilo veliko, ker ga je veter sproti odnašal iz tega prekletega griča v dolino.

Že na sveti večer smo s tovariši ugibali — ali se bo jutri na zidu delalo ali ne. Nekoliko smo upali, da bomo vsaj ta dan imeli mir, ker nam je bilo znano, da Švabi božič, če je le mogoče, udobno praznujejo. V koncentracijskih taboriščih je bilo to že tako preračunano, da so bila razočaranja eno izmed preizkušenih mučil. Vse se je tako uredilo, da se niso nikoli izpolnile tvoje nade.

Na božični dan so nas izgnali še prej iz barak, kakor druge dneve. Neznansko je brilo in pometalo oblake snežnih drobcev raz strehe in izza vogalov. Kamenje na zbirnem prostoru je bilo deloma zasuto s snegom in primrznjeno. Naše misli so uhajale domov . . . Spomin je budil davno prošlost tja do otroških let, da je postajal prepad med sedanjostjo še strahotnejši. Udarci in zmerjanje so storili svoje in pregnali vse drugo, da je ostala samo še veriga sužnjev.

Čeprav drugi dnevi pri gradnji tega zidu niso bili boljši, se mi je vendar ta božični dan leta triinštiridesetega neizbrisno zadržal v spominu, kakor da sem šele tedaj prvič zagledal naše groteskne postave, sključene pod težkimi kamni, premikajoče in spotikajoče se v snežnem metežu, bledih, izpitih in izmučenih obrazov.

Gačnik se je opotekal pred menoj. Njegova visoka, shujšana postava, odeta v pisane raztrgane cunje, ki so mu segale le malo čez kolena in komolce, je napravljala tragikomičen vtis. V življenju še nisem videl berača slabše in smešneje oblečenega. Njegov ogromni kamen na ramenu ga je vsega skrivil in zveržil, da je postal živ simbol trpečega, ki nosi vso bedo sveta na svojih ramah . . .

Pred njim in za menoj se je vlekla vrsta enakih . . . Dan se je šele začel, mi smo pa že omahovali in le bič ter neprestane psovke in grožnje so napenjale naše mišice in voljo, da nismo popadali kakor iznemogle živali . . . Na sveti večer smo prejeli običajen grižljaj kruha, neznaten košček margarine ter požirek »kave«, zjutraj pa ničesar razen četrta litra rjave tekočine — kave . . . Pred nami je bil pa še cel dan — še vsa Golgota . . .

Cevi strojnic in istem mestu, esesovci tudi, brleče modre žarnice nad zidom, vse prav vse, kakor vsak dan.

Kapi in priganjači so obdirjali našo vrsto, pridušeno sikajoč: »Marš, marš! Hitro, umazani, garjavi psi — komandant pride!«

Od upravne pisarne so prihajali trije oficirji, oblečeni elegantno in toplo v svetlozlikanih novih škornjih in dolgih usnjenih plaščih. Prvi je nosil pasji bič in zraven njega je stopicala disciplinirano, kakor človek, velika pasja mrcina — volčjak . . . Ogledali so delo na zidu in se pogovarjali . . . Nas, kapojev in »višjih prominentov« niso niti opazili . . . Res so napravili tak vtis, da z njihovimi očmi vsega tega — ne vidijo. To je bil neizmerni ponos in vzvišenost nad našo umazanijo in bedo. To je bil prezir, ki ga sicer ne moreš občutiti tudi do najpodlejšega izmed podlega, če ti ni mržnja privzgojena in z nenormalno domišljijo negovana. Ne! To ni bilo nevarno, da bi se naših umazanih teles dotaknil bič tistega »nadčloveka« s psom. To bi bil za njega madež, kateri ne more odtehtati sadističnega užitka . . . Za kaj takega so bili postavljeni drugi ali pa je to opravila pasja mrcina, kar se je pogosto zgodilo, da se je zakadila v »gnusne sužnje« ter grizla in trgala živo meso . . .

Vsekakor je dobro ogledalo ljudi in značajev, če jih usoda prižene pod tak valjar, kakor so bila švabska koncentracijska taborišča. Tu je postajala borba posameznika, kako uiti smrti, kako sebi priskrbeti grižljaj hrane brez vsakega ozira na tovariša — na skupnost. Uveljavljali so se vsi živalski nagoni samoobrambe in to bi morda še niti ne bilo najhujše in najpodlejše, ako bi človeška žival ne imela fantazije. Toda kadar se ta njena lastnost izrodi v zlo — potem so opisi Dantejevega

pekla otročje naivni. Stari italijanski genij bi moral počakati kako stoletje in se teh umetnij učiti pri »najkulturejšem narodu Evrope« in v XX. stoletju, potem bi imel boljše snov za svoj pekel...

Morem trditi, da človek in značaj, ki je zdržal v takem okolju, da ni postal tudi sam zver, da je bil kljub vsemu še — človek — ni bil slab. Temu si mogel brez skrbi zaupati in ga smatrati za prijatelja. Žal, da je bilo takih ljudi malo. Saj niso ravno vsi »podivjali«, toda le preradi so pozabili, da so dolžni pomagati ako se jim je boljše godilo. Zato obsojam take prominente, ki so bili sicer zavedni in niso počenjali zločinov, kakor je to delala večina privilegirancev, niso pa ničesar ali pa zelo malo storili za svoje nesrečnejše tovariše.

Bili so znani tovariši, ki so zaslužili ta naziv v pravem pomenu besede. Še prvi večer po prihodu v Mauthausen smo dobili pomoč od naših gorenjskih fantov, ki so se zanimali za vsak nov transport, če je v njem kaj Jugoslovanov oziroma Slovencev. To so bili že starejši jetniki od prvih dni okupatorjevega nasilja in so se nahajali v delovnih skupinah (komandah) taborišča na boljših mestih. Večina je že imela zvezo z domačimi in prejemale so zavitke. Ti, zares pravi borci in tovariši, so se med seboj sporazumeli, da bodo zbirali pomoč v hrani in celo obleki za nove trpine, ki so neprestano prihajali za njimi. Zvečer je torej nekdo potrkal na okno naše barake. Nihče izmed jetnikov, ki smo že ležali, se ni upal pogledati, kdo trka. Pomočnik sobnega starešine je šel odpret okno in potem vprašal, če je med nami kaj Jugoslovanov. Ko smo se oglasili, je ukazal, da naj pride eden k oknu. Partizanski borec Jelenc je izpraševal za nas ter je prinesel veliko posodo z repo, ki je resda bila mrzla toda samo gosta, ki je na kotlu nisi nikoli dobil. Izmenjali smo nekaj besed z njim, on nas je bodril in obljubil, da nam bodo še pomagali on in njegovi tovariši. Svojo obljubo je držal, še večkrat smo dobili od njega oziroma preko njega repe in kruha. Jelenc in njegovi tovariši pa niso bili nobeni pravi »prominenti«, temveč le delavci. Bilo je še Jugoslovanov in tudi Slovencev, ki so zavzemali mnogo vplivnejša mesta, pa nismo dobili od njih niti spodbudne besede, še manj pa žlice repe ali košček kruha.

Gema Hafner

Zadnje srečanje s Slavo Klavoro

DOM STUDENTICA v Zagrebu je bila dolga, stara enonadstropnica. Z vitkim zvoničkom nad vežnimi vrati, s prizidki in nazobčanimi okraski na pročelju, je bila hkrati podobna samostanu ali kake-mu angleškemu gradiču. Stala je na trati, obdani z okrasnimi grmiči, brezami in smrekami, v četrti vil in vrtov na prisojni rebri. Zaradi žolte barve se je zdelo, da je to staro poslopje vedno objajno s soncem.

Že prvi dan, bilo je pozno popoldne, sem na hodniku v pritličju nenadoma zaslila, kako je neka študentka na vrhu stopnišča rekla s pritišanim glasom kletulje: Došla nam je još jedna Kranjica... iz Maribora! (Kranjica je pomenilo — Slovenka). Aaaa! se je začudil zvonki glas in že je bilo slišati po stopnicah tak-tak-tak brezpetnikov. Na presledku stopnic je obstalo brhko, rdečelično dekle, kratkih kostanjevih, valovitih las, prej majhne kot srednje postave, po videzu sodeč — gimnazijka. Prizrčno sva si segli v roke in kar žal mi je bilo, da je nisem že prej srečala v Mariboru. Ne, tega obraza še nisem bila videla, sicer bi si ga zapomnila: na njem je bilo nekaj, česar nisi mogel pozabiti... odraz izrazite in močne osebnosti. V očeh, rjavih kakor kostanjev med, so se utrinjale zlataste iskre, ko je veselo vznemirjena, kakor da je z mojim prihodom zavel dih domačega mesta, spraševala o novicah v Mariboru in mi povedala, kje tam stane: čisto pri Dravi, ob stari usnjarni, v senci vodnega stolpa. Tam so v starih, vegastih hišah životarile revne družine, tam je Slava že kot rahločutni otrok

spoznavala krivice življenja in z leti je v njej dozorela odločitev — pridružiti se tistim, ki bodo preobrazili svet... Kakor da je hotela nenadoma pretrgati to misel, je z bežnim pogledom oplazila ročno uro; namenjena je bila vendar v mesto, mudilo se ji je in skoraj stekla je po vrtni stezi, toda po nekaj korakih je zaklicala: Oglasi se, kadar le utegneš! Soba devet! Vprašaj po Klavori! Klavora! Si boš zapomnila?

S Slavo sem se srečavala zelo pogosto, prav zanesljivo pa ponoči v domski učilnici. Prihajala je tja ob desetih in ostajala precej čez polnoč. Zdelo se je, da se zadovoljna vrača z uspešno opravljenega dela, študira pa zlahka, tako rekoč mimogrede, saj ne živi v Zagrebu le zaradi študija na Visoki ekonomski šoli, temveč opravlja v mestu tudi svojevrstno poslanstvo... tvegano... na skrivaj... Včasih je s pomilovalnim pogledom preletela glave, sklonjene nad knjigami ali z medlim nasmehom pokrovi-teljsko poslušala tožbe vrstnic, ki so trepetale pred izpiti. Nekatere so si preveč gnale k srcu, če jim je kdaj spodletelo... Njej kolokviji in izpiti niso povzročali težav; ko jih je že opravila, je na vsiljiva vprašanja veselo odgovarjala, zamahujoč z roko — češ, vse je že za mano! Pripravljala se je predvsem na svojevrstno preizkušnjo ob usodni prelomnici časa! Pozimi smo se v slabo zakurjeni učilnici zavijale v sive odeje, s katerimi smo sicer pregrinjale svoje belo pobarvane, železne postelje. Tako omotane z odejami smo hodile po domu in se šalile, da smo v a la Gandhi toaleti.

Kadar je bilo v učilnici malo študentk, si je vsaka privoščila udobje treh stolov: z blazinami in odejami smo si iz njih uredile nekakšen ležalnik. V bližini oglate, lončene peči se je utaborila Slava s kopico knjig, ki vsekakor niso bile le strokovno branje. Zelo je cenila razgledanost in zanimala jo je najrazličnejša problematika: kulturna, socialna, politična. Tudi razni nazori, ki jih je obsojala. Vedela je, da je potrebno dodobra poznati zlo, da ga učinkoviteje razkrinkuješ! V zimskih dneh je Slava navadno ostajala v učilnici pozno v noč. Le-ta se je bila polagoma skoraj povsem izpraznila; le tu in tam je obsedela še kakšna študentka — zelo prizadela ali pa ji je že tekla voda v grlo... Marsikdaj je ta ali ona zakinkala z glavo na odprti knjigi. Neke noči je zgrmel sneg z zasneženih smrek pred okni. V globoki tišini je zabobnelo, da so zažvenketale šipe. Pogledi so se srečali, glava, ki je počivala na knjigi, je šinila kvišku, hipni napetosti je sledil sproščen smeh. Le slabotna Anka je vsa sključena dremala dalje, z glavo med listi skript. Ko je Slava, obložena s knjigami in odejo, šla mimo Anke, jo je stresla za ramo in ji šegavo prigovarjala: »Alo, Ančice, kaj se tu mučiš, zveržena kakor paragraf! Alo, spat, spat! Škoda zdravja, četudi za diplomu... za tisto skorjico kruha...« Anka pa jo je še vsa dremotna zavrnila: »Seveda... čimprej do kruha... Zakaj pa ti pozno v noč buljiš v knjige?!« — Da bo pomagala *preobraziti svet!* je usekala Ankina sosedka in njeno pikro hihitanje se je poglobilo v zlovešči hohot, ko je nekajkrat sovražno ponovila: paragraf, paragraf *bo takšne!*... Bila je ena izmed »zagrizenih« iz sobe pet, kjer so se ugnezdile najagilnejše »Starčevičeve omladinke«.

Večina študentk v domu se ni kaj dosti zmenila za družbena dogajanja. Zanje je bilo važno, kje najceneje kupiti svilenogavicice s skoraj nevidno napako, kateri odtonek ličila bolj pristaja njihovi polti, da niso bile osamljene, da se niso spričkale s svojimi fanti in da niso cepnile na izpitih. Preden so odhajale v mesto, so se že v plaščih dolgo ogledovala v velikem stenskem zrcalu umivalnice in druga drugo spraševale, kako ji je všeč njena pričeska. Slava je hodila mimo ogledala, kakor da ga skoraj ne vidi. Nikoli se ni lepotičila, lica so ji vedno rdela, kakor da bi se bila pravkar umila v mrzli vodi in njene polne ustnice so bile videti ob belini zob, kar malinje rdeče. Nikoli ni nosila visokih

pet, ne pretirano tankih nogavic. Nekega dne mi je o njej dejala starejša, zgovornejša študentka, da Slavi ni do takih stvari, zanjo so to buržujske marnje. Seveda zanjo so, za Slavo — komunistko... Na moj karajoči PPPSSST! — je dekle pritišalo glas in hlastno nadaljevalo: Ne boj se, jaz sem zanesljiva! Sicer pa — čemu to tebi pripovedujem, saj se z njo družiš. Sploh pa — o tem že vrabci čivkajo. Saj ni le Slava, vse tiste iz sobe devet so skojevke! V domu so priljubljene, upravnica se pretvarja, da ne ve, kako so usmerjene, stari dr. Andrija Stampar, ki ima patronat nad domovi, jim je naklonjen... In tako jim še ni padel *las* z glave... Seveda, bonov za študentsko menzo v poslopju rektorata ne bi dobile... Zadovoljiti se morajo z menzo v Preradovičevi ulici, kjer se hrani študentska raja... in kjer je večkrat fižol črviv, med testeninami celo mišji iztrebki, repa nagnita, in koruzni kruh, pravili so mu »Šubašič«, trd kot kamen. Saj niso bile izbircne... Toda če bi se kaj prekucnilo...! In zgovorna študentka je s pomenljivo kretnjo sunila v smeri sobe pet: Že te, prenapete, fanatične Starčevičeve omladinke bi Slavo in njej enake potopile v žlici vode.

Po usodnem 27. marcu 1941 so bile študentke v domu precej preplašene in tiste iz oddaljenih krajev so se odpeljale domov. Učilnica je bila skoraj prazna. Dekleta so se zvečer zbiral v prostorni domski kuhinji in posedale po velikem, nezakurjenem štedilniku iz belih ploščic kot bi bila kmečka peč. Nekatero Slavine sostanovalke iz sobe devet so tudi že odpotovale. Pogrešali smo lepo, na kratko ostrizeno, radoživno Vesno, podobno gibčnemu fantiču, ki nam je tolikokrat z zastrtim, koprnečim altom prepevala dalmatinske pesmi, zdaj pa se je vrnila v domačo vas med oljkami in cipresami, na samotnem otoku osrednjega Jadrana; in šegavo Marilo iz Šibenika, ki je za vsak primer že vnaprej slavila svojo diplomu: če se srečno izteče — pijemo v veselje, sicer pa v tolažbo! Prav tako se je vrnila v hribovsko vasico pod Romanijo medicinka Vera, tršato dekle, malce kozavega obraza, ki si je s svojo odločnostjo in preudarnostjo pridobila ugled med naprednimi študentkami in nekatero so jo na tihih primerjale s Slavo Klavoro. Anji se ni mudilo v bosansko »kasabo«, v odročno mestece k ostareli, osamelim materi. Naj se je ta sloka črnolaska, mandeljastih oči, še tako rada oblačila po modi, na njej je bilo nekaj, kar je spominjalo na odaliske v svilenih dimi-

Slava Klavora. Posnetek je nastal leta 1941

jah za pendžeri razkošnih haremov. Anja iz sobe pet, tam si je med »omladinkami« lastila prvo besedo, se je nadejala velikih sprememb, zato bi za nič na svetu ne odšla iz Zagreba: ponudila se ji bo priložnost, da pristavi svoj piskrček... da se uveljavi, postane vsaj upravnica tega doma! O, potem bodo plesale, najprej — čistka! Skoraj vse bi se znašle na cesti...! Sklenjenih rok jo bodo prosile, naj jih sprejme pod streho... Toda dobro jih bo odbrala: zdaj jih pozna, skoraj vse, do obisti...

V sobi devet, v prizidku, v skrajnem levem krilu poslopja, ki so mu pravili REPUBLIKA, je bilo dovolj prostora, zato je Slava zvbila k sebi molčeeče, vase zaprto dekle, ki so jo »omladinke« v sobi pet prav nesramno izkoriščale: bruculja je, zakaj bi jim ne stregla! Zlepa ali zgrda so jo pripravile do tega, da jim je čistila celo čevlje, potem pa so se ji posmehovale, jo zbadale in žalile, vse dokler ni ihté planila iz sobe. Nekega večera je Slava prišla po dekle. V naglici sta zmetali stvari v kovček in odnesli še posteljnino. Po trenutni osuplosti so se »mladinke« objestno zahihitale in zmetale za Tonko še copate in čevlje: »Ma kuda češ, luda glavo, kuda češ s tom Klavorom, valjda do Moskve!? Eeee, vratit češ se ti k nama, vratit češ se po koljenima!« Tonka pa se je v sobi devet

počutila kakor brst v topli pomladni sapi.

Neko popoldne je Slava na plošči štedilnika rezala zadnji ostanek slanine. Brž sem izklopila svoj električni kuhalnik, ker je čaj prekipel in hotela neopazno oditi. Mislila sem si, naj v miru pojužina... Toda opazila me je in me vabila k sebi, naj si postrežem. Pohitela je k meni, na konici noža se je vlažno lesketalo nekaj zelo tankih rezin slanine, poslednje, ki jih je še uspela odrezati s trde kože in mi jih je vztrajno ponujala, jaz pa sem se ji zahvaljevala in se odmikala. Naposled so rezine obležale na prašnih tleh. Obžalujoč sem jih pobrala, potem sva jih izpirali pod curkom vodovoda, se smejali in jezili, ker niso imele več okusa po slanini. Vselej, kadar je kaj dobila od doma, je delila s kolegicami v sobi devet, večkrat je prišla tudi pome in če sem ji tedaj kaj ponudila, je odločno zavrnila: boš pa drugič, zdaj pa ne, nikakor ne! Nič, nič — zamenjava dobrin, tu ni štacuna...

Nekega večera je spet odpotovalo precej deklet. Veliko prisrčnih besed je bilo, objemov in dobrih želja ob slovesu. Zdelo se nam je, kakor da bi se ud za udom trgal s skupnega telesa. Ihte so preklinjale vojno... Slava je sedela na robu štedilnikove plošče, objemala kolena, prekrita s sivo flanelo dolge domače halje; napeto je strmela predse in z na-

raščajočim glasom ponovila: Mora biti — vojna, mora! Študentka ob njej je skoraj zavreščala: Kaj! Mar si iz kamna?! Preveč čuteče je moje srce, prav zato sem, kar sem! Ne morete doumeti! Naj že zgrmi, naj se sesuje, kar je trhlena! Se ta vojna, da ne bo nikoli več vojn! Sčasoma boste spregledale... Nato je naglo odšla kakor da hoče na samem razpredati takšne misli, ki je na raznih ilegalnih sestankih s prepričljivo odločnostjo razlagala in z njimi vžigala prve iskre revolucionarnega zanosa. To poslanstvo je postalo smisel njenega življenja.

Čez nekaj dni sem srečala Slavo: natojtorjeno s kovčki in torbami je hitela k tramvajski postaji na Pejačevičevem trgu. Stopila sem za njo, da ji pomagam: Kdaj pa ti v Maribor? V petek, po ko-

lokviju! Namuznila sem se: Svet se podira, filozofi pa še — nóli tângere...! Široko se je zasmejala, nato je pomenljivo, kot po navadi zamahnila z roko. Kdor bo, po vsem tem, kar bo — *preživel*... bo imel čas za vse, za vse...! Ko sem v gneči zrinila zadnjo torbo na ploščad, je tramvaj potegnil in najini iztegnjeni desnici sta se zgrešili. »Srečno!« je zaklicala Slava s stopnic, »si bova pa v Mariboru segli v roke!« Pa si nisva — jaz v pregnanstvo — ona v smrt...

Kadar postajam ob zidu smrti, ob spomeniku talcev v Mariboru, v duhu zaslišim njen zvonki glas: kako preklinja sovražnika, vzklika svobodi in oznanja novi čas... Vselej po tudi slišim njen zadnji veseli — srečno — kot pretresljivi odmev spomina na tiste usodne dni...

Jože Kos

Spomin na bolničarko

*Srečal si jo v brigadni bolnici
v začetku julija trinštiridesetega:
kot drobno deklè svetlih las in plahega pogleda
je šele komaj dobro začelo okušati bridkosti vojne;
srečal si jo med okrvavljenimi obvezami borcev,
v kmečki sobi polni stoka in duha po zdravilih,
in se zaljubil v njene tople, nežne roke,
ki so te dan za dnem nerodno previjale,
zaljubil si se v njene tolažbe v bolečinah,
v njeno neomajno vero v svobodo in življenje.
Potem si sredi avgusta šel na položaje svoje čete,
vzel od nje slovo in obljubo o srečanju po ofenzivi,
pa je nisi mogel videti nikoli več,
ker je že oktobra v boju padla za svojo vasjo.*

Eda Podpečan

V sovražnem gnezd

Kot vsa dolga leta svojega službovanja v zdravilišču, kot sleherni delovni dan, je tudi to zimsko jutro stopil Matevž na pot proti Dobrni, do vrha zapet v toplo zimsko suknjo. Počrneli, od kovaškega dela zaznamovani obraz, mu je zagonetno in skrivnostno žarel za zavihanim ovratnikom. Iz temnih zasanjanih oči, iz prikritega pogleda, se mu je usipala potajena zaskrbljenost. Odkar so bili Nemci s svojimi četami, esesovci, policaji, žandarji zavzeli tudi zdravilišče in se v njem razbohotili, kakor neprijetna golazen, Matevž do svojega dela ni čutil več tistega veselja, ni čutil odgovornosti in tiste zavzetosti do dela kot nekoč. In vendar, si je rekel: živeti je treba.

To jutro se je podal na pot, s strahom v srcu, stiskajoč se pod staro zamaščeno čepico, ki mu je po strani, po fantovsko čepela na sršecem čopu posivelih las. V rokah pa mu je kot vselej visela torba z orodjem. S seboj je navadno ni jemal iz kake potrebe, temveč bolj iz neke notranje nuje — morda zaradi tega razloga, da bi imel pri rokah kaj uporabnega, kaj težkega, nekaj takšnega, s čimer bi lahko zamahnil, če bi bilo potrebno. Da bi se branil s tem kar je nosil v torbi? Že sama misel na to se mu je zdela otročja in smešna. Pa vendar, človek v teh časih nikoli ni vedel, kaj ga čaka za bližnjim ovinkom, kaj lahko pričakuje, kaj ga lahko doleti na samotnih poteh... Matevž se je pač s torbo pod pazduho počutil najbolj trdnega in bolj varnega. Torba z orodjem se mu je vse bolj dozdevala kot neločljivi del njega samega. V njej je lahko prenašal še druge stvari, ne samo orodje.

Ko je Matevž zakoračil od doma v debeli sneg mu je korak odločneje zvenel kot sicer. Ozke kolesnice zarezane na pot, v mehko belino, so se pred njim srebrnkasto pobliskavale iz jutranje temačnosti. Zmrzli sneg mu je pod koraki nalahno ječal in škripal. Strašljive tenje visokih dreves ob cesti, so Matevža navdajale s čudno srhljivim strahom. Pomislil je: »Nekaj se bo zgodilo!« A ni mogel predvideti — kaj! Samo slutil je lahko. Hkrati pa si je želel, da bi čimprej dospel do vasi, do prvega stražarja pred zdraviliščem.

Sleherni dan je bilo z Matevžem tako. Vsako jutro, ko se je približeval vasi, je v njem naraščal strah — tisti strah, ki v človeku ohromi tudi vse misli, ki izostri čutila do skrajnosti. Toda nikoli se mu še ni zdelo srečanje s stražarjem tako neprijetno, kot to jutro, ko je strahoma in zaskrbljeno pomislil na partizane skrite v zdraviliški kavarni. Ob misli nanje, so ga obšle še temnejše slutnje. Še pred dnevi je mislil, da so v kavarni popolnoma varni, toda ob dvomu, ki je vse bolj in bolj naraščal v njem, o tem ni bil več tako trdno prepričan. Sicer pa..., je pomislil, kdo neki bi si lahko mislil, da so partizani skriti sredi zdravilišča? Sredi sovražnega gnezda? Sredi žandarjev, sredi močne policijske posadke, Španjolcev v farovžu, sredi esesovcev in sredi prikritih domačih izdajalcev.

Pred dnevi, ko so mu partizani sporočili naj jim uredi skrivališče v kavarni, je Matevž stal pred hudo preizkušnjo. Ni se bal. Pa tudi hraber ni bil preveč. A globoko

se je zavedal, da ga privolitev lahko stane tudi življenje. Močno pa se je zavedal tudi tega, da mora partizanom pomagati, ker so bili izdani, ker so jih Nemci zasledovali. Da, samo on je lahko tako uredil, da bi se za nekaj časa izgubila vsaka sled za njimi, on, ki je poznal zdravilišče kakor lastni žep, ki je poznal izvire vode: kanale in skrite poti, vsak kot in kotichek, on, ki je imel ključke od vseh vrat. Ob mislih, da tudi Nemci brez njega ne bi zmogli kar tako, se je odločil. Kljub vsem pomislekom, je Matevž tako uredil, da so partizani neke temne noči, brez sledu prišli v kavarno. Partizani so bili prisiljeni umakniti se neprestanim hajkam, visokemu snegu in hudi zimi. Dva med njimi sta bila celo lažje ranjena. Skrivališče v kavarni res ni bilo toplo, ker si niso upali zakuriti, in zadostovalo je komaj za šestero ljudi. Toda kljub neudobnosti, se je ozka soba na podstrešju partizanom zdela imenitna. Imeli so imeniten pogled na cesto pod kavarno, za poslopjem je rasel temni gozd. Pred sobo, na hodniku je bilo stranišče in tekoča voda. V skrivališče jim je Matevž pripravil dovolj toplih odevj, da niso čutili mraza. Matevž jih je oskrboval s hrano, prinašajoč jo enkrat na dan, v stari zamaščeni aktovki. Nekajkrat jim je iz previdnosti prinesel samo kruh, ki ga je spekla neka zaupljiva vaščanka iz posebne moke, s posebnim okusom, ki ni bil podoben nobenemu drugemu kruhu v bližini.

Nekega dne, ko je šel Matevž mimo straža na vasi, ko je v aktovki stiskal še toplo in dišečo svinjsko gnjat, je stražar sumljivo gledal za njim. Od tistega dne, je Matevž postal previdnejši. Odslej je v torbi prinašal tudi steklenico z žganjem, ki ga je na svoji poti, sleherni jutro ponujal žandarjem.

Toda to mrzlo zimsko jutro, ko je Matevž počasi in zamišljeno koračil proti vasi, ga je vseeno, kljub steklenici z žganjem, obdajal strah. Ni in ni se mogel več iznebiti neprijetnih, gomazečih misli, ki so ga vse bolj in bolj begale. Zdelo se mu je, kakor bi nekaj morečega in zloveščega viselo v zraku. Nervozno si je prižgal cigareto. Ko je šel skozi vas, se je potuljeno in zaskrbljeno oziral okoli sebe. Ko je pogledal navzgor proti cerkvi, je na obzidju zapazil razkrene strojnice in kopico nedoločnih senc za njimi. Žandar, ki je stražil sredi vasi, pred utrjeno šolo, mu je prijazno pokimal. Toda Matevž je bil, od svojih temnih misli tako zmešan in zmeden, da je pozabil na žganje v aktovki. Počasi je šel naprej, opotekajoč se ko mesečnik, kakor slepec se je pognal ob potoku navzgor, iz katerega je puhtela bela para in ga ovijala kakor siva, nevidna koprena. Vonj po vroči termalni vodi mu je zlezal v nosnice in ga zmrznil.

Ko je ves omotičen prišel do kavarne, do starodavnega parka ob njej, ga je boleče stisnilo pri srcu: »Straža!« je nejeverno dahnil. V kavarni Nemci nikoli niso postavljali stražarjev, je Matevž topoglavo pomislil in se hireje pognal naprej, naprej proti zdraviliškemu domu, proti svoji delavnici, ne da bi se enkrat samkrat ozrl nazaj.

Komaj je bil v delavnici, komaj je odložil svoje stvari, že so bili za njim. Do zob oboroženi žandarji so zahtevali, da vzame ključke, da gre z njimi... Kakor pijan se je Matevž pognal čez prag, ves omotičen in tresoč se je pomislil: »Izdani smo! Izdani smo...!«

Potem je Matevž pred Nemci hodil vse dopoldne kakor slepec, kakor bi ne videl nič in nikogar okoli sebe. Samodejno jih je vodil po hodnikih, po vseh tistih krajih, ki so bili poznani samo njemu — odklepal jim je številna vrata in nobena pametna misel mu ni več prišla v glavo. Iskreno je mislil in si želel partizane opozoriti na nevarnost, a ni vedel kako. Pa tudi, če bi vedel, bi jih v tistem trenutku ne mogel obvestiti. Samo čudež bi vse skupaj še lahko rešil. Predvsem pa si je želel le to, da bi bilo vse skupaj brž končano, pa naj bi se zgodilo kakorkoli...

Toda izdajalec, ki je izdal, očitno ni natančno vedel, kje, v katerem zdraviliškem prostoru, na katerem koncu zdravilišča se partizani skrivajo. Nemci so se pač omejili zgolj na preiskavo nešetih kleti in shramb. Te so skrbno in natančno pretipali od vrha do tal, a našli niso ničesar. Ko so nazadnje, besni od razočaranja, premetali še klet pod kavarno, so odnehali in Matevžu se je zdelo, da je komaj še živ.

Tisti dan Nemci niso naprej iskali, nemara da zato, ker niso bili popolnoma prepričani, ker niso mogli verjeti, da bi se partizani v resnici skrivali sredi njih, v močno zastraženem in skoraj nedostopnem gnezdu...

Po nekaj dneh, ko se je prvo in najhujše razburjenje med Nemci nekoliko poglelo, ko so okoli zdravilišča podvojili in utrdili straže, je Matevž v sebi po dolgem oklevanju zbral vendarle toliko poguma, da je stopil proti kavarni. V rokah

Alenka Gerlović: Talci, 1944, linorez

mu je kot vselej bingljala težka torba z orodjem. Pred stražarjem pri kavarni se je delal, kot da gre pregledati vodovodno napeljavo. Vse te dni, odkar ni mogel Matevž do partizanov, je bil v silnih skrbeh. Zavedal se je, da jih o nevarnosti nihče drug ni mogel obvestiti. In zdaj mu je v glavi brnela neprenehoma samo ena misel: kako so preživeli te dolge dni. So mu zamerili, ker jim ni prinesel hrane.

Tiho in previdno je Matevž odklenil vhodna vrata kavarne ter se počasi, z nekim strahom v sebi, tihotapil med staro ropotijo, po stopnicah navzgor do skrivališča. Gluha tihota, ki je vladala v velikem nizkem poslopju, ga je zmrzila. Za hip je okleval, potem pa je odločno odrinil vrata v skrivališče ter se začudil, hkrati pa mu je šlo na smeh ko si je oddahnil — soba je bila prazna. Ko je kasneje natančno pregledal vse kote in koticke, ni mogel najti niti sledu, da bi tod še pred dnevi prebivali ljudje. Le ozko okno na hodniku, ki je bilo obrnjeno proti gozdu, je bilo rahlo priprto. Sneg, ki je pričel padati že prejšnji dan je pokrnil in zakril še tiste rahle sledi pod oknom.

Slavko Rupel

Mimi Malenšek: Sonce je obstalo

Pisateljica Mimi Malenšek, znana nam po vrsti najrazličnejših romanov, ki je izdala v treh desetletjih po vojni (V življenje, Senca na domačiji, Temna stran meseca, Bratstvo, Črtomir in Bogomila, Plamenica, Inkvizitor, Minuta molka, Poslušaj zemljo, Noriška rapsodija, Balada o starem mlinu, Matjaž, Prelom, Pojoča laboda, Sonce vročega avgusta) je svojim številnim knjigam dodala nedavno še tri nove knjige. Vse tri nove knjige v skupnem obsegu 1600 strani predstavljajo njen novi roman, vojno epopejo SONCE JE OBSTALO, ki jo je slovenskim bralcem posredovala založba Mladinska knjiga. Že dejstvo, da je izšel tako obsežen tekst, novo delo pisateljice, ki se odlikuje po svoji izredni plodovitosti, da ta tekst zajema kar tri obsežne knjige, je vredno posebne omembe. Še bolj pa dejstvo, da gre za pravi vojni roman, nemara prvi vojni roman iz druge svetovne vojne, kot je knjigi na pot zapisal urednik založbe. Slovenci se s pravimi vojnimi romani ne moremo ponašati in naša tovrstna literatura je skromna. Če seveda odštejemo partizanski roman kot posebno zvrst vojnega romana, je tovrstnih tekstov v naši izvirni literaturi sila malo. Malenškova, čeprav ženska, se je lotila obsežne tematike druge svetovne vojne, usod ljudi v njej, še posebej usod slovenskih ljudi po svetu in napisala tekst, ki je vreden, da ga preberemo. Pisateljica je knjigi na pot skromno zapisala, da je njeno delo poskus približati se nekemu zgodovinskemu času in dogajanju. Toda kdor bo prebral vse tri knjige te epopeje bo lahko priznal, da predstavlja roman Mimi Malenškove mnogo več. Da je njeno delo pravi zgodovinski roman iz druge svetovne vojne, široka epopeja trpljenja na-

šega ljudstva in prikaz usod nešteti ljudi, skratka delo, ki pomeni ne samo prikaz dogodkov in usod, temveč obsodbo vojne in oddolžitev pisateljčnim koroškim krajem in ljudem v vojnih stiskah. Bralec pa bo moral priznati, da je ta tekst izjemno razgibano napisan, privlačen in zanimiv in bo nedvomno ostal še dolgo bran in živ.

V čem so odlike tega romana? Predvsem v izredno pestri in razgibani zgodbi, ki bo pritegnila prav vsakega bralca. Osrednja osebnost pripovedi je gorenjski študent Filip Tomažin, katerega življenjsko pot spremljamo v vseh treh delih obsežne pripovedi. Najprej se pisateljica seveda ozre na čas pred vojno, ko je ta študent obiskoval univerzo v Ljubljani, se udeleževal političnega življenja študentov in si brusil svoj svetovni nazor. Pri tem se pisateljica dotakne slovenskih družbenih in političnih razmer na Slovenskem, posebno še v Ljubljani in tako ustvari prikaz klime, ki je bila usodna za dogodke ob začetku okupacije in kasneje. Glavni junak pusti svoje prijatelje, ko Ljubljano zasedejo Italijani, in se vrne domov na Gorenjsko, kjer doma kmetuje. Ob prikazu njegovega življenja spremljamo razmere na Gorenjskem, začetke oboroženega upora in nemško nasilje nad našimi ljudmi. Potem Tomažina pokličejo v nemško vojsko. Tomažinovi usodi nemškega vojaka je posvečena najboljše druga knjiga, za katero lahko rečemo, da je naravnost nabita z opisi razburljivih dogodkov in doživljajev. Tomažin se bori na finskem bojišču, potem na Baltiku, doživlja najrazličnejše pripepite, srečuje najrazličnejše ljudi, nemške vojake, in prisilne mobilizirance, pa domačine in v tem, ko se na umiku hoče skriti, konča v vojaškem zaporu. Bolj ali manj je

naključje tisto, ki ga reši streljanja zaradi dezerterstva. Toda zapor, ki ga prebije nekje v Nemčiji ne omaje njegovega prepričanja in odločitve. Ko se vrne k svoji enoti nekam na Tirolsko ob prvi priložnosti na premiku na italijansko bojišče pobegne skupaj s svojim prijateljem in se srečno prebije do koroških partizanov, čeprav je seveda večkrat manjkalo le malo, da ni končal v rokah policije. Tomažin postane koroški partizan in njegovo partizanjenje na Gorenjskem in Koroškem spremljamo v tretji knjigi. Medtem ko posreduje druga knjiga neverjetno veliko število usod vojakov po frontah, usod ljudi v okupiranih deželah Baltika in burnih doživetij samega glavnega junaka, pa je tretja knjiga partizanska knjiga, saj govori o partizanih na Gorenjskem in Koroškem in o dogajanjih v zadnjem letu vojne v tem delu slovenske zemlje. Če dodamo še bolj ali manj rahlo prikazano ljubezensko zgodbo glavnega junaka s sestro svojega vojnega tovariša, potem je s tem v grobih obrisih podan prikaz poglavitne vsebine tega obširnega pripovednega teksta.

Poleg te izjemno razgibane in zanimivo pripovedovane napete zgodbe, ima seveda roman Malenškove še druge odlike. V njem je izredno plastično prikazano veliko število človeških usod, spleto, zapletov in razpletov, v njej pisateljica predstavi tako izjemno široko panoramo akterjev in dogodkov, da predstavlja njen tekst nekaj izjem-

nega v slovenski literaturi. Ni torej samo zgodba tista, ki nas priteguje. Privlačni nas tudi izjemna epska širina pripovedi pisateljice, ki pripoveduje, spleta, razpleta, ki preseneča s svojim obnavljanjem vojnih dogodkov in slikanjem posameznih usod ter nam tako ustvari izjemno obsežno fresko vojne in ljudi v njej. Pri tem ni prezreti, da se je pisateljica lotila prikaza slovenskih vojakov, mobilizirancev v nemški vojski, saj nam odkrije kako in na kakšen način so se pripadniki malega okupiranega naroda hočeš nočeš znašli v vojni moriji na strani osovraženih Nemcev. Nemara je bistvo romana tudi v tem, da je odkril človeka v mejni situaciji, v kakršni so bili tedaj Slovenci, ne le kot posamezniki, temveč tudi kot narod, eden najmanjših in najbolj izpostavljenih v Evropi, kot je zapisal urednik založbe. In ker je vsa ta snov obdelana z izjemnim poznavanjem zgodovinskih dogajanj (pisateljica sama je povedala kako dolgo je po svetu zbirala gradivo za svoj roman), z močno pripovedno ustvarjalnostjo, in toplim človeškim odnosom do svojih junakov, lahko rečemo, da je to zanimiv vojni roman. Seveda s svojo poglobljenostjo in družbeno kritiko ne sega v vrhove vojnih romanov svetovne literature, pomeni pa za našo slovensko pripovedništvo doslej še neobdelano snov in nedosežen vrh. In ta oddolžitve (kot je pisateljica sama zapisala) njenim dragim krajem in ljudem za njih stiske, žrtve in pogum v letih 1941—1945.

Janko Poljanec: Ti vražji fantje v letečih škatlah

Prva dva letnika »letalske« zbirke TI VRAŽJI FANTJE V LETEČIH ŠKATLAH, v katerih je založba Mladinska knjiga doslej izdala šest zanimivih, napetih in tudi strokovno neoporečnih knjig, sta dokazala, da tudi pri nas ne manjka zanimanja za tovrstno literaturo. Nasprotno, knjige so kaj kmalu skoraj v celoti pošle, kar kaže, da niso pritegnile zgolj pozornosti pilotov in drugih tako ali drugače z letalstvom povezanih ljudi. Na podlagi tako dobljenih izkušenj se je nato izoblikovala tudi vsebinska podoba tretjega letnika zbirke, ki prav tako prinaša tri zanimiva dela iz treh različnih področij in treh različnih obdobj. Gre za avtobiografsko pričevanje ameriškega letalskega asa Gregoryja Boyingtona ČRNE OVCE, napet roman angleškega pi-

satelja Lena Deightona BOMBNIK in za spomine sovjetskega preizkusnega pilota Marka Lazareviča Gallaje ČEZ NEVIDNE OVIRE.

Ameriški pilot Gregory Boyington je med drugo svetovno vojno zaslovel kot ustanovitelj letalske enote »Leteči tigri« in pozneje še druge skupine »Črne ovce«. Njegova letalska avtobiografija je nenavadno pestra in živa pripoved, ki se razrašča v slikovito upodobitev sveta, v katerem se je pisec gibal. Sprva je bil to eksotični svet jugovzhodne Azije, kamor se je mladi Boyington podal iz hrepenenja po pustolovščinah in v želji po lahkem zaslužku, ko je Cangkajškova Kitajska med ameriški piloti novačila prostovoljce, s katerimi se je hotela postaviti po robu japonskim zavojeval-

cem. Toda njegova prava letalska odisejada se je pričela šele v velikih letalskih spopadih nad Tihim oceanom, ko je nebo nad Salomonskim otočjem postalo prizorišče za-grizenih bojev z japonskimi lovci. Prav tam se je pod Boyingtonovim vodstvom tudi proslavila enota »Črnih ovac«.

Drugi del pripovedi se konča, ko so januarja 1944 Japonci sestrelili Boyingtona, ki si je s splavom sicer rešil življenje, vendar je padel v japonsko ujetništvo. Slikoviti opisi življenja v ujetniškemu taborišču se v naslednjih poglavjih prevesijo v obdobje po vojni, ko je nekdanji letalski junak postal suženj alkohola. Njegova pretresljiva izpoved se konča s prav tako presunljivim opisom trnove poti ponovnega vključevanja v družbo in normalno življenje. Po trinajstih letih, na pomlad leta 1955, je Boyington namreč znova prijel za krmilno palico.

Knjigo je prevedel Vilko Novak.

Neke tople poletne noči v juniju leta 1943 je skupina sedemsto težkih bombnikov britanskega vojnega letalstva RAF odletela na enega svojih velikih napadov v osrčju nemške industrije v Porurju... Usode treh junakov, ki se med seboj sploh niso poznali, in usode njihovih tovarišev in rojakov, so se nenadoma tragično prepletle v vrsti grozljivih prizorov, ki so se odigrali v eni sami krvavi noči. Do podrobnosti pripravljen angleški načrt se je izjalovil: nekaj tisoč ton rušilnih in zažigalnih bomb se je, namesto na središče nemške oboroževalne industrije, zrušilo na nič hudega sluteče mestoce Altgarten. V razdejanju, do katerega je prišlo tako na zemlji kot med angleškimi bombniki, ni bilo ne zmagovalcev ne poražen- cev...

Usodni dogodki, kakor so se odigrali v tej noči, opisani v Deightonovem romanu BOMBNIK, so resnični, kakor je resnično njihovo ozadje, kakor so resnični ljudje, njihovi cilji in želje in vse neskončne strahote vojnega uničenja, čeprav ni bilo nikoli bombnika »lancaster«, ki ga je posadka imenovala »Škripajoča vrata«, nikoli letališča RAF z imenom Warley Fen ali oporišča v Kroonsdijku, pa tudi mestoce Altgarten bi

zaman iskali na zemljevidu. Kljub temu pa je bilo vse preveč noči, takšnih in nemara še bolj krvavih, da bi človeštvo ob njih moglo docela pozabiti na zlo, ki ga v tej ali oni obliki prinaša vojna. Zato ni prav nič pretirana trditev, da se je Len Deighton v svoji pisateljski domišljiji kljub vsemu v tem svojem napetem romanu ves čas in do kraja oklepal žive resnice.

Roman je prevedel Branko Perko.

Skoraj poltretje desetletje je že minilo, odkar je znani sovjetski preizkusni pilot Mark Lazarevič Gallaj prvič zlezel v tesno kabino letalskega prototipa, ki je komaj zapustil risalne deske letalskih konstruktorjev. Tako je stopil na razgibano in tvegano pot moža, ki je moral prvi preizkusiti dotlej še neznane odlike ali pomanjkljivosti novih reaktivnih lovcev, daljinskih bombnikov, helikopterjev in drugih novih letalskih aparatov, s katerimi so Sovjeti hoteli obdržati korak v oboroževalni tekmi pa tudi na področju civilnega letalskega prometa. Ob tem je Gallaj opravljal tudi nad vse zahtevno znanstveno raziskovalno delo na področju dinamike letenja in metodike preizkusnih poletov, delo, s katerim je povezan še danes.

Ta svojevrstna knjiga na splošno ne pripoveduje o posameznih letalskih tipih niti ne govori posebej o zakonitostih letalske tehnike. Avtor si je zastavil docela drugačen cilj: spregovoril je predvsem o ljudeh, ki preizkušajo, preučujejo in izpopolnjujejo nove letalske modele v najbolj kritičnih trenutkih, ko se prvič odlepijo od vzletne steze, ter o ljudeh, med katerimi je preživel in delal četrto stoletja. Toda medtem ko pripoveduje o teh ljudeh, največkrat brezimenih junakih, avtor seveda ni mogel mimo posegov v bistvo njihovega dela, mimo letalske tehnike, saj brez najosnovnejših razlag kratkomalo ne bi bilo mogoče razumeti, kaj, kako in čemu delujejo junaki njegove pripovedi.

Gallajevo delo ČEZ NEVIDNE OVIRE je prevedel Janez Zor; knjigo pa je opremil, enako kot tudi prvi dve, Borut Kovše.

Slavko Rupel: Zbrano delo Iva Andrića

Jugoslovanske založbe Prosveta iz Beograda, Svjetlost iz Sarajeva, Mislja iz Skopja, Mladost iz Zagreba in Državna založba Slovenije iz Ljubljane so pripravile skupno

izdajo zbranega dela jugoslovanskega nobelovca Iva Andrića. Izdaja bo hkrati izšla v petih republikah, treh jezikih in dveh pisavah, predstavlja pa skupni podvig vseh

jugoslovanskih republik in njihovih založniških hiš. Zato je bila prav ta izdaja na zadnjem knjižnem sejmu v Beogradu tudi deležna največjega priznanja. In tako bomo v najkrajšem času imeli na jugoslovanskem knjižnem trgu skupno jugoslovansko izdajo vsega, kar je ustvaril pred dvema letoma umrli pisatelj.

Tej izdaji je osnova prva izdaja Andrićevega izbranega dela, ki sta jo bili pripravili sarajevska založba Svjetlost in beograjska Prosveta. To je bila jubilejna izdaja iz leta 1958, s katero sta obe založbi počastili Andrića ob podelitvi priznanja za življenjsko delo, katero sta Zveza književnikov in Zveza založnikov Jugoslavije podelili Andriću za njegovo delo. Pozneje, leta 1963, sta isti dve založbi, katerima se je pridružila tudi naša Državna založba, izdali Andrićevo zbrano delo v desetih knjigah. To je bila tudi počastitev, saj je dobro leto dni prej Andrić kot prvi Jugoslovian dobil Nobelovo nagrado za književnost.

Urednika Petar Džadžić in Muharem Pervić sta spoštovala pisateljevo željo in se omejila na deset knjig, pri čemer sta izpuštila mladostna dela, poezijo, eseje in knjižna poročila ter ocene pisateljev. Tako je moralo poteči še precej časa, da so leta 1976 to izdajo lahko dopolnili in so bile zaključene priprave za zbrano delo, ki naj bi vsaj v glavnem prineslo vse, kar je Andrić napisal. So sicer še stvari, ki naj bi po izrecni pisateljevi želji ostale neobjavljene do konca stoletja, so tudi spisi, ki niso literarnega značaja. To bo zaenkrat ostalo neobjavljeno, prihranjeno znanstveni izdaji, ki je tudi v načrtu. V glavnem pa naj bi sedanja izdaja prinesla v šestnajstih knjigah celotno Andrićevo delo in tako vsem jugoslovanskim prijateljem literature približala tega velikega umetnika.

Slovenska izdaja Andrićevega zbranega dela bo prav taka kot bodo izdaje iz Beograda, Skopja, Zagreba ali Sarajeva. Državna založba je že izdala prvih deset knjig, ki predstavljajo ponatis prve kompletne izdaje Andrićevega dela v slovenščini iz leta 1963. Spremembe in dopolnila v prvih desetih knjigah so nepomembne. Tako nam sedanja izdaja prinaša najprej Andrićeve romane, nato novele in slednjič avtobiografske zapise. Prva knjiga prinaša roman *Most na Drini*, druga roman *Travniška kronika*.

Tako se na začetek zbranega dela uvrščata romana — kroniki, posvečeni Višegradu in Travniku. In zanimivo je, da se tudi izdaja v šestnajstih knjigah zaključuje prav z romanom, posvečenim mestu Sarajevu. Ta nosi naslov *Omerpaša Latas*. Tretja knjiga vsebuje roman *Gospodična*, četrta pa prav tako roman *Prekleta dvorišče*. Sledi pet knjig novel, ki imajo naslednje naslove: *Nemirno leto*, *Žeja*, *Jelena*, ženska, ki je ni, *Znamenja in Otroci*. Najprej so novele z vojno tematiko, nato novele z meditativno noto, slede novele o odnosih med moškim in žensko, nato novele o vsakdanjem življenju in slednjič novele posvečene mladostniški rahločutnosti. Deseta knjiga zbranega dela z naslovom *Poti, Obrazi, Pokrajine* prinaša potopise in zapise avtobiografske narave. To je torej prvih deset knjig, ki jih že poznamo. Prevodi so isti, opombe k nekaterim tekstom tudi. Oprema je skrbna in lepa.

Tem desetim knjigam nove izdaje pa se pridružuje šest knjig neznanega Andrića. To so dela, ki se prvokrat predstavljajo slovenskemu in deloma tudi jugoslovanskemu bralcu. Enajsta knjiga bo pod naslovom *Ex Ponto*, *Nemiri*, prinesla Andrićevo liriko. Naslednji dve knjigi bosta vsebovali Andrićeve eseje, razprave in kritike, posvečene umetnikom, pisateljem in slikarjem. Knjiga z oznako 14. bo prinesla Andrićevo kratko prozo, razmišljanja o življenju, ljubezni in smrti. Ta knjiga bo zaradi svoje impresivnosti predstavljala eno najtehtnejših Andrićevih knjig. Tudi *Hiša* na samem, tako se bo imenovala petnajsta knjiga, je zanimivo delo. Po vsebini bo to novelistična zbirka, prinesla pa bo pisateljeve pogovore z namišljenimi osebami, ki ga obiskujejo v samotni hiši. Zadnja knjiga je sarajevska kronika z naslovom *Omerpaša Latas*. Zadnji dve knjigi sta že na slovenskem knjižnem trgu. Državna založba bo Andrićevo zbrano delo izdala do spomladi.

Ivo Andrić je eden največjih jugoslovanskih pisateljev, doslej edini z Nobelovo nagrado za literaturo nagrajeni Jugoslovian. Z novo izdajo, ki bo prinesla njegovo celotno delo, bo postal še bližji in še dostopnejši. V resnici lahko govorimo o veliki izdaji, ki je še toliko večja, saj gre za skupno jugoslovansko založniško dejanje, dejanje, kakršnih v naši kulturni kroniki nismo še zabeležili.

V oceno smo prejeli

Zgodovinski časopis. Zvezek 3-4, leto 1976, letnik XXX. Glasilo Zgodovinskega društva za Slovenijo. Ljubljana 1976.

Karl MARX-Friederich ENGELS: *Zbrano delo*. Izbral Boris Zihlerl. Druga izdaja. Uredil dr. Božidar Debenjak. Prevedli: dr. Božidar Debenjak, Doris Debenjak, Marica Dekleva — Modic, Marjan Fuchs, Ivo Pirkovič, Primož Simoniti, Maks Veselko st., Cene Vipotnik. Opremila Amalija Medved. Izdala Cankarjeva založba. Ljubljana 1976.

Palmiro TOGLIATTI: *Izbrano delo*. Izbral in uredil dr. Anton Žun. Prevedel dr. Branko Vrčon. Opremil Jože Brumen. Izdala Cankarjeva založba. Ljubljana 1976.

Marx-BORCHARDT: *Kapital*. Poljudna izdaja. Priredil Julian Borchardt. Tretji, pregledani in dopolnjeni natis. Prevedel in uredil Stane Krašovec. Opremil Jože Brumen. Izdala Cankarjeva založba. Ljubljana 1976.

Biologija. Leksikoni Cankarjeve založbe. Delo je prirejeno po »Herder Lexicon Biologie«, ki ga je izdala znana zahodnonemška založba Herder 1972. Za Jugoslavijo: Cankarjeva založba, izšlo v sodelovanju z založbama »Vuk Karadžić« iz Beograda in »Prosvjeta« iz Zagreba. Pri slovenski izdaji je sodelovalo vrsta domačih strokovnjakov iz posameznega območja biološke znanosti. Strokovno je knjigo pregledal dr. Kazimir Tarman. Uredila Ksenija Dolinar. Opremil in tehnično uredil Cveto Jeraša. Izdala Cankarjeva založba. Ljubljana 1976.

Kemija. Leksikoni Cankarjeve založbe. Delo je prirejeno po »Herder Lexicon Che-

mie«, ki ga je izdala znana zahodnonemška založba Herder 1973. Za Jugoslavijo: Cankarjeva založba. Knjiga je izšla v sodelovanju z založbama »Vuk Karadžić« iz Beograda in »Prosvjeta« iz Zagreba. Pri slovenski izdaji je sodelovalo več domačih strokovnjakov iz območja kemijske znanosti. Strokovno je delo pregledal dr. Andrej Šmalc. Uredila Ksenija Dolinar. Opremil in tehnično uredil Cveto Jeraša. Izdala Cankarjeva založba. Ljubljana 1976.

Petar S. BRAJOVIČ: *Konec druge svetovne vojne v Sloveniji*. Prevedel Stanko Janež. Opremila Nadja Furlan. Izdala in založila Založba Borec. Ljubljana 1977.

Niko KOSIR: *France Prešeren*. Zbirka: Znameniti Slovenci. Urednik Josip Vidmar. Likovni urednik Julijan Miklavčič. Izdala in založila v nakladi 6000 izvodov Partizanska knjiga. Ljubljana 1977.

Jože JAVORSEK: *Primož Trubar*. Zbirka: Znameniti Slovenci. Urednik Josip Vidmar. Opremil Julijan Miklavčič. Izdala in založila v nakladi 6000 izvodov Partizanska knjiga. Ljubljana 1977.

Jože POGAČNIK: *Jernej Kopitar*. Zbirka: Znameniti Slovenci. Urednik Josip Vidmar. Opremil Julijan Miklavčič. Izdala in založila v nakladi 6000 izvodov Partizanska knjiga. Ljubljana 1977.

France MESESNEL: *Janez in Jurij Subic*. Zbirka: Znameniti Slovenci. Urednik Josip Vidmar. Opremil Julijan Miklavčič. Izdala in založila v nakladi 6000 izvodov Partizanska knjiga. Ljubljana 1977.